

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
(KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ) ANA BİLİM DALI**

TARİHSEL SÜREÇTE EŞ'ARİLİK MÂLİKÎLİK İLİŞKİSİ

Aisha. Abulqasem. Khalifa. AJJOUAT.

**Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

**Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Doç. Dr. Enes ERDİM
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Soaad Ahmed Aly SHOLAK
Dr. Öğr. Üyesi İhab Said İbrahim İBRAHİM**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİHSEL SÜREÇTE EŞ'ARİLİK MÂLİKÎLİK İLİŞKİSİ**

KASTAMONU-2018

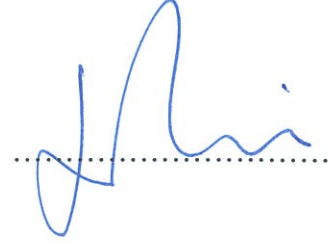
TEZ ONAYI

AYŞE EBU'L KASIM HALÎFE AL-CA'T tarafından hazırlanan "TARİHSEL SÜREÇTE EŞ'ARİLİK MÂLİKÎLİK İLİŞKİSİ" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve oy birliği / oy çokluğu ile Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (KELAM VE İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ) Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS/ DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

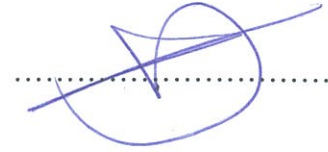
Danışman Prof. Dr. Mehmet ATALAN
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Doç. Dr. Enes ERDİM
Fırat Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYKAÇ
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi Soaad Ahmed Aly Sholak
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Üyesi İhab Said İbrahim İbrahim
Kastamonu Üniversitesi

27/04/2018

Enstitü Müdürü

Unvanı Adı SOYADI

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu taahhüt ederim. Ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Aisha. Abulqasem. Khalifa. AJJOUAT.

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TARİHSEL SÜREÇTE EŞ'ARİLİK MÂLİKÎLİK İLİŞKİSİ

Aisha. Abulqasem. Khalifa. AJJOUAT.

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi

Danışman: Prof. Dr. Mehmet ATALAN

bu araştırmanın amacı; ünlü Fıkıh mezheplerinden Malikilik ve en ünlü Kelam mezheplerinden Eş'arilik'in en meşhur âlimlerinin farklı inanç meselelerindeki söylemlerini göstererek aralarındaki inanç ilişkilerini tanımdır. Bu araştırmanın amaçlarını gerçekleştirmek için niteleyici karşılaştırmacı metot kullanılmıştır. Araştırma, giriş ve sonuç bölümleri ile iki ana bölümden müteşekkildir. Giriş bölümü, çalışmanın metodu, kaynakları ve ilgili kavramları kapsamaktadır. Birinci bölümde ise İmam Malik ve İmam Eş'ari'nin özgeçmişleri ile bu mezheplerin tarihi serencamı ele alınmıştır. İkinci bölüm kendi içinde dört ana bölüme ayrılmıştır. İkinci bölümün birinci kısmında Allah'ın adları, sıfatları ve görmesi, kaza ve kadere iman bahisleri incelenmiştir; ikinci başlık altında peygamberlik kavramının mukayesesi yapılmıştır; üçüncü başlık altında kabir azabı, haşır, mizan, sırat, cennet ve cehennem gibi kavramlar ve bunlarla ilgili iki mezhep âlimlerinin görüşleri benzerlik ve farklılıkları ile ele alınmıştır. İkinci bölümün dördüncü ve son kısmında ise iman, imamet kavramları ile Malikî ve Eş'arî âlimlerin bidat, bidat ehli ve tasavvufa karşı takındıkları tavır mevzubahis edilmiştir.

Araştırmanın sonuçlarını kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Malikilerin ya Eş'arilerin deyişleri ile zengin eserleri ya da Eş'arilerin âlimlerinin çabalarını destekleyen fetvaları ile Eş'ari olmayan Malikilerin Eş'arileri desteklemesidir. İmam Eş'ari'nin, Allah'ın kendine ispat ettiklerini ispat etme ve kendinden reddettiklerini reddetme konusunda açıklamalı bir şekilde diğer mezhepler (Malik) ve Ehl-i Sünnet gibi deyişleri ile uyumaktadır. İki mezhep arasındaki ilişkiler iyi değildi. İlahiyat bölümünde, özellikle sıfatlar konusunda, Eş'ariler, Malikilerden daha iyi tevil yaparlardı. Allah'ı görmek konusunda ihtilaf olmuşlardır, çünkü Eş'arilere göre Allah'ı görmek hiçbir yöne hiçbir yere bağlı değildir, Malikiler ise bunun tam tersini söylemektedirler. Deyişleri denk geldiği en önemli inanç meselelerden imamlık meselesi, bidat ehline takındıkları tutum ve onları yermek, zühtte rağbet etmek ve bidat olan sufiliği bırakmada anlaştılar. Eş'arilerin en büyük âlimlerinin itidale dönmesi mezheplerin birbirine yaklaşmalarına katkıda bulunmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre birkaç tavsiye sunulabilir. En önemlisi, Akademik ilgili makamları fıkıh ve kelam mezheplerinin arasındaki ilişkiler diye seminerler ve

bilimsel konferanslar yapmaya ve her mezhebin tarihini detaylı bir şekilde anlatmaya davet etmekte, camilerin hocalarına ise Kur'an-ı Kerim ile yan yana inanç meseleleri içeren metinleri, çocuklar tekrar ederek hafızalarında daha kalıcı olacağı için çocuklara ezberletmelerini tavsiye etmektedir.

2018, 107 Sayfa

Bilim Kodu:

ABSTRACT

MSc.Thesis

MALIKIS AND ASH'ARIS AND THE DOGMATIC RELATIONSHIP AMONG THEM

Aisha. Abulqasem. Khalifa. AJJOUAT.

Kastamonu University
Social Sciences Institute
The History of Sects and Kalam Doctrines
Historical Process of Malikiyya and Ashariyya Relationship

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet ATALAN

This study aimed to investigate the extent of dogmatic relationship between the most common doctrine in the Islamic jurisprudence (Maliki doctrine) and among the Kalam (word) doctrines (Al-Ash'ari doctrine) through introducing views of the most influential scholars in both doctrines, covering different dogmatic issues. To achieving the objectives of the study, the author adopted the descriptive comparative method.

This study started with an introduction in which the author highlighted definitions of the research terms (The Creed, The Science of Speech, The Interpretation and The Doctrine), as well as the historical sequence of the two doctrines, beginning with the biography of both imam Malik and imam Al-Ash'ari. The author divided the study to four chapters. The first chapter discussed the divinity which is the names, attributes and vision of Allah, and the belief in destiny and fate. In the second chapter, the Prophecies was clarified. While the third chapter demonstrated the Unseen such as Punishment of the Grave, Exile (Al-Hashr), the Balance, the Straight Path, the Intercession (Shafaa'ah), the Heaven and the Fire. In addition, it was referred to the scholars' views of both doctrines in the above-mentioned. Finally, in the last chapter, the author presented different issues such as the Faith, the issue of Imamate, the attitude of both Maliki and Ashari scholars towards innovation (bid'ah) and followers of bid'ah (the People of Bidah), and their attitude towards Sufism.

The main results of this research were as follows: the Malikis who are Non-Ash'aris supports Ash'aris either through the confirmed literatures to their statements or through fatwas which support the efforts of Ash'ari scholars; Al-Ash'ari approves the statements of Maliki and imams of the Sunnis which is proving what Allah proves to himself and denies what he denies, documenting his attitude in the statement; there was not a solid relationship between the two doctrines in the chapter of divinity, especially in terms of attributes matter, because Ash'aris are much more likely to be interpreters than Malikis, as well as they have different opinions about concept of the vision of Allah almighty. Unlike Malikis, they believes that this vision of Allah does not entail form, place or direction; however, the imamate issue and the attitude

towards innovation and warning against its followers are the most important dogmatic matters in which both sides' statements are consistent with each other. There is also an agreement on encouraging the asceticism and rejecting the mystical Sufism. In addition, the return of senior Ash'ari scholars to moderation contributes in reducing the distances between two doctrines.

In the light of these results, the researcher presented a number of key recommendations: inviting the academic institutions to conduct scientific seminars and conferences concerning the relationship between the doctrines of Islamic jurisprudence and the kalam doctrines, alongside with detailed historical presentations of each doctrine. The research also recommend the scholars in mosques to encourage children to memorize the Hasith which concerning dogmatic issues alongside with Guran. By doing so, children are more likely to keep memorizing them through the repetition.

2018, 107 Pages

Science Code:

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ.....	3
I. Metot ve Kaynaklar.....	3
A. Metot.....	3
B. Kaynaklar.....	5
II. Konu İle İlgili Kavramlar.....	8
A. Akide ve Kelam.....	8
B. Tevil.....	9
C. Mezhep.....	10
I. BÖLÜM: İMAM MALİK VE İMAM EŞ'ARİ'NİN HAYATI.....	13
I. İmam Malik'in Hayati ve Eserleri.....	13
II. İmam Eş'ari'nin Hayatı ve Eserleri.....	19
III. Mâliki Medreseleri.....	25
A. el-Medresetü'l-Medine.....	25
B. el-Medresetü'l-Mısriyye.....	26
C. el-Medresetul-Irakıyye.....	27
D. el-Medresetu'l-Mağribiyye.....	28
E. Mâliki Mezhebinin Yayılmasının Sebepleri.....	29
IV. Eş'ari Malikiler.....	29
II. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE EŞARİLİK MALİKİLİK İLİŞKİSİ.....	35
I. İlahiyat.....	35
A. Allah'ü Teâla'nın İsimleri ve Sıfatları.....	35
1. Eller ve Yüz.....	38
2. İstiva Sıfatı.....	41
3. Kelam Sıfatı.....	46
4. Ruyetullah.....	49

5. Kaza ve Kadere İman.....	52
II. Nübüvvet.....	57
A. Nübüvvet.....	57
B. Mucize.....	58
C. Keramet.....	61
III. Ahiret.....	62
A. Kabir Azabı, Nimetleri ve İki Meleğin Sorgusu.....	62
B. Haşr.....	65
C. Mizan.....	68
D. Havz.....	70
E. Sırat.....	72
F. Şefaât.....	73
G. Cennet ve Cehennem.....	75
IV. Farklı İtikadi Meseleler.....	77
A. İman.....	77
B. İmamet.....	81
C. Bidatçılara Karşı Yaklaşımları.....	85
D. Tasavvufa Karşı Yaklaşımları.....	88
SONUÇ.....	95
ÖNERİLER.....	97
KAYNAKLAR.....	98
ÖZGEÇMİŞ.....	107

ÖNSÖZ

İmam Eş'ari'nin Ehl-i Sünnet akâidini kelami metotla savunması büyük yankılar uyandırmış, Mâliki âlimlerinin pek çoğu ile bazı Hanefi ve Hanbeli âlimleri onun metodunu benimseyip geliştirmeye başlamışlardır. Eş'arilik, kısa zamanda geniş bir şekilde yayılıp Ehl-i Sünnet'in en önemli fırkalarından biri haline gelmiş; nakille aklı birleştiren/telif eden mutedil bir metot kullanmıştır. Eş'ari'nin çizgisini kendisinden sonra önemli âlimlerin takip etmesi, hareketin sistemli bir kelim mezhebi haline gelmesini sağlamıştır.

Tabiin döneminden sonra fıkhi mezhepler yaygınlaşmış ve kendileriyle amel edilir olmuştur. Bunun yanı sıra başka mezhepler ise varlığını sürdürememiş ve kaybolmuştur. Kendisiyle amel edilip günümüze kadar gelen fıkıh mezhepleri Hanefî, Mâliki, Şafii ve Hanbeli mezhepleridir. Buradaki çalışmamız Mâliki mezhebi hakkında olacaktır. Bu mezhebin kurucusu İmamı Mâlik'tir. Kendisinden sonra görüşleriyle amel eden, usulünü temel edinen ve yazdıklarından istifade eden birçok şahsiyet ortaya çıkmıştır. Neticede birçok eğitim kurumları inşa edilmiş ve Mâliki mezhebine ait eserler çoğalmış, hatta günümüzde Maliki mezhebi fıkhi mezheplerin en yaygını ve en meşhuru olmuştur.

İmamı Mâlik'in dönemi, Şia ve Harici gibi itikâdi fırkaların çıktığı bir zaman dilimine denk gelir. Nitekim “*Şerhu Usulu'l-İ'tikad*” adlı kitabın yazarı şöyle demiştir: “*Üçüncü dönem olan 100-150 yılları bidatlerin ortaya çıktığı en kötü dönemdir. Çünkü bu dönemde müşebbih ve münkirler arasında Allah'ın zâtı ve sıfatlarıyla ilgili görüşler ortaya çıkmıştır. İmamı Mâlik ve talebeleri Sünnete çok sıkı bağlı olup bidat ve fitnelerden olduğunca uzak durmuşlardır. Birisi tartışmayı uzatınca onun meclisten çıkarılmasını emrederlerdi.*” Batıl fırkalara karşı reddiyeler hususunda önemli rol oynayan kelami mezheplerden biri de Eş'ari mezhebidir. Nitekim İmam Eş'ari, Mutezile'ye yönelik yazdığı reddiyeleriyle bu mücadelede önemli rol oynamıştır. Bununla beraber, İmam Eş'ari dönemi ciddi bir ilmi gelişmeye de sahne olmuştur. Sünen sahipleri olan İbn Mace, Ebu Davud, Tirmizi ve Nesai gibi muhaddisler, Ebu Davud ez-Zahiri ve Şafii imamlarından İmam

Muhammed b. Nasr el-Mervezi gibi fakih şahsiyetler aynı çağda yaşamıştır. Yine bu dönemde Cevheri de en meşhur lügat kitabı olan *es-Sıhah* adlı kitabı kaleme almıştır. Ancak bu dönemde Eş'ari'yi ve başka âlimleri reddiyeler yazmaya sevk eden Mutezile gibi bazı fırkalar da ortaya çıkmıştır. Yine İmamı Eş'ari, akidede büyük etkisi bulunan bir âlim olan Ebu Mansur Muhammed el-Mâturîdi ile de muasırdır. *Miftahu's-Saade* adlı kitabın yazarı konu ile ilgili olarak şöyle demiştir: “*Ehli sünnet ve'l Cemaatin kelam ilmi alanındaki âlimi iki kişidir. Biri Ebu Hanife diğeri ise İmam Şafi'dir. Hanefî olan İmamı'l-Huda Ebu Mansur Muhammed b. Mahmut el-Mâturîdi'dir. Diğer Şafi olan ise Şeyhu's-Sünne, Reisu'l-Cemaat ve İmamı'l-Mütekellimin Ebu'l Hasen el-Eş'ari el-Basri'dir.*” Bu ikisinin ilmi çok yayılmış ve birçok kimse kelami metodu onlardan almıştır. Kevseri, “*et-Tebyin*” adlı kitabının mukaddimesinde şöyle demiştir: “*Mâlikilerin tamamı, Şafîlerin dörtte üçü, Hanefîlerin üçte biri ve bir kısım Hanbeliler Bâkîllânî'nin döneminden beri itikâdi olarak bu mezhep üzeredir. Mâveraunnehir bölgesi, Türk beldeleri, Afgan, Hint ve Çin'de bulunan Hanefîlerin üçte ikisi ise Maturidi mezhebi üzeredir.*” Çalışmamızın ana hedefi bu sözün gerçekliğini ortaya koyarak Maliki ve Eş'ari mezhepleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır.

Tarihsel Süreçte Eş'arilik Mâlikîlik ilişkisi çalışmasını yapmam hususunda beni teşvik eden, gerek yöntem gerekse konunun sınırlılıklarını aşmamda desteklerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Mehmet ATALAN'a; tezi baştan sona okuma zahmetine katlanarak gerekli tashihlerin yapılmasına yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi İhab Said İbrahim İBRAHİM'e ve çalışmada emeği geçen diğer hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

I. Metot ve Kaynaklar

A. Metot

İslâm Mezhepleri Tarihi, İslâm toplumunda ortaya çıkan farklı siyasi ve itikadi amaçlar doğrultusunda meydana gelen gruplaşmaların tarihi gelişim sürecini fikir, hadise, zaman ve yer bağlantısı kurarak tetkik eden bilim dalıdır.¹ Bir sosyal bilim dalı olarak İslâm Mezhepleri Tarihi'nin esas amacı, kapsama alanına giren bu beşeri ve toplumsal hareketleri bilimsel metotlarla araştırmak ve bu doğrultuda bilimsel bilgiler elde etmektir.² Klasik dönem mezhepler tarihi eserleri incelendiğinde, kaleme alınan bu eserlerin mezheplerin tarih sahnesine çıkışı, geçirdiği süreçler ve bu süreçte fırkaların itikâdi, siyasî ve fihhi vb. durumlarıyla ilişkilendirilmeleri açısından ve aradaki bağlantıyı açıklama hususunda son derece sınırlı olduğu görülmektedir. Zira kaleme alınan bu eserlerde fırkalar ya bir şahısla ya da bu şahsın görüşleri temel alınarak başlatılmış, ardından da şahsın görüşlerinin analizine geçilmiştir. Bu dönemde kaleme alınan eserlerin bir başka özelliği de incelenen mezhebin vaziyeti hakkında insanları bilgilendirmek ya da ele alınan mezhebin görüşlerini çürütmek için kaleme alınmış olmaları gelmektedir. Klasik dönem kaynaklarında mezhepler ele alınırken sadece mezheplerin adedi üzerine değil aynı zamanda tasnifi üzerinde de ağırlıklı olarak durulmuştur.³

Tarihsel süreç içinde farklı din anlayışlarının ve fikirlerin sistematize edilmesiyle kurumsallaşmış, sosyo-kültürel ve fikir hayatımızda derin izler bırakarak karşımıza mezhep olgusunu çıkarmıştır.⁴ Hangi amaçla olursa olsun bu mezheplerin hiçbirisinin, dini bütün yönleri ile temsil ettiği ileri sürülemez ve İslam ile

¹ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, **İslami İlimlerde Metodoloji / Usûl Mes’eleleri**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 395-396.

² Hasan Onat-Sönmez Kutlu v.d, **İslâm Mezhepleri Tarihi**, Grafiker Yayınları, Ankara 2012, s.20-21.

³ Ethem Ruhi Fıçlalı, “İslam Mezhepleri Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler”, **Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler)**, İzmir 1985, s. 369-377.

⁴ Hasan Onat, “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur’an’ın Rolü”, *I. Kur’an Sempozyumu*, Ankara 1-3 Nisan 1994, 415.

özdeşleştirilmeleri de mümkün değildir.⁵ Bu nedenle onların ortaya çıktıkları dönemin şartlarından soyutlanmadan ve dinle özdeşleştirilmeden değerlendirilmeleri gerekir.⁶

İslam Mezhepleri Tarihi alanında dikkat edilmesi gereken metodik hususların başında kaynak kritiği ve eleştirel yaklaşım gelmektedir. Bir mezhepler tarihçisi, incelediği konuda mümkün olduğunca birinci el kaynakları kullanmaya özen göstermelidir. Özellikle fikirlerin tarihsel gelişimini ve sosyal hayatla olan irtibatını ortaya koymaya çalışan mezhepler tarihi çalışmaları açısından bu husus oldukça önemlidir. Zira her metin belirli bir tarihsel bağlamın izlerini bünyesinde taşımakta ve çoğu kez bu bağlamın diliyle konuşmaktadır. Bir kavramın bir eserde kullanılmış olması tek başına yetmemekte o eserde kimler için, ne amaçla, hangi anlama gelecek şekilde kullanıldığının bilinmesinin yanı sıra, hangi siyasî, sosyal, iktisadî ve dinî bağlamlarda kullanıldığının da ortaya konması gerekmektedir. Çünkü kavramın kullanıldığı bağlamlar, farklı yerlerde farklı şekillerde geliştiği için kavramın içeriğinin ve karşılığının da dolayısıyla farklı şekillerde doldurulmasına sebebiyet vermektedir.

Klasik dönem kaynakları incelendiğinde ilk dönem müelliflerinin çalışmalarında kendi ideolojilerinin izlerine rastlanılmaktadır. Bunun sonucunda ilk dönem müellifleri tarafından objektif bir tarih yazıcılığının gerçekleştirilemediği görülmektedir. Günümüz müelliflerinin çalışmalarında mümkün mertebe olay ve olguları objektif bir şekilde ele almaları ve tarafsız bir anlayışla betimlemelerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmamızda Kur'an ve Sahih Sünnetle çelişmemek koşuluyla, ileri sürülen görüşler uç noktalarda bile olsa bütüncül bir yaklaşım sergilenerek objektif bir değerlendirme yapılabilmesi için şahsi inançlar ve düşünceler askıya alınarak aktarılmış ve incelenmiştir. Ele alınan görüşler “mezhepler üstü tutum”⁷ ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

⁵ Hasan Onat, “XX. Asırda Şiilik ve İran İslam Devrimi”, Ankara 1996, 1; aynı müellif, “Din Anlayışımızın Kaynakları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Yurdu*, CXIII, 75 (1993), s.48.

⁶ Sabri Hizmetli “İtikadi İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimai Hadiselerin Tesiri Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, XXVI (1983), s. 665.

⁷ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodoloji / Usûl Mes'elesi*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 438.

B. Kaynaklar

İslam düşüncesinin teşekkül dönemi olarak vasıflandırılan ilk üç asırdan sonra tarih sahnesine çıkan mezheplerle birlikte bu mezheplere mensup şahıslar tarafından kaleme alınan eserler nispeten küçük hacimli eserler olarak kabul edildiklerinden dolayı “makâlât” olarak adlandırılmaktadırlar. Kaleme alınan bu eserler incelendiğinde küçük hacimli olmalarının yanı sıra savaşlar, yangınlar, istilalar, dönemin siyasi otoritesinin baskısı vb. sebeplerle bu eserlerin günümüze ulaşmadığı görülmektedir.⁸ Bu dönemden sonra kaleme alınan eserlerde ise mezheplerin teşekkül sürecinin nispeten daha sistematik olarak ele alındığı görülmektedir. Bununla birlikte bu dönemde kaleme alınan eserlerde daha çok mezhep mensuplarının kendi düşünceleri doğrultusunda olayları aktardıkları ve objektiflikten uzak sübjektif değerlendirmeler yaptıkları görülmektedir.⁹

Eş'arilik ve Malikilik belirli bir insan topluluğu tarafından sahiplenilmek suretiyle müşahhas hale getirilmiştir. Bu yüzden aralarındaki ilişkiyi tespit etmek, her şeyden önce bu iki mezhebin mensuplarını iyi tanımayı gerektirir. Tabâkat ve biyografi türü eserler bu açıdan önemlidir.

Çalışmamızda tarihi rivayetleri ortaya koyarken bilhassa Taberî, Belâzurî, Vâkıdî, Ya'kubî ve Mes'ûdî gibi büyük tarihçilerin verdikleri bilgileri bir bütün olarak ön planda tutmaya gayret edeceğiz. Zaman zaman da çeşitli yorumlardan istifade amacıyla daha muahhar(sonraya bırakılan) eserlere de başvuracağız.

Bu çalışma her şeyden önce bir Mezhepler Tarihi çalışmasıdır. Bu hususun Makâlât türü eserlere başvurmayı gerekli kıldığı açıktır. Makâlât türü eserler, Eş'arilik ve Mâlikilik kavramlarının ortaya çıkış süreçlerini tespit etmek ve bunların dinî-toplumsal aidiyetlerini ortaya koymak amacıyla sıklıkla başvurulan kaynaklar arasında bulunmaktadır. Örneğin Eş'ariliğin Malikilik ilişkisi tartışılırken Makâlât yazarlarının değerlendirmelerine başvurulmuştur. Bu noktada Ebû'l-Hasan İbn Ebî Bîşr Ali b. İsmail el-Eşarî'nin (324/936) *Makâlâtu'l-islâmiyyîn*'i, Ebû Mutî' Mekkûl

⁸ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Süresinde Mürcie ve Tesirleri*, TDV. Yayınları, Ankara 2010, s. 1.

⁹ Mehmet Atalan, *Türk Kültüründe Muhammed b. el-Hanefî Cenknâmeleri*, TBBD. Yayınları, İstanbul 2011, s. 20.

b. Fazl en-Neseîî'nin (318/930) *er-Red âlâ Ehli'l-Bid'a'sı*, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tahir el-Bağdâdî'nin (429/1037-38) *el-Fark beyne'l-Fırak'ı*, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Hazm'ın (456/1064) *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal'i*, Ebû'l-Muzaffer İmâdüddin Şahfûr b. Tahir el-İsferâyînî'nin (471/1078) *et-Tebîr fi'd-Dîn ve Temyîzu'l-Fırakati'n-Nâciye ani'l-Fırak'ı*, Ebû'l-Feth Tâcüddin Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî'nin (548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal'i*, Ebû Abdullah Fahrüddin Muhammed b. Ömer er-Râzî'nin (606/1209) *İ'tikâdâtü Fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn'i*, Ebû'l-Fazl Abbas b. Mansur es-Seksekî'nin (683/1284) *el-Burhân fi Ma'rifeti Akâidi Ehli'l-Edyân'ı* ve gibi farklı makâlât geleneklerine ait pek çok esere çeşitli bağlamlarda müracaat edilmiştir.

Muhammed b. Abdurrahman el-Meğravi'nin “*Akidetu'l- İmam Malik*” adlı eseri, Kahire Turası İslami kütüphanesinde basılmıştır. Yazar bu kitapta İmam Mâlik'in Muvatta kitabında aldığı akâit ile alakalı hadisleri İmam Mâlik'in akidesinin nakline dayanak yapmış ve dipnotlar eklemiştir. Ancak bu kitap bu konuda önemli kaynaklara ihtiyaç duymaktadır.

Muhammed b. Abdurrahman el-Hamis'in “*Akidetu İmami Dari'l- Hicre Malik b. Enes*” adlı eserinin ilk baskısı, h. 1419- m.1998 yılında Riyad- Taybe'de yapılmıştır. Yazar burada İmam Mâlik'in akidesini tevhid, iman, kader, sıfatlar vb. akait konularında açıklamış ve dipnotlar eklemiştir. Ayrıca bu meseleyi tartışmaya açacak bazı sorular da ortaya atmıştır.

Mustafa Ebu Sufyan'ın “*Akidetu İmam Malik es-Selefiyye*” adlı eserinin ilk baskısı Daru Diya'da h.1424-m.2003 yılında basılmıştır. Bu kitap İmam Mâlik'in görüşlerini birçok kaynağa dayandırmakla diğerlerinden ayrılmaktadır. Bu kaynaklar akide yönünden yazılan en önemli eserlerdendir. Örneğin Herevi'nin “*Zemmü'l-Kelam*”, Lalekai'nin “*Şerhu Usulü İtikat*”, Acuri'nin “*Eş-Şeria*” vb.

Ebu Abdullah Muhammed Abdullah el-Hammadi'nin “*Mesailu'l- Akide elleti karraraha el-Eimmetu'l-Erbaa*” kitabının ilk baskısı h. 1429-m.2008 yılında Amman Daru Eseriyye'de yapılmıştır. İbn Hasan Ali Selman diye meşhur Ebu Ubeyde bu kitaba mukaddime yapmıştır. Yazar sadece İmam Mâlik'in görüşlerini değil; birçok

meselede mütakaddim ashabının da görüşlerini açıklamıştır. Çalışmamızda İmam Mâlik'in görüşleri hususunda bu kitaptan çok istifade edilmiştir.

Hadi b. Ahmed Ali Talibi'nin “ *Ebu'l-Hasan el-Eşari Beyne'l-Mutezile ve's-Selef*” kitabı, 1979 yılında Melik Abdülaziz Üniversitesi Şeriat Fakültesinin Akide bölümünde yüksek lisans tezi olarak sunulmuştur. Tez sahibi bu tezinde İmam Eş'ari'nin biyografisi, akidesindeki aşamalar ve Eş'ari'nin bazı meselelerdeki görüşlerinin açıklamasına değinmiştir. Bu kitap, hocaları, öğrencileri, kitapları vb. unsurları ile Eş'ariyle alakalı her şeyin açıklaması olarak kabul edilmektedir. Ancak bu çalışma da âlimlerden nakledilen sözleri kaydetmemesi sebebiyle eksiktir ve bu eksiklik güvenilirliğini azaltmıştır.

Ebu Abdulilah Salih b. Makbel b. Abdullah el-Useyymi et-Temimi'nin “ *el-İmamu'-Eşari Hayatuhu ve Etvaruhu el-Akediyye*” adlı kitabı, aslında doktora tezidir. Darul-Fazilede basılmıştır. İçinde Eş'ari'nin biyografisi, menakıbı, akidevi hayatı, dönüşü ve bunu inkâr edeni reddetmesi gibi konulara yer verilmiştir. Bu çalışma bir menakıp olarak orta yollu diye nitelendirilmiştir. İfrat veya tefrite kaçmamıştır.

Abdurrahman b. Salih b. Salih el-Mahmud'un “ *Mevkifu İbni Teymiye Mine'l-Eş'aira*” kitabı, aslında İmam Muhammed b. Suud el-İslami Üniversitesi Usulü din Fakültesi Akait ve Muasır Mezhepler bölümünde takdim edilmiş doktora tezidir. Riyad-Rüşd kütüphanesinde yayınlanmıştır. İlk baskısı 1995-1415 yılında yapılmıştır. Birçok risalenin kaynağı olmuştur. Konuya özel yazılmış olmasıyla diğer risalelerden ayrılmıştır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran özellik, Mâliki ve Eş'ari mezheplerini akidede bir mezhebin görüşleriyle yetinilmesi yönüyle birleştirmesidir. Bunun sebebi akide yönünden her iki mezhep arasında uyumluluğun bulunmasıdır.

II. Konu İle İlgili Kavramlar

A. Akide ve Kelam

Akide lügatte “akd” kökünden alınmıştır. Bu da bağlamak, güçlendirmek manasındadır. İbni Faris (h. 395)¹⁰ şöyle demiştir: “Ayn, kaf ve dal şiddet ve sağlamlığa delalet eden bir asıldır.”¹¹ İstılahta ise: Münavi (1031)¹² şöyle demiştir: “‘itikad’ kalbin bir şeye bağlanması ve orada sebat etmesidir.”¹³ Zekeriya el-Ensari(926)¹⁴ şöyle demiştir: “ ‘itikad’ değişikliğe elverişli olan kesin ilimdir. Hakikate uygunsa sahih olur. Örneğin, mukallidin Duhanın sünnet olduğuna itikad etmesi gibi. Ancak aksi olursa o zaman fasid olur. Örneğin felsefecilerin âlemin kadim olduğuna inanması gibi.”¹⁵ Buradan anlıyoruz ki akide, insanın her ne kadar hakikatte batıl olsa da kabul ettiği bir hükme kalbini bağlamasıdır.

Kelam ilmini El-İci (756)¹⁶ şöyle açıklamıştır: “Dini, akaidi, hüccet getirip şüpheleri defetmek suretiyle ispat etmeye muktedir olan bir ilimdir.”¹⁷ “*Şerhu Mekasit*” yazarı

¹⁰ Ebu Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriya b. Muhammed b. Hüseyin El-Kazvini er-Razi, *El-Maruf Bi-Razi El-Maliki El-Lüğavi*, Nezilu Hemedan, sahibu kitab (*El-Mücmel*) Kazvin’de doğdu. Hemedan’da büyüdü. En fazla “Rey” de kaldı. Maliki fikhını iyi biliyordu. Ehli hak üzerine münazaralarda bulunurdu. Nahivde Küfeli Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabi mezhebi üzerineydi. (1374-748) *Siyeri Alamı Nübela*, 11. Baskı 1996-1417, Müessesetu Risale, Beyrut, 103/17.

¹¹ Ebu Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriya, (395) *Mucemu Mekayisi Lüğat*, Darul-Fikir, 1399, 86/4.

¹² Muhammed Abdurrauf b. Tacul-Arifin b. Ali b. Zeynel-Abidin el-Haddadi Sümme el-Munavi el-Kahiri din ve fünün âlimlerinin büyüklerindedir. Araştırma ve eser yazmada aktif biriydi. Kahire’de yaşamış ve orada vefat etmiştir. Kitaplarından bazıları şunlardır: Kunuzul-Hakaik, Teysir, vb. Hayrettin Zerakli *El-Alam* Darul-ilim li-Imelayin 15. Baskı 2002, 204/6.

¹³ Zeyneddin Muhammed. Rauf b. Tacul-Arifin b. Ali b. Zeynel-Abidin el-Haddadi diye biliniyor. Sonra el-Menavi el-Kahiri(1031), *Et-Tevkif Ala Muhimmat’t-Tearif*, Alemlü’l-kütüp, Kahire, 1. Baskı, 1410-1990, s.55.

¹⁴ Zekeriya b. Muhammed Ahmed b. Zekeriya el-Ensari es-Seniki el-Mısri eş-Şafii Ebu Yahya Şeyhul-İslam. Kadı ve müfessirdir. Hadis hafızlarındandır. Kahire’de ilim öğrenmiş ve 906 yılında hayata gözlerini yummuştur. Fakir bir hayat sürmüştür. Zerakli, *El-Ala*, 46/3.

¹⁵ Zekeriya El-Ensari, Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya el-Ensari, Zeyneddin Ebu Yahya es-Seniki(926), *El-Hududul-Enyuka Vet-Tarifatu’d-Dakika*, Darul-fikir el-Muasir-Beyrut,1. Baskı, 1411, s.69.

¹⁶ Abdurrahman b. Ahmed b. Abdul-Gaffar b. Ahmed el-İci, makulat, beyan meani ve nahiv ilimlerinde imamdı. Fıkıhta da aynı derecedeydi. Kelam ilminde “mevakif” adlı bir kitabı vardır. 680 yılında Şiraz’ın İc beldesinde doğmuştur. Kirman sahibiyle arasında bir imtihan yaşadı ve onu kaleye hapsedti ve orada tutukluken vefat etti. es-Subki, *Tabakatu Şafiiyye*, 46/10, Zerakli, *El-Alam*, 295/3.

¹⁷ Adududdin Abdurrahman b. Ahmed el-İci, *Kitabul-Mevkif*, Darul-cil, Beyrut, 1. Baskı, 1997, 31/1.

ise şöyle tarif etmiştir: “Kesin delillerden kazanılan, akaidi, şer’i kaideleri olan bir ilimdir.”¹⁸

Bu açıklamalardan sonra her ne kadar araştırmacılar karıştırırsa da kelim ilminin hakikatinde akide ilmüne zıt olduğunu düşünmek mümkündür. Dolayısıyla akide ilmi, nakli deliller şeklinde İslami şeriatın getirdiği inançları takrir etmekten başkası değildir. Kelam ilmi ise inançları ispat etmek, şüpheleri defetmek ve doğru inancı koruma ve takriri için akli delillerden ibarettir. Mümin ilk başta dininin usulüne kelam ilmiyle itikât etmez. Bu ilmin rolü değildir. Onun rolü şüphelerden korumak ve muhafaza etmektir. Yakîn ve imanın tesisi, kelam ilminin rolü ve önemi içinde yer almaz. Bu yüzden şöyle demek mümkündür: Kelam ilmi, dini inanç oluştuktan sonra başlar. Bu şekilde Allah’tan haşyet ve ona murakabe melekesi oluşur. Bu, kelam ilminin mühimmatı arasına girmeyen bir gayedir. İmam Gazali (505)¹⁹ de bu konuya şu sözleriyle değinmiştir: “*Bunun maksadı, Ehl-i Sünnet inancını korumak ve bidat ehlinin karışıklıklarına karşı savunmaktır. Muhakkak ki Allah kullarına resulünün lisaniyla din ve dünyaya uygun hak olan inancı iletmiştir. Ayrıca Kur’an ve ahbar da bunu bildirmiştir. Daha sonra bidat, Ehl-i Sünnete muhalif birtakım şeyler getirip kullandılar ve hak olan inancın ehli üzerine karıştırmaya kalkıştılar. Allah ise mütekellimin taifesini oluşturdu ve düzgün bir kelam ile bidat ehlinin ipliğini pazara çıkarmak suretiyle sünnetin korunmasına destek için onları hareketlendirdi. Bu şekilde kelam ilmi oluştu.*”²⁰

B. Tevil

Tevil lügatte: Bir şeyi, varacağı şeye tefsir etmektir. (قد اولته \ تاولته) ile aynı manadadır. Kelamın akıbeti ve varacağı yer manasındaki kelamın tevili de bu asıldandır. Şu ayet-i kerime buna örnektir: “Onlar ise ancak, (“Görelim bakalım!”

¹⁸ Sadedin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Taftazani, *Şerhul-Mekasid Fi-İlmi’l-Kelam*, Darul-Mearifil-Numaniyye, Pakistan, 1401-1981, 6/1.

¹⁹Zeyneddin Ebu Hamid Muhammed b. Ahmed et-Tusi, eş-Şafii, el-Gzali, Sahibut-Tasanif, ilk olarak beldesinde ilim öğrenmiştir. Daha sonra Nisabur’a giderek İmamul-Haremeyn’den ilim almıştır. Kısa zamanda fıkhıta derinleşmiştir. Kelam ve cedel ilimlerinde mahir olmuştur. 450 yılında Tunus’ta doğmuştur. *Siyeri Alami Nübela*, 322/19; es-Subki, *Tabakatuş-Şafiiyye*, 191/6; *El-Bidayetu Ven-Nihaye*, 173/12.

²⁰Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali et-Tusi (v.505), *El-Munkizu Mined-Delale*, Darul-Kütüp el-Hadise, Mısır, s.124.

diyerek) Kur'an'ın bildirdiği sonucu (te'vilini) bekliyorlar.”²¹ Diriltirme anında varacakları şeyi...²²

Tevil, farklı ıstılahlarda üç manada kullanılmıştır:

- a. Birçok müteahhir mütekellimin fıkıh ve usulünde kullandığı ıstılahtır: Lafzı racih olan ihtimalden mercuh olan ihtimale bir delil ile çevirmektir.
- b. Tevil tefsir manasındadır. Bu ıstılah Kur'an müfessirlerinin ıstılahında en galip olandır.
- c. Kelamın varacağı hakikattir.²³

Mütekellimlerin bunun mefhumundaki ibareleri çoktur. Ancak hepsinin ortak noktası; lafzı destekleyen bir delil olması halinde racih olandan mercuh olana dönmesidir.²⁴ Bizi teville sevkeden sebep, kesin olmayan nakli nasların sübut veya delalet yönüyle ihtimale uğramasıdır. Aklın gerekçesine uğrarsa Eş'ariler onu akl-ı kat'ıye uygun tevil etmektedirler. Bundan dolayı Eş'ariler nakli delillerin yakîne delalet etmediği görüşündedir. Bunun üzerine, eğer nakli delil akli delille çakışırsa nakli delilin bir manadan başka manaya tevil edilerek akli delilin takdimi vacip olur. Bunun örneği şu ayeti kerimedir: “Rahman arşa istiva etti.”²⁵ Bu örnek cülusa delalet eder. Allahu Teâlâ hakkında cülusun mümkün olmadığını gösteren akli delil buna zıttır. Dolayısıyla buradaki istiva, istila manasına tevil edilir.²⁶

C. Mezhep

Lügatte mezheb, (zehebe) kökünden türemiştir. (zihaben, zuhuben, fehüe zahibun) mutekad mezhep; kendisine uyulan yoldur. وذهب فلان لذهبه yani yürüdüğü yolda yürüdü.²⁷ *Mezhep*, Arapça bir kelime olup, takip edilen ve gidilen yol anlamına

²¹ A'raf 7/53

²² Bkz. el-Farabi, Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri el-Farabi(393), *Es-Sahhah Tacul-Luga Ve Sihahul-Arabiyye*, Darul-ilm lil-melayin, Beyrut, 4. Baskı h.1407, 1987, 1624/4; İbni Faris, *Mucemu Mekayisil-Luga*, s.160/1.

²³ Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalim b. Abdus-Selam, (728) *Et-Tedmeri*, Mektebetul-ubeykan, 6. Baskı, 1421-2006, s. 91,92.

²⁴ Muhyiddin Yusuf b. Abdurrahman b. el-Cevzi, *El-İzahu Li-Kavaninil-İstilah*, Kahire, 1995, s.111

²⁵ Taha 5/20

²⁶ Bkz. El-İci, *Şerhul-Mevakif*, el-Maksadus-Samin, 207/1.

²⁷ İbni Manzur, *Lisanul-Arab*, 394/1.

gelir.²⁸ Terim anlamına gelince, mezhepler, din anlayışındaki farklılaşmaların kurumlaşması sonucu ortaya çıkan dinî nitelikli oluşumlar olup dinin anlaşılma biçimleri ile ilgili tezahürlerdir. Ancak dilimizde, gerek siyasî ve itikadî, gerekse fikhî ekollerin tümüne mezhep adı verilmektedir.

Fukahanın ıstılahında ise, “mezheb”in tarifindeki açıklamalar farklılık göstermektedir. Ancak hepsi, görüşleri derlenen bir imamın içtihadî görüşlerinin ve ashabının kaidelerine tahrir ve tercih bakımından uygun içtihatlarının toplamına dönmektedir.²⁹ Buna göre ”mezhep” sırf imamlara nispet edilen görüşler değildir. Bilakis “mezhep”, mezhebin nispet edildiği imamın kaide ve usulüne uyma şartıyla, öğrencilerinin ve onların da öğrencilerinin görüşleridir.

Örneğin Mâlikî mezhebi sadece Mâlik b. Enes’in görüşleri değildir. Aksine İbni Kasım, Eşheb, Esbağ, Yahya b. Yahya el-Leysi³⁰ ve benzeri İmam Mâlik’in öğrencilerinin ve asırlar boyu İmam Mâlik’in kaidelerine uygun fetva vermede gayret gösteren kimselerin görüşleri de vardır. Mezhebin mensup olduğu imamların görüşlerinin toplamı olduğuna delil olarak, Malikilerin İbni Kasım’ın görüşüne itimat edip İmam Mâlik’in görüşünü terk etmelerini göstermek mümkündür. Bilakis derlenmiş meselelerdeki nakillerin çoğu İbni Kasım’ın Mâlik’ten nakletmesi ve ona muhalefet etmesi iledir.³¹ Hatta İmam Tartuşi bir kitap yazmış ve (*et-Teveessutu beyne Mâlik ve İbni Kasım fi’l-Mesail elleti İhtelefa fiha mine’l-Müdevvene*) diye isimlendirilmiştir.³²

²⁸ Mahmut b. amr b. Ahmed ez-Zemahşeri, (v.538), *Esasul-Belağa*, Darul-kütübül-ilmiyye, Beyrut-Lübnan, 1. Baskı, 1419-1998, 319/1.

²⁹ Şemseddin Şeyh Muhammed Urfe ed-Dusuki *Haşiyetu Dusuki Ala Şerhil-Kebir Li-Ebil-Berekat Ahmed Ed-Derdir*. İhyau Kütübül-Arabiyye, 19/1; Ahmed b. Muhammed el-Fasi me şerhi Allame Kasım b. İsa b. Naci et-Tenuhi el-Garevi Ala *Metnir-risal lil-imam ebi Muhammed bin Abdullah bin ebi zeyd el-kırvani*, Darul-fikir 1402-1982, 14/1; Hatembay, *el-Usul el-İçtihadîyye elleti Bena Aleyha Mezhebel-Maliki*, el-İsaDrul-İşrin, el-va’yul-islami, s.18.

³⁰ Biyografileri mezhepte gelecek.

³¹ Örnek bir mesele olarak: Bir adam başka bir adamın bahçesinden seçtiği dört hurma ağacının hurmalarını ya da elbiselerden seçtiğini yahut sürüsünden seçtiği bir koyunu satın alması... İbni Kasım, Malik’in bunu caiz kıldığını ve bu görüşü marife ehlinden kimsenin benimsemediğini ve ayrıca kendisinin de benimsemediğini söylemiştir. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Amir el-Esbehi el-Medeni (179) *el-müdevvene*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 1. Baskı, 1415-1994, s.237/3.

³² Birçok baskısı vardır. Bunlardan bir tanesi Mısır’da Darud-Diya’dır. Tahkikini ustaz Bahhu Mustafa yapmıştır.

Şuna da değinmek gerekir ki müteahhir Mâlikiler için “mezhep” lafzının kendine has bir ıstilahi manaya geldiği haller de vardır. Bu da şudur: “Sadece mâliki mezhebinde cüz kastedilen kül babında mutemet olan fetvadır.³³ Değnilmesi gereken başka bir konu da şudur ki, görüş ve ictihadda yeri olmayan kesin meseleler herhangi bir mezhebe isnat edilemez.³⁴

Gazali, mezhebin hakikatinde iki grup şeklinde ihtilaf edildiğini şöyle açıklamıştır: Birinci görüş, mezhebin üç mertebede kullanılan ortak isim olduğunu, birincisinin açık ve tartışmalı konularda taassupçuluk; ikincisinin talimat ve işaretlerde yönlendirme; üçüncüsünün ise insanın nazari olan şeylerde kendisine zahir olan şeylere inanması olduğunu söylemiştir. İkinci grup ise, ki bunlar çoğunluktur, mezhebin tek bir şey olduğunu bunun da itikat edilen olduğunu söylemektedirler. Bu da, kişinin hali her değıştiğinde talim ve irşat olarak konuştuğu ve taassup ettiği şeydir denmiştir. Bu, ya Eşari, ya Mutezili ya da Kerrami yahut herhangi bir mezheptir.³⁵

Her iki mezhebin tarihi bağlantısını konuşmak için öncelikle İmam Mâlik ve Eş’ari’nin hayatına değinmemiz gerekir.

³³ Bkz. el-Mâliki İbrahim el-Lekkani(1041), *Menari usulil-fetva ve kavaidil-ifta bil-ekva*, Mağrib vakıflar ve din işleri bakanlığı, s.221.

³⁴ el-Lekkani, *Menaru Usulil-Fetva*, s. 222.

³⁵ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali(v.505), *Mizanul-Amel*, Muhammed Ali Sabih kütüphanesi, Mısır 1382-1963, 124, 126.

I. BÖLÜM: İMAM MALİK VE İMAM EŞ'ARİ'NİN HAYATI

I. İmam Malik'in Hayati ve Eserleri

İmam Malik'in ismi: Ebu Abdullah Mâlik b. Enes b. Ebi Amir b. Amr b. Haris b. Gaysan b. Huseyl³⁶ b. Amr b. Haris'tir. Bu da Zul-Esbah b. Avf b. Mâlik b. Zeyd b. Şeddad b. Zera o da Hümeyr Asgar el-Hümeysi Sümme el-Esbahi el-Medeni Huleyf b. Teym min Kureyş'dir.³⁷ Siyer ve ahbar âlimleri doğum yılında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları 90 yılında,³⁸ bazıları 93'te, bazıları da 94³⁹ yılında doğduğunu söylemişlerdir. 95⁴⁰ ve 97⁴¹ yılında doğduğunu söyleyenler dahi mevcuttur. Ancak, meşhur olan 93 yılıdır. Bu görüşün sahibi Yahya bin Bukeyr'dir. (v.261)⁴² Hicri 93 yılı, Süleyman Bin Abdulmelik Bin Mervan'ın hilafetine denk gelmektedir.⁴³ Doğumu, zaman yönüyle bu şekildedir. Mekân yönünden ise Zu'l-Merve'de doğduğu bilinmektedir.⁴⁴

Hocalarından bazıları şunlardır:

³⁶ Gaysan: noktalı ve fethalı ayn ile ve ya harfinin alt iki noktası ve sukunuyla, Huseyl: noktali ve zammeli "ha" harfiyle, fethalı "sa" ve "ya" harfinin iki alt noktasıyla ve sakin olarak. İbni Ferhun el-Mâliki(799), *ed-Dibacul-Mezhep fi-Marifeti Ayanil-Mezhep*, tahkik: Muhammed el-Ahmedi Ebun-Nur, Darut-Turas Kahire, 82/1.

³⁷ ez-Zehebi, *Siyeru Alami nubela*, 48/8; İbni Kesir, *ed-Dibacul-Mezhep*, 82/1; Ebul-Feda Hafız İbni Kesir ed-Dımeşki (774), *el-Bidayetu ven-Nihaye*, 8. Baskı, 1410 Beyrut Mektebetul-Mearif, 174/10; el-Hafız Ebu Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Esfehani, (430), *Hulyetul-Evliya ve Tabakatul-Esfiya*, Darul-Fikir, 1416-1996, 316/6; Ebu Abbas Şemseddin Ahmed b. Ebu Bekir b. Halkan (681-608), *Vefeyatul-Ayan*, Daru Sadir Beyrut, 1398-1978, 135/4; el-İmam Cemaleddin Ebul-Ferec İbnil-Cevzi, (510-597) *Sıfatus-Safve*, Darul-Kitap el-Arabi, Beyrut, 360/36; Muhammed b. Sa'd b. Muni' ez-Zühri,(230) *Kitabu Tabakatil-Kebir*, Mektebetu Hancı, Kahire, s.570/7

³⁸Ebu Musahhar b. el-Ala b. Musahhar b. Abdil-Ala b. Musehhar, imam ve Şamın şeyhidir. Ebu Musahhar el-Gassani ed-Dımeşki el-Fakih, el-Kadı İyaz b. Musa b. İyaz es-Sebti(544), *Tertibul-Medarik ve Tezyinul-Mesalik*, 3. Baskı(1403-1983), 118/1, biyografisi "*Siyeri Alami Nubela*"dadır. 228/10.

³⁹ Bu, Muhammed b. Abdul-Hakemin görüşlerinden biridir. *Tertibul-medarik lil-kadı İyaz*, 118/1.

⁴⁰Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Feyruzabadi, eş-Şirazi eş-Şafi, Bağdat sakinlerindedir. 393 yılında doğmuştur. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*,118/1; *Siyeru Alami Nubela* , 452-453/18.

⁴¹ Bnk. Kadı İyaz,*Tertibul-Medarik*, 118/1.

⁴² Ebu Zekeriya el-Kureşi el-Mehzumi Mevlahum el-Mısri, 155 yılında doğmuştur. İmam Mâlik'in Muvatta'ında defalarca geçmiştir. Büyük ilim sahibiydi, hadis ilmini ve insanların çağımı bilirdi. Fetva hususunda da basiretli idi. ez-Zehebi , *Siyeri Alami Nubela* , 614-612/10.

⁴³ Yahya b. Bekir imam, muhaddis ve doğru bir hafızdır. Ebu Zekeriya el-Kureşi el-Mahzumi el-Mısri, 155 yılında doğmuştur. *Tertibul-Medarik* 118/1, biyografisi, *Siyeri Alami Nubela*'da geçmektedir, 612-613/10.

⁴⁴ Zül-merve: Hasatı beydaya mensuptur. Medineye 300 km. uzaklıkta Cezel vadisinin bereketli topraklarındadır. Hala bu isimle bilinmektedir. Atik b. Gays el-Biladi, *Mu'lemu Mearifi'l Ccoğrafiyye fi-Siretin-Nebeviyye*, Daru Mekke, 1. Baskı 1403-1082, 290; Ayrıca Bkz. *Mu'cemul-Bildan*, li-Şihabeddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Bağdadi, Daru Sadır,Beyrut, 1397-1977, 116/5.

Rabiatu'r-Ray (136): Ebu Osman Rabia b. Ebu Abdurrahman Ferruh, Rabia diye biliniyordu. Medine ehlinin fakihidir. Bazı sahabilere yetişmiş ve İmam Mâlik'ten ilim almıştır. İmam Mâlik onun vefatının ardından şöyle demiştir: “Rabia'nın vefatından itibaren fikhın tadı kalmamıştır.”⁴⁵

Abdullah bin Hürmüz (148): Ebu Bekir Abdullah b. Yezid b. Hürmüz el-Esam, isminin Yezid b. Abdullah b. Hürmüz olduğu söylenmiştir. İmam Mâlik, onun hakkında şunları söylemiştir: “Ona tabi olmayı çok isterdim.”⁴⁶

Muhammed ez-Zuhri (124): Ebu Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdullah b. Şihab b. Abdullah b. Haris b. Zehra, ez-Zühri muhaddis, fukaha ve Medine'deki önemli şahsiyetlerdendir. On kadar sahabiye görmüştür. Mâlik b. Enes, Sufyan b. Uyeyne ve Sufyanı Servi gibi sahabelerden hadis rivayet etmiştir.⁴⁷

Yahya b. Said el-Ensari (143) b. Kays b. Amr b. Sehl b. Salebe b. Haris b. Zeyd b. Salebe b. Ğanem b. Mâlik b. Neccar, künyesi Ebu Sa'd'tır. Annesi Ümmül-Veled'dir. Muhammed b. Amr şunları söylemiştir: Yahya b. Sa'd Medinede Ebu Cafere geldi. O da Haşimiydi. Haşimiye göre hüküm vermesini istemiştir. 143 yılında vefat etmiştir. Kardeşlerinden Abdu Rabbe b. Sa'd ve Sa'd b. Said vardı. İkisinin de biyografisi tabakatı İbni Sa'd'ta zikredilmiştir.⁴⁸

Öğrencilerinden bazıları şunlardır: Habib b. ebi Habib (218),⁴⁹ Abdullah b. Nafi' (206),⁵⁰ Osman b. Kinane (185),⁵¹ Matraf b. Abdullah (220)⁵² vb.

⁴⁵ ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 89/6; İbni Halkan, *Vefeyati Ayan*, 288/2.

⁴⁶ ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 379/6; İbni Sa'd, *Tabakat*, 279/7; el-Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 145/1.

⁴⁷ ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*; 379/6, İbni Sa'd, *Tabakat*, 279/7.

⁴⁸ *Siyeri Alamı Nübela*; 468/5, İbni Sa'd *Tabakat*, 517/7; Cemaleddin Ebu Haccac Yusuf el-Mezzi(746), *Tehzibul-Kemal fi-Esmâi Ricâl*, Müessesetur Risale, 1. Baskı, 1413-1992, 352/31; Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 167/3

⁴⁹ Ebu Habib Merzuk, Malik'in katibidir. İnsanlar onun kıraatiyle Muvatta'ı işitmişlerdir. Aslen Medineli olup Mısır'a göçmüş ve orada vefat etmiştir. Mâlik'ten Muvatta'm dışında fikh ve birçok hadis rivayet etmiştir. Kadı İyaz *Tertibul-Medarik*, s.167/3.

⁵⁰ Mevla ben Mahzum el-maruf bis-Saiğ, künyesi Ebu Muhammed'tir. Okuma yazması yoktu. Eşhep hem kendisi hem de onun için yazardı. 40 yılda Mâlik'ten aldığı ilmin çoğu fikhı. Dolayısıyla hadisten ziyade fikhıta donanımlıydı. Hatta Kadı İyaz hadiste zayıf olduğunu bile söylemiştir. İbni Kinaneden sonra İmam Mâlik'in yerine geçmiştir. Vefat tarihinde Zehebi ve Şirazi kendi söylediklerinin dışındakileri hatalı bulmuşlardır. Kadı İyaz, Abdullah'ın 186 yılında vefat ettiğini söylemiş; ancak Zehebi'nin görüşü tercih edilendir. Çünkü Saiğ, Mâlik ile 40 yıl kalmış. Zehebinin

İmam Mâlik'in birçok eseri vardır. Ancak bunlardan sadece “*Muvatta*” meşhur olmuştur. Hatta “*en-Nevadir ve 'z-Ziyadat*” kitabının sahibi onun “Muvatta”dan başka eser yazmadığı görüşündedir.⁵³ Belki de ufak hacimli oldukları ve kaybolduklarından dolayı meşhur olamamışlardır. Bazı kitaplarının sadece ismini zikredeceğim:

“*Risaletu Mâlik ila Leys b. Said*” içeriğinde Leys b. Said'e Medine ehlinin üzerinde olduğu sahabe ve tabiinlerin hadislerine muhalefetinden dönmesi için nasihatler vardır. Kadı İyaz, kitabının başında bunu zikretmiştir.⁵⁴ Aynı şekilde “*el-Marife ve Tarih bi-İsnadin an Yahya b. Abdullah b. Bukeyr*” kitabının sahibi de buna değinmiştir.⁵⁵

Risaletu Malik fi Sünen vel-Mevaiz vel-Adab. Bu risaleyi Harun Reşid'e yazmıştır. Ölüm, hesap ve kıyamet hallerini hatırlatan nasihatler içermektedir. Ayrıca namaz kılma, zekat verme, oruç tutma vb. ibadetleri hadislerle delillendirerek teşvik etmiştir. Bu risalenin el yazma aslı Mısır Ezheriyye kütüphanesinde 4543(268) numarasında kayıtlıdır. İlk baskısı 1311 yılında Emiriyye Bulak matbaasında basılmıştır. “*Cemheretu Resaili Arap*” kitabının sahibi bu risalenin tamamını sunmuştur.⁵⁶ Ancak bazı alimler bu risalenin Mâlik'e isnadının sahih olmadığı görüşündedirler. Onlardan biri olan el-Ebheri(375)⁵⁷ şunları söylemiştir: “Bu risalede

dışındaki görüşlerde hayatının çocukluktan gençliğe bütün hepsinin 40 yıl olduğu anlaşılmaktadır. *Tertibil-medarik* kitabında biyografisi geçmektedir. 129/3; *Siyeri Alami Nübela*, 371/10; Ebu İshak eş-Şafii eş-Şirazi. (476), *Tabakatu Fukaha*, Daru Raid el-Arabi, Beyrut, 1970, s.147.

⁵¹ Osman b. İsa b. Kinane, Medine fukahasıdır. Saiğ gibi hadis ile ilgilenmemiş bilakis Re'y ile ilgilenmiştir. Devamlı İmam Mâlik'in yanında olur ondan ayrılmazdı. Mâlik'in vefatından sonra ders halkasını üstlenmiştir. Vefatının belirlenmesinde ihtilaf vardır. İbni Abdul-ber 185 yılında Mekkede vefat ettiğini söylemiştir. *Tertibul-Medarikte* bu konuda bazı görüşler zikredilmiştir. *Tabakatul-Fukahada* biyografisine yer verilmiştir. 146-147; *Tertibul-Medarik* 21-22/3; İmam Ebu Ömer Yusuf b. Abdul-ber el-Endülüsi, (463-268), *el-İntikau fi-Fedailil-Eimmeti Selasetil-Fukaha*, Darul-Beşair el-İslamiyye, s.102.

⁵² Ebu Musap Matraf b. Abdullah b. Matraf Yesar el-Hilali. İçinde İmam Mâlik'in de bulunduğu bir gruptan rivayette bulunmuştur. Matraf şöyle demiştir: “17 yıl Mâlik'i tashih ettim.” Ahmed b. Hanbel şunları söylemiştir: “Mâlik'in ashabını tercih ediyorlardı.”, Muhammed Mahluf Muhammed, *Şeceretu Nuriz-Zekiyye Fi-Tabakatil-Malikiyye*, el-Matbaatus-Selefiyye, Kahire 1349, 57/1; Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 134-135/3

⁵³ Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kirvani (386) *En-Nevadir Vez-Ziyadat*, Darul-Garbil-İslami, 1. Baskı 1999, 8/1.

⁵⁴ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 41/1.

⁵⁵ el-Fesevi, Ebu Yusuf Yakub b. Sufyan el-Fesevi (277), *el-Marife ve't-Tarih*, Mektebetud-Dar, Medinei Münevvere, 1. Baskı, 1410, 695/1.

⁵⁶ Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Resailil-Arap Fi-Usuril-Arap Ez-Zahire*, el-Mektebetul-ilmiiyye, Beyrut, Lübnan, 403/4.

⁵⁷ Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Salih et-Teymi el-Ebheri el-Mâlîki, Bağdad alimlerindedir. 208 yılında doğmuştur. Mezhepte birçok kitap yazmıştır. Bağdat'ta Ebu Ömer

öyle hadisler var ki, İmam Mâlik duysa rivayet edeni cezalandırır. Ayrıca usulüne muhalif hadisler de bulunmaktadır.”⁵⁸ Aynı şekilde Esbağ b. el-Ferec (225)⁵⁹ bunu inkar etmiş ve İmam Mâlik’e ait olmadığına yemin etmiştir.⁶⁰ Kadı İyaz (544)⁶¹ ve İbni Ferhun (799)⁶²⁶³ gibi bazı âlimler bunu Mâlik’in risaleleri arasında zikretmiştir.

Geriye kalan kitapları da şöyledir: Yıldızlar ve zaman hesabı hakkındaki kitabı, on cüz şeklinde bazı kadılara yazdığı yargı risaleleri, Ebu Gassan Muhammed b. Matraf’a yazdığı risale, İbni Vehb’e yazdığı Kader ve Kaderiyelere reddiye olarak yazdığı risale (bu risaleyi bulamadım).⁶⁴

Muvatta: İmam Mâlik’in en meşhur kitaplarından. “*Muvatta*” lügatte:

أرض مستوية لا رباء فيها⁶⁵، ولا وطأ أي لا صعود فيها ولا انخفاض هذه

Yani kendisinde herhangi bir bozukluk olmayan düz yer, manasındadır. (وواطأه على) yani uygun oldu.⁶⁶ Şu ayette de “muvatta” bu manadadır: “Allah’ın haram kıldığı ayların sayısına uygun getirip böylece Allah’ın haram kıldığını helâl kılmak için haram ayı bir yıl helâl, bir yıl haram sayıyorlar.”⁶⁷

Muhammed b. Yusuf el-Kadı’dan ders almıştır. Mâliki mezhebinin başına geçmiştir. İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezhep*, 206/2; ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*;16/332; İbni Mehluv, *Şeceretun-Nuriz-Zekiyye*, 91/1.

⁵⁸ El-kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 93/2.

⁵⁹ Esbağ bin el-Ferec bin Said bin Nafi, künyesi Ebu Abdullah’tır. Kıstas sakinlerindedir. Deraverdi, İbni Sem’an ve Yahya bin Selam’dan rivayetlerde bulunmuştur. İmam Malik’ten hadis almak için Medineye yola çıkmış ve vefat ettiği gün oraya varmıştır. İbni Kasım, Eşşep, İbn Vehb gibi kimselerin meclisinde bulunmuştur. El-kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 17/4.

⁶⁰El-kadı İyaz *Tertibul-Medarik*, 93/2.

⁶¹ El-kadı Ebulfazl, İyaz bin Musa bin İyaz bin Amr bin Musa bin İyaz el-Yahsebi el-Endülüsî, Sümme es-Sebtî el-Maliki, sene hususunda iki ihtilaf olmuştur. Bknz. Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 112-113/20.

⁶² El-Yamerî, İbrahim bin Ali bin Muhammed bin Ferhun, Burhaneddin el-Yamerî, âlim ve araştırmacıdır. Medine de doğup büyümüştür. Aslen Mağriplidir. Yamer bin Malik’e dayanır. 793 yılında Medinede kadılığa atanmıştır. Sol tarafı felç olmuş ve 70 yıl bu hastalıkla kaldıktan sonra vefat etmiştir. Maliki şeyhlerindedir. Zerakli, *El-Alam*, 52/1.

⁶³ İbni Ferhun, *Ed-Dibac*, 125/1.

⁶⁴ El-kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 90/2; İbni Ferhun, *Ed-Dibac*, 125/1.

⁶⁵ (اهتزت وربت)، şeklinde de okunmuştur. Ebul-Fazl Cemaleddin Muhammed bin Mukrim bin Menzur el-Afriki el-Misri, *Lisanul-Arap*, Darul-İsdir, Beyrut, 82/1.

⁶⁶ İbni Manzur, *Lisanul-Arap*, 198/1.

⁶⁷ Tevbe 9/37

Muvatta, birçok rivayetle rivayet edilmiştir. Muvatta, her rivayet edene nispet edilmiştir. Ulema bu rivayetler etrafında ihtilaf etmiştir. Kadı İyaz'a göre Muvatta nüshalarından meşhur olan nüshası gerek rivayet ettiği, üzerinde durduğu, hocalarının rivayet ettiği yahut nakledilen *Muvatta* sahiplerinin ihtilafı olmak suretiyle yirmi nüshadır.⁶⁸ Suyuti, *Muvatta*'nın rivayetleri on dört rivayet olduğunu söylemiş ve Gafaki'nin zikrettiklerine iki rivayet daha eklemiş ve şunları söylemiştir: "Gafaki'nin zikrettiği rivayetlerin dışında iki rivayete daha vakıf oldum;⁶⁹ birincisi, Süveyd b. Said'in, diğeri ise Muhammed b. Hasan'ın rivayetidir..."⁷⁰ "*Tarihu'l-Edebi'l-Arabi*" kitabının sahibi bu nüshalardan sadece iki tanesinin kaldığını söylemiştir.⁷¹ Meşhur nüsha, Yahya b. Yahya el-Leysi'nin rivayet ettiği'dir. (244)⁷² Bu rivayet en açık ve meşhur olanıdır. Bu rivayetin en önemli özelliği İmam Mâlik'ten duyulan son rivayet olmasıdır. En son duyulan rivayetin daha tercih edilir olmasında da şüphe yoktur."⁷³ Mâliki ulemanın büyükleri bu rivayete itimat etmiş ve açıklamışlardır. Örneğin, İbni Abdulber "*Temhid ve E'l-İstizkar*" adlı eserleri gibi. Temhid kitabının mukaddimesinde şunları söylemiştir: "*Yahya b. Yahya'nın beldemizde güven, dine bağlılık, üstünlük, ilim ve fehm yönünden ayrı bir yeri olduğundan dolayı onun rivayetine itimat ettim.*"⁷⁴ Bu rivayetin ilk basımı 1280 senesinde Tunus ulemasının elinden olmuştur. Ayrıca 1951 yılında da Hindistan'da Seyid Muhammed Fuad el-Mısri tarafından basılmıştır.⁷⁵

⁶⁸ el-Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 89/2.

⁶⁹ Abdurrahman b. Muhammed el-Gafiki el-Cevheri, Mısır'ın Mâliki şahsiyetlerindedir. *Siyeri Alamu Nübela*, 435/16; *ed-Dibacul-Mezhep*, 470/1; *Şeceretun-Nur*, 93-94/1; Muvatta rivayetlerinde şöyle demiştir: Muvatta'nın Mâlik'ten rivayet edilen 12 rivayetine baktım." Celaleddin Abdurrahman es-Suyuti eş-Şafii, *Tenvirul-Hevalik*, Daru İhyai Kütübül-Arabiyye, 10/1.

⁷⁰ es-Suyuti, *Tenvirul-Hevalik*, 10/1.

⁷¹ Carl Brockelman, *Tarihul-Edebi'l-Arabi*, Darul-Mearif, 5. Baskı, 275/3, bu sözün diğer rivayetlerden haberdar olunmadığı zaman söylendiği umulur. Örneğin, Ebu Musab ez-Zühri'nin rivayeti. Bu rivayet yakın zamana kadar ilim ehlinin ümit kestiği kayıp eserler arasındaydı. Ancak Allah Tealanın yardımıyla cilt halinde tahkik ve tedkiki yapılarak basılmıştır." *Muvatta el-İmam Mâlik b. Enes. Bi-rivayeti Ebi Musab ez-Zuhri*, Müessesetur-Risale, 1. Baskı 1412-1992, 5-6/1.

⁷² Ebu Muhammed Yahya b. Yahya b. Kesir el-Leysi el-Kurtubi el-İmam el-Hucce ve Endülüs ulemasının, fukahasının ve büyüklerinin reisidir. Muvatta'ı ilk olarak Şebtun'dan sonra İmam Mâlik'ten işitmiştir. Rivayeti en meşhur rivayettir. 77 yılında İmam Mâlik'in vefat yılında onunla karşılaşmıştır. İbni Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 63-64/1, ibni ferhun, *ed-Dibac*, 352/2.

⁷³ el-İmam Mâlik, *Muvatta*, bi-Rivayeti-Semeniye, tahkik: Selim b. İbdul-hilali, Mecmuatul-Furkan, 1424-2003, 140/1.

⁷⁴ Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdulber en-Nemeri (463), *et-Temhid li-ma fil-Muvatta minel-Meani vel-Esanid*, 1401-1981, 10/1.

⁷⁵ el-İmam Mâlik, *el-Muvatta bi-Rivayeti Yahya b. Yahya el-Leysi*, Darul-Garbil-İslami, 2. Baskı 1417-1997, 10/1.

Muvatta'nın ikinci rivayeti ise, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani'nin⁷⁶ rivayetidir.(189)⁷⁷ bu rivayete birçok şerh yazılmıştır. Bazıları şunlardır: Şerhu Muvatta li-İbrahim b. Hasanzade (1096), bu kitap bir nevi Hanefî mezhebine göre Muvatta'nın tahriri mesabesindedir.⁷⁸

Hanbel b. İshak'tan (273)⁷⁹ şöyle dediği rivayet olunmuştur: “Ebu Abdullah’a Mâlik’i sordum. Mâlik ilim ehlinin efendisidir. Fıkıh ve ilimde imamdır, dedi. Sonra “Geçmişlerin eserlerine akıl ve edeple tabi olan Mâlik gibisi var mıdır? Mâlik’in mesnedlerinin şöhretini söylemeye gerek yok. Nakil ehlinde yıldızıdır” dedi.”⁸⁰ Leys b. Sa’d’dan (175)⁸¹ şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Mâlik’in ilmi müttaki bir ilimdir. O, kendisinden ilim alanların güven kaynağıdır.”⁸² İmam Ahmed b. Hanbel’e (241)⁸³ şöyle soruldu: Ya Eba Abdallah bir adam tek bir kişinin hadisini hıfz etmek istiyor. Kimin hadisini önerirsin? O da “Mâlik’in hadisini hıfz etsin.” buyurmuştur.⁸⁴ Abdurrahman b. Mehdi (198)⁸⁵şöyle demiştir: “Zamanın imamları dördtür: Kufede Süfyânı Sevri, Hicaz’da Mâlik, Şam’da Evzai, Basra’da Hammad b. Zeyd.”⁸⁶ İmam Şafii (204)⁸⁷şöyle buyurmuştur: “Alimler zikredildiğinde Mâlik yıldızıdır. Kimse

⁷⁶ Berlin’de bulunmaktadır 1144, İngiltere müzesi 1590, Hindistan Ludhiana’da neşredilmiştir. 1291-1292, Locknow’da 1297. *Tarihul-Edebi-Arabi*, 278/3.

⁷⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan b. Firkad, eş-Şeybani bil-velail-fakih el-Hanefi, aslen Şam Guta ortalarında bulunan Harasta’lıdır. 2 sene Ebu Hanife’nin meclisinde bulunmuştur. Daha sonra Ebu Yusuf’tan ilim almıştır. Cami’ul-Kebir, Camiu’s-Sağır vb. birçok eser yazmıştır. İbni Halikan *Vefeyati Ayan*, 184/4,

⁷⁸ Brockelman, *Tarihul-edeb el-arabi*, 278/3.

⁷⁹ Hanbel b. Hilal b. Esed: el-Musannif Ebu Ali eş-Şeybani, İmam Ahmedin amcasının oğlu ve öğrencisidir. 200 senesinden önce doğmuş ve 273 yılında vefat etmiştir. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 51-52/13; Cemaleddin Ebul-Mehasin Yusuf b. Tağri el-Atabeki(874-814), *en-Nucumuz-Zahira fi-Mulukı Mısır vel-Kahire*, Darul-Kütübül-ilmıyye, Beyrut,Lübnan, 1. Baskı 1413-1992, 81/3

⁸⁰ İbnil-Cevzi, *Sıfatı-Safve*, s.361.

⁸¹ İbni Abdurrahman, şeyhul-İslam ve Mısırın âlimidir. Ebul-haris el-Fehmi Mevla Halid b. Sabit b. Tagın, ez-Zehebi *Siyeri Alami Nübela*, 136-137/8.

⁸² Abdulgani ed-Dekar, *el-İmam Mâlik b. Enes İmamı Daril-Hicre*, Darul-Kalem, (1419-1997) s.358.

⁸³ Ebu Abdullah, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed b. İdris b. Abdullah b. Hayân b. Abdullah b. Enes b. Avf b. Kasıt b. Mazın, 15 yaşında İmam Mâlik ve Hammad b. Zeyd’in vefat senesi ilim talebine başlamıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 136-137/8; Ebu Ferec Muhammed b. Yakup (235) *el-Fihrist*, 285; İbni Halikan, *Vefeyati Ayan*, 1/63.

⁸⁴ İbni Abdil-Ber, *el-İntika*, s.64.

⁸⁵ ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 192/9; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezhep*, 462/1; el-Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 202/3.

⁸⁶ İbni Abdil-ber, *el-İntika*, s.62.

⁸⁷ Muhammed İdris b. Abbas b. Osman b. Şafi b. Saib b. Ubeyd b. Abdu Yezid b. Haşim b. Muttalib b. Abdu Menaf. Gazze’de doğduğunda ittifak vardır. Babası İdris genç yaşta vefat etmiştir. Muhammed annesinin evinde yetim olarak büyümüştür. 20 küsur yaşındayken göç etmiş ve Medine’de fetva ve imamlık görevlerinde bulunmuştur. Mâlik b. Enes’ten Muvattai yüklenmiştir. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 10/5.

Mâlik'in hıfz, sağlamlık ve siyanetine ulaşamamıştır. Kim sahih hadis istiyorsa Mâlik'e uğrasın.”⁸⁸ Ancak bazıları ona bazı kusurlar yüklemişlerdir. Örneğin, Alman müsteşrik Schacht⁸⁹ İmam üzerine yaptığı araştırmalarında sünnet metinlerini ihmal ettiğini öne sürmüştür.⁹⁰ Ancak birçok alimin Mâlik'in rivayet ettiklerini sahih görmesi bu suçlamaya bir reddiye niteliğindedir.

Hastalığının 21 gün devam ettiği söylenmiştir.⁹¹ Ulema İmam Mâlik'in 179 yılında vefat ettiğinde ittifak etmişlerdir.⁹² Naşını oğlu Yahya ve katibi Habib ve Ebu Zenber b. Kinane yıkamış ve Baki mezarlığına defnedilmiştir. Kabri ziyaret edilen meşhur bir konumdadır.⁹³

II. İmam Eş'ari'nin Hayatı ve Eserleri

Ebu Hasan el-Eş'ari, Ehl-i Sünnet mezhebin savunucusu ve usul sahibidir. Eş'arilik mezhebi ona nispet edilmiştir.⁹⁴ Birçok lakabı vardır. En meşhuru mezhebinin de isnat edilmiş olduğu Eş'ari'dir.⁹⁵

Bu konuda biyografi kitaplarında iki rivayet vardır: Bir rivayette doğumu 206 senesinde; diğer rivayette de 270⁹⁶ yılında gösterilmiştir. İbni Asakir (571)⁹⁷ uzun bir isnatla Eş'ari'nin 260 yılında doğduğunu ve bu konuda başka bir görüş olmadığını zikretmiştir. Bu sözünü şu ifadelerle desteklemiştir: “*Tarih kitaplarında buna zıt bir*

⁸⁸el-Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 71/8.

⁸⁹ Yusufşah Şama Rap ilimleri toplum üyesi ve Hollandalı müsteşriktir. Almanya Raytebur doğumludur. Doğu ilimlerini öğrenmiş ve Arapça'da uzmanlaşmıştır. 1923 yılında felsede dalında doktora yapmıştır. Zeraklı, *el-Alam*, 234/8.

⁹⁰ Nebil Ahmed Belhi el-Cezairi, “*et-Takibat Ala ma Evredehu el-Musteşrik Şahit fi-Tercümeti İmam Mâlik*”, Dairetul-mearifil-İslamiyye el-İstişrakıyye, el-hadis mecelletun amelıyyetun muhkeme nisfu seneviye, senetus-saniye, aded 4 safer, 1434-2012,91.

⁹¹ Bknz. Abdülğani ed-Dekar, *el-İmam Mâlik*, 308.

⁹² İbni Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, 174/10; İbni Halkan, *Vefeyatı Ayan*, 137/4, İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezhep*, 133/1; ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 130/8.

⁹³ Bknz. İbni Sa'd, *Tabakat*, 132/7.

⁹⁴ İbni Halkan, *Vefeyatı Ayan*, 284/3; ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 85/15.

⁹⁵ el-Eş'ari: Hemzanın fethi, noktalı şinin sukunu ve noktasız “ayn“ın fethası ve ardından “ra” harfiyle. Eş'ar'a nisbettir. İsmi Nebet b. Eded b. Zeyd b. Yeşhab'tır. Eş'ar denilmesinin sebebi annesi onu doğurduğunda vücudunda kılların olmasıdır. Sema'ni bu şekilde söylemiştir. Vallahu âlem, İbni Halkan, *Vefeyatı Ayan*'dan biyografisine bakılabilir. 285/3.

⁹⁶ Bknz. *Vefeyatı Ayan*, 284/3, *Siyeri Alami Nübela*, 85/15.

⁹⁷ Ebul-Kasım ed-Dımeşki eş-Şafii “*Tarihu Dımeşk*” kitabının sahibidir. 499 yılının muharrem ayının başlarında doğdu ve 20 yaşında Irak'a göçtü. 21 yaşında hac görevini yaptı. 529 yılında Azerbeycan yoluyla Horasana gitti. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 554/20.

şey söyleyen bilmiyorum.”⁹⁸ İbni Kesir de “*Tabakatu Şafiiyye*” kitabında bu görüşü savunduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir “*Birinci görüş olan 260 yılı meşhur olandır.*”⁹⁹

Her mezhep sahibi kitaplarında biyografisine yer vermiştir. el-Kevseri “*et-Tebyin*” kitabının mukaddimesinde şunları söylemiştir: “*Mezhep fukahası Eş’ari’yi kendi mezheplerine çekmek istemiş ve tabakat kitaplarında biyografisine yer vermişlerdir. Ancak Hanbeliler buna daha müstahaktır.*”¹⁰⁰ Kadı İyaz, İbni Ferhun ve “*Şeceretu’n-Nur*” kitabının sahibi gibi Mâliki uleması da onun Mâliki olduğu görüşündedirler.¹⁰¹ Subki ise Şafii mezhebinin öncülerinden olan Mervezi’nin talebesi olduğundan İmam Eş’ari’nin Şafii olduğunu iddia ederek onun Mâliki olduğunu söylemenin hata olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁰² Aynı şekilde Hanefilerden “*Kitabu Cevahiri’l-Mudie*” sahibi, onun mezhepte Hanefi kelamda da Mutezili olduğu görüşünü savunmuştur.¹⁰³ Ancak İbni Asakir’in söylediği gibi Mâliki olması tercih edilmektedir. Nitekim Asakir, Eş’ari’nin hayatını ve biyografisini en iyi araştıran kimsedir. Muhammed b. Musa el-Kelai’den rivayetle şunları söylediği nakledilmiştir: “*Eş’ari, İmam Mâlik b. Enes (ra.)’ın mezhebi üzerineydi. Karşılaştığım bazı Şafiiler onun Şafii olduğunu söylemişti. Ta ki fakih olan Şeyh Fazıl ile karşılaşıp bana hocalarından bazılarının İmam Eş’ari’nin Mâliki olduğunu söylemesine kadar.*”¹⁰⁴ Bunun yanında o dönemde Irak’ta Mâliki mezhebi de yaygındı.

İbrahim b. Ahmed el-Mervazi (340),¹⁰⁵ Zekeriya es-Saci(370) Zekeriya b. Yahya b. Abdurrahman b. Bahr b. Adiy b. Abdurrahman el-Basri Ebu Yahya es-Saci, fakih ve muhaddistir. Ebu Hasan Bağdat’a döndüğünde ondan ders almıştır. Ebu Hasan Eş’ari

⁹⁸İbni Asakir, Ebulkasım Ali b. Hasan b. Asakir,(571), *Tebyinu Kezibil-müfteri fima Nusibe ilal-İmam el-Eş’ari*, Matbaatu Tevfik, Şam, 1347-146.

⁹⁹ İbni Kesir İmaduddin İsmail b. Ömer b. Kesir, (776), *Tabakatu Şafiiyye*, Darul-medaril-islami, 1. Baskı 2004, 206/1.

¹⁰⁰ İbni Asakir, *Tebyinu Kezibil-Müfteri*, s.16.

¹⁰¹ Bknz. el-Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 24/5; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 94/2; *Şeceretun-Nur ez-Zekiyye*, 79/1.

¹⁰²Bknz. Tacuddin Abdul-vehhab es-Sübki, (771),*Tabakatu Şafiiyye, el-Kübra*, Daru İhyai Kütübil-Arabiyye, 352/3.

¹⁰³ Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkadir b. Ebil-vefa Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Salim b. Ebil-vefa el-Hanefi el-Misri, (775), *el-Cevahirul-Mudie fi-Tabakatil-Hanefiyye*, Dairetul-mearif en-Nizamiyye, 1. Baskı, 247-248/2.

¹⁰⁴ İbni Asakir, *Tebyinu Kezibil-Müfteri*, 117.

¹⁰⁵ Bknz. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 429/15; İbni Halkan, *Vefeyati Ayan*, 26-27/1; İbni Asakir, *Tebyinu Kezibil-Müfteri* , 35.

ondan selefin sıfatlar hakkında makalelerini ders almıştır. Ebu Hasan birçok eserinde onu dayanak göstermiştir. ¹⁰⁶ Zehebi, İmam Eş'ari'nin Ebu Hasan tefsir kitabında ondan çok hadis rivayet etmiştir. ¹⁰⁷ İbni Süreyc ¹⁰⁸, el-Fazl b. Amr el-Cemehi, (305) el-Fazl b. Amr b. Muhammed b. Şuayb el-Cemehi, Zehebi Eş'arinin tefsirinde ondan çok hadis rivayet ettiğini zikretmiştir. Bu hocalarından tefsirde çokça rivayet ettiğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Ebu Halife el-Cemahi, Ebu Ali el-Cübbai, Zekeriya es-Saci, Sehl b. Nuh ve tabakatından ilim almış ve tefsirde isnatlı olarak bunlardan çokça rivayette bulunmuştur.*”¹⁰⁹ Muhammed b. Abdulvehhab el-Cübbai¹¹⁰ hakkında İbni Kesir tabakatında şunları söylemiştir: “*İlk olarak kelam ilmini hocası Mutezilenin şeyhi Ebu Muhammed b. Abdulvehhab el-Cübbai'den almıştır.*”¹¹¹ Muhammed b. Ali b. İsmail el-Kaffal el-Kebir eş-Şasi (365),¹¹² Eş'ari'nin hem öğrencisi hem de hocasıdır.

Bendar b. Hasan b. Muhammed (353) Bendar b. Hasan b. Muhammed b. Mehlep Ebul-Hasan, Şirazlıdır. Ebu Hasanı Eş'arinin hizmetçisiydi. Usul âlimlerindendi. ¹¹³ Ebu Hasan el-Bahili el-Basri¹¹⁴, Ali b. Muhammed b. Mehdi Ebu Hasan et-Taberi, (380) Ali b. Muhammed Mehdi Ebu Hasan et-Taberi, Ebu Hasan Eş'ari'nin öğrencisidir. Basra'da ona katılmış ve ilim almıştır. Kelam ilminde meşhur biriydi. Sıfatlar hakkında varit olan müşkil hadislerin tevili ile ilgili bir eser yazmıştır¹¹⁵, Muhammed b. Mücahid aynı zamanda Eş'arinin ashabındandır.¹¹⁶ İbni Asakir, onu Eş'ari'nin ashabının birinci tabakasında zikretmiştir. ¹¹⁷ Mâlikî mezhebine mensuptur.

¹⁰⁶Biyografisi ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 14/7

¹⁰⁷Biyografisi *Tabakatus-Subkide* geçmektedir 299/3; ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*,197/14; *Tebyinu Kezibil-Müfteri*, İbni Asakir, 35

¹⁰⁸ Bknz. Biyografisi ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 201/14; Subki, *Tabakatus-Şafii*, 21/3

¹⁰⁹ ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 86/15

¹¹⁰ İbni Halkan, *Vefeyatı Ayan*, 267/4; İbni Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, 125/11; Ebu Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ari, *Makalatul-İslamiyyin ve İhtilaful-Musallin*, el-Mektebetul-asriyye, Beyrut, 1411-1990, 236/1

¹¹¹ İbni Kesir, *Tabakatu Şafiiyye*, 203

¹¹² Subki, *Tabakatu şafiiyye*, 200/3

¹¹³ İbni Asakir, *et-Tebyin*, 179; ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 108; Subki, *Tabakatu Şafiiyye*, 353/3

¹¹⁴ Bknz. Biyografisi ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 304/16; *et-Tebyin*, 178; Subki, *Tabakatu-Şafiiyye*, 353/3.

¹¹⁵Subki, *Tabakatu Şafiiyye*, 466/3; İbni Asakir, *et-Tebyin*, 195

¹¹⁶ Biyografisi “İlahiyat” babında gelecek.

¹¹⁷ *et-Tebyin*, İbni Asakir, 177

Mâliki mezhebinin usulü üzerine bir kitap yazmıştır. Ayrıca Ehli sünnet itikadı üzerine meşhur bir risalesi de vardır.¹¹⁸

“*El-İbane fi-Usulu Diyane*”: Muvatta’ın Mâlik’ten meşhur olduğu gibi İbane de Eş’ari’den meşhur bir eserdir. Bu kitap, Eş’ari’nin istikamet üzere olduğu ve Mutezile’den döndüğüne delildir. Ancak bazı müteahhir Eş’ariler, İbni Furak’ın Eş’ari’nin eserlerini zikrederken bunu zikretmemesinden dolayı bu kitabın Eş’ari’ye nisbetini kabul etmemektedirler. Fakat birçok ulema bu kitabın Eş’ari’ye ait olduğu görüşündedirler. İbni Ferhun ve Kadı İyaz bunlardandır. Eş’ari’nin eserlerini sayarken bunları da zikretmişlerdir.¹¹⁹

Ebu Kasım b. Derbas, (605)¹²⁰ “*ez-Zebbu Ani’l-Eş’ari*” adlı kitabın mukaddimesinde şunları söylemiştir: “*Dine bağlılığında ve adaletinde şüphe olmayan ulemanın Ebu Hasan Eş’ari’nin şahit oldukları itikadı el-İbane kitabında sabit olan gibidir. Ayrıca akidesini gösteren kitapları da sona bırakmıştır.*”¹²¹ Zehebi, Berbehari (328)¹²² için yazdığı biyografide şunları söylemiştir: “*Eş’ari, Irak’a geldiğinde Ebu Muhammed Berbehari’ye gelmiş ve şöyle demiştir: Cübbai, Mecusi ve Hıristiyanlara reddiyelerde bulundum. Bunun üzerine Ebu Muhammed, İmam Mâlik’in dedikleri dışında birşey bilmiyorum, dedi. Daha sonra oradan ayrıldı ve el-İbane kitabını yazdı.*”¹²³

İbni Asakir bu kitabı sahibine nispet ederken şunları söylemiştir: “*Diyanet usulünde akidesinin hakikati bilinmektedir. el-İbane diye isimlendirdiği kitabın mukaddimesinde yazdıklarına kulak ver.*”¹²⁴ Bu kadar alimin bu kitabı Eş’ari’ye nispet etmesi tesadüf değildir. Bu, bazılarının Eş’ari’yi küçük düşürmek için inkar

¹¹⁸ ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 305/16; Muhammed Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 92/1; İbni Ferhun, *ed-Dibac*, 210/2.

¹¹⁹ *ed-Dibacul-Mezheb*, 95/2; *Tertibul-Medarik*, 27/5

¹²⁰ İbni Derbas: Sadreddin Ebul-Kasım Abdul-Melik b. İsa b. Derbas b. Feyr b. Cehm b. Abdusalmarani el-Kürdi eş-Şafii, yaklaşık 516 yılında Musul’da doğmuştur. İlim yolculuğuna çıkmış ve Halep’te Ebu Hasan el-Muradi’den ders almıştır. Dimeşk’te de Ebu Hasan Esedi’den ders almıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela* 475-474/21; *el-Bidaye ven-Nihaye*, 52/13

¹²¹ Ebul-Kasım Abdulmelik b. İsa b. Derbas, *Risaletun Fiz-Zebbi Anil-Eş’ari*, 1. Baskı 1404-1984,98

¹²² Ebu Muhammed Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehari el-Fakih, ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 90/15.

¹²³ ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 90/15

¹²⁴ İbni Asakir, *Tebyinu Kezibil-müfteri*, s.152.

ettiği bir gerçektir. *el-İbane* 1348 yılında Kahire’de ve 1321 yılında da Haydar Abad’ta basılmıştır.¹²⁵

“*Risaletun ila-Ehli’s-Sağr*”,¹²⁶ bu ismi İbni Asakir kullanmıştır. Bu kitap, Eş’ari’nin Sağr ehlinin hak mezhebi arama yolunda sordukları sorulara cevaplarını içermektedir. İbni Asakir bu kitap hakkında şunları söylemiştir: “*Sağr ehlinin hak mezhebi bulmak için yazdıkları meselelere cevaptır.*”¹²⁷ Bu cevapların muhtevası ise selef ehlinin metodu ve sıfatlar, iman, rü’yet, sırat, kabir azabı gibi akidevi meselelerde icma edilen şeylerdir. Başında da musannifin mukaddimesine yer verilmiştir.

“*Risaletun fi-İstihşani’l-Havdi fi-’l-Kelam*”: Bu kitapta kelam ilminin hüccetlerini ve Hz. Peygamber’in sükûtinun yasak olmayı gerektirmediğini zikretmiştir. Mütakellimlerin hüccetlerinin kaynakları Kuran ve Sünnet’tir. 1344-1323 yılında Haydar Abad’ta basılmış ve 1953 yılında Beyrut’ta neşredilmiştir.¹²⁸

“*Kitabu Lem*’”: Bu kitabın Eş’ari’ye nispetinde kimsenin şüphesi olmamıştır. Eş’ari’nin biyografini yazan herkes bu kitabı eserleri arasında saymıştır. Bu kitapta irade, rü’yet, Kur’an vb. meseleler zikredilmiştir. Ayrıca bu kitapta mezhebini de açıklamıştır. 1953 yılında el-Eb Mekarisi tarafından tashih edilmiş bir şekilde basılmış ve 1955 yılında Kahire’de neşredilmiştir. Başka bir nüshası da Amerika külliyesinde bulunan eski nüshadan nakledilerek İngiltere’nin Londra şehrindeki müzede bulunmaktadır.¹²⁹ Bazıları bu kitabın *İbane*’den önce olduğu görüşündedirler. Ancak yazarlar bunu araştırırsa Ebu Hasan’ın İmam b. Hanbeli zikretmediklerini ve *İbane*’de olduğu gibi kudve olduğunu vb. şeyleri söylemediğini göreceklerdir. Ayrıca bu kitaptaki metot *İbane*’nin metodundan da farklıdır. *Lem*’ kitabındaki sunuş her ne kadar daha güzel olsa da *İbane*’nin metodu ehli-sünnete daha

¹²⁵ Brockelmann, *Tarihul-Edebil-Arabi*, 40/4; Fuat Sezgin, *Tarihut-Turasil-Arabi*, 1411-1991, 38-39/4

¹²⁶ Rifan Keşk 510/10, 4091, *İstanbul İlahiyat Fakültesi* tarafından neşredilmiştir. 145/7; Brockelmann, *Tarihul-Edebil-Arabi*, 124/2; Sezgin, *Tarihut-Turasil-Arabi*, 38/4.

¹²⁷ İbni Asakir, *et-Tebyin*, s.136.

¹²⁸ Brockelmann, *Tarihul-Edebil-Arabi*, 40/4; Fuat Sezgin, *Tarihut-Turasil-Arabi*, 38/4.

¹²⁹ Ebu Hasan el-Eşari(330), *El-Luma*, ‘*fir-Rddi Ala Ehliiz-Zeyği vel-Bıda*’, Matbaatu Mısır, 1955, 9,12, Brockelmann, *Tarihul-Edebil-Arabi*, 40/4; Sezgin, *Tarihu Turasil-Arabi*, 38/4.

yakındır. Ancak *Lem*’ iman meselesinde bazı muhalif şeyler almakla beraber bazı şeyleri almamıştır.

Ayrıca İbni Asakir, Eş’ari’nin döndükten sonra insanlara verdiği kitaplar arasında İbane’ye değinmeden *Lem*’in de olduğunu zikretmiştir. Eğer İbane kitabı da olsaydı böyle önemli bir kitabı es geçmezdi.¹³⁰ İbane kitabının Eşari’ye ait olmadığını ve bunu inkâr edenlerin açık bir delili yoktur. Onlar bu kitabı Muhammet’ten yazdığını ve içindekinin aksini gösterdiğini düşünmüşlerdir. Biz de deriz ki: Kırk yıl içinde yaşadığı fırkayı sevmeyen kendisini reddeden kişileri nasıl sever ve bunları nasıl itiraf etmez. Şeyhu’l-İslam şu şekilde reddetmiştir: “*İddiacıların onun içindekinin aksini ortaya koyduğunu iddia etmeleri hem şer’an hem de aklen kabul edilemez.*”¹³¹

“*Makalatu’l-İslamiyyin*”: Bu kitap büyük değere sahip ilmi bir kitaptır. Ayrıca fırkalar hakkında yazılan kitapların en önde gelenlerinden sayılır. Nitekim bu kitapta hilafın başlangıcını kapsayan bir mukaddime eklemiş sonra Şia, Havariç ve Cehmi gibi kelami ana fırkaların ve bunların altına giren fırkaların tariflerini yapmıştır. Bu birinci kısımdır. İkinci kısımda ise farklı meselelerde bu fırkaların görüşlerini açıklamıştır.¹³²

324 yılında vefat ettiği söylenmiştir.¹³³ Bunu Zehebi, Eş’ari’nin biyografinde zikretmiştir.¹³⁴ İbni Asakir ise İbni Furak’ın söylediği gibi 330 yılında vefat ettiğini söylemiştir.¹³⁵ Mâliki uleması vefat tarihinin 334,¹³⁶ Şafiiilerden Subki ise vefatı hakkında en yakın olanın 324 olduğunu söylemiştir.¹³⁷

¹³⁰İbni Asakir-*Teybin*, s.39

¹³¹ *Mecmuu Fetava Şeyhu’l-İslam*, cem ve tertip Abdurrahman Muhammed Kasım, *Mecmeu Melik Fehd li-t-Tabaa*, 1425-2004, 204/12.

¹³² Kitaplarının h. 300 m. 912 yılından önce olduğu muhtemeldir. Ayasofya, 2363,2366, 1929 yılında neşredilmiş. Carl Brockelmann, *Tarihul-Edebil-Arabi*, 21/4,

¹³³ İbni Asakir, *et-Teybin*,146- 147

¹³⁴ Biyografisi ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 86/15

¹³⁵ İbni Asakir, *et-Teybin*, 147

¹³⁶ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 30/5; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 96/2; İbni Mahluf, *Şeceretun-Nu ez-Zekiyye*, 79/1.

¹³⁷ Subki, *Tabakatuş-Şafiyye*, 3/352

III. Mâliki Medreseleri

Hz. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra Medine-i Münevvere üç halife döneminde başkent olmuştur. İlim meclisleri kurulmuş ve sünneti nebeviyyeyi öğrenmek isteyen ilim talipleri buraya yönelmiştir. Bu ilmi gelişmeler Tabiin'in büyükleri ile devam etmiş ve Medine'de ilmi yaymak için gecesini gündüzüne katan yedi fukahanın da içinde bulunduğu birçok ulema çıkmıştır.¹³⁸ Başka kıtalardan bu ilim merkezine gelen ilim talipleri fıkıh ve hadiste imam olan İmam Mâlik'in hicret yurdu olan Medine'nin âlimi olduğunu görüyorlardı. Gerek kendi beldesinden gerek diğer İslam beldelerinden gelen ilim talipleri ondan öğrendikleri ilim ve fetvaları süratle beldelerine ulaştırmak için çaba gösteriyorlardı. Bu şekilde mezhebi yayıldı ve Maliki medreseleri kuruldu. Maliki mezhebi için kurulan ilk medrese:

A. el-Medresetü'l-Medine

Kadı İyaz şöyle demiştir: “*Bu mezhebin kaynağı Medine’de çıkmış ve orada yayılmıştır. Hepsi bu görüş üzereydi.*”¹³⁹ Bu medresenin kurucusu vefat ettikten sonra Efzaz ilim adamları tarafından geliştirilmiştir. Bu medresenin kurulmasında en çok emeği geçenlerden biri Osman b. Kinane'dir. İmam'ın vefatından sonra yerine geçmiştir. Aynı şekilde emeği geçenlerden bazıları da İbni Macsun (212),¹⁴⁰ İbni Matraf.¹⁴¹ Bunların da mezhebin kurulması ve gelişmesinde büyük bir etkisi olmuştur.¹⁴² Ancak bu medresenin Mâlik'in Ahmed b. Ebu Bekir (241)¹⁴³ gibi siğar ashabının vefatından sonra yıldızı düşmeye başlamıştır. Hatta Medine'deki Şiaların dahi tahakkümü altına girmiştir.¹⁴⁴ Bu medresenin ardından ortaya çıkan medrese:

¹³⁸ Yedi fukaha: Ebu Abdullah Ubeydullah b. Atebe b. Mesud (98), Ebu Abdullah Urve b. Zübeyr b. Avam b. Huveylid el-Esedi (94), Ebu Muhammed Kasım b. Muhammed b. Ebu Bekir es-Siddık (101), Ebu Muhammed Said b. Museyyeb b. Hazn el-Kureşi el-Medeni (94), Ebu Eyyub, Ebu Abdurrahman ve Ebu Abdullah Süleyman b. Yesar Mavla Meymune de denir. (107) Harice b. Zeyd b. Sabit, el-Ensari(99) Ebu Bekir b. Abdurrahman b. Haris b. Hişam b. Muğira,(94) İbni Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 19-20/1.

¹³⁹ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 23/1.

¹⁴⁰ Ebu Mervan Abdulmelik b. Abdulaziz b. Macşun el-Kureşi, el-fakih, Elbahr. Medine'nin müftüsü, babasından, Mâlik vb kimselerden ilim almıştır. Birçok imam da kendisinde okumuştur, Muhammed Mahluf, *Şeceretun-Nuriz-Zekiyye*, s.57/1.

¹⁴¹ Biyografisi geçti.

¹⁴² İbrahim Ali, *Istilahul-mezheb*, 64.

¹⁴³ ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 436/11.

¹⁴⁴ İbni Teymiye, *Mecmuul-Fetava*, 300/20.

B. el-Medresetü'l-Mısriyye

Bu medrese Mâlik hayattayken kurulmuştur. Kadı İyaz şunları söylemiştir: “*Medine’den sonra Mâliki mezhebinin yayıldığı hatta Medine’yi geçtiği yer Mısır’dır.*”¹⁴⁵ Bu medresenin ilim adamlarından biri Osman b. Hakem el-Cüzami’dir. (163)¹⁴⁶ Kadı İyaz ve İbn Ferhun, Mâlik’in meselelerini Mısır’a ilk getirenin İbn Hakem olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁷ Abdurrahim b. Halid el-Cemahi(163)¹⁴⁸ bunlardan sonra İbni Kasım (191)¹⁴⁹ gelmiş ve Mâlik’in bütün ilmini almış ve şunları söylemiştir: “*Malik’in yanına sözlerini bilmeden hiç çıkmadım.*”¹⁵⁰ Ardından İbni Vehb (197)¹⁵¹ onu takip etmiştir. Onu da Eşheb (204)¹⁵² takip etmiş ve hocalarından sonra onların meclisine sahip çıkmıştır. Bunlardan sonra Esbağ b. Ferec, Muhammed b. Abdu’l-Hakem(268)¹⁵³ ve Muhammed el-Mevvaz (269)¹⁵⁴ gibi şahsiyetler gelmiştir. Ancak bu medresenin bir öncekine göre faydası daha az olmuştur. Bunun sebebi Ubeydiler’in¹⁵⁵ hüküm sürdükleri 362 yılında, ölüm ve kovma gibi fitneleri yaymalarıdır. Bu şekilde Mısır’daki Müslümanların hali kötüye gitmiştir. Bunun

¹⁴⁵ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 25/1.

¹⁴⁶ Osman b. Hakem el-Cüzami, Mâlik’in Mısırlı ashabının meşhurlarındandır. Mâlik’in ilmini Mısır’a ilk sokandır. 163 yılında vefat etmiştir. İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 83/2.

¹⁴⁷ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 52/3; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb* 83/2.

¹⁴⁸ Abdurrahim b. Halit b. Yezid Mevlal-Cemehiyyin, *Tertibul-Medarik*, 54/3.

¹⁴⁹ Ebu Abdullah Abdurrahman b. Kasım el-Ateki el-Mısri Şeyh Salih el-Hucce el-Fakih. Malik’in görüşlerini insanlara bildiren ve onunla 20 yıl beraber kalan biridir. 128/133 yılında doğmuş ve 191 safer ayında Mısır’da merak vefat etmiştir. Muhammed Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 58/1; ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 121/9

¹⁵⁰ Kadı İyaz, *Tertibul Medarik*, s.56

¹⁵¹ Abdullah b. Vehb b. Müslim, el-Mam Şeyhul-İslam, Ebu Muhammed el-Fehri, Mevlahum el-Mısri Hafız, 125 yılında doğmuştur. 17 yaşında ilim tahsiline başlamıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 9/223; Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 228/3

¹⁵² Ebu Ömer Eşheb b. Abdul-aziz b. Davud el-Kaysi el-Ğamiri el-Mısri, eş-şeyh el-fakih el-âlim, El-Cami Beynel-Vera ves-Sıdık, İbn Kasım’ın vefatından sonra Mısır’da başa geçmiştir. 140 yılında doğmuş, 204 yılında İmam Şafi’nin vefatından 18 gün sonra Mısırda vefat etmiştir. Muhammed Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 59/1.

¹⁵³ Muhammed b. Abdullah b. Abdulhakem babası, İbni Vehb, Eşheb, İbni Kasım, Şuayb b. Leys vb Mâlik’in ashabından işitti. Şafinin yanında kalarak, ondan ilim aldı ve bazı şeyler yazdı. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 157/4; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 163/2.

¹⁵⁴ Muhammed b. İbrahim b. Ziyad el-İskenderi el-maruf bi-ibni Mevvaz, Tefekkaha bi-ibnil-Macuş ve İbni el-Hakem. İtemede Ala-Esbağ, Kane Rasiğan fil-fikhi vel-fütya. Meşhur “el-Kebir” kitabının sahibidir. Mâlikilerin en güzel kitaplarındandır. 108 yılı Recep ayında doğmuştur. İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 166-167/2

¹⁵⁵ Ubeydiyye devleti 279 yılında Tunus’ta kuruldu. 362 yılında Mısır’a ulaştı. Oradan da İslam âleminin önemli noktalarına uzamıştır. Bu devletin dönemi fitne, Ehlisünnete eziyet Ehli Zimmeye imkân sağlama gibi çalkantılı bir dönemdi. Sa’d b. Musa, *Mevkiful-imam Zehebi Mined-Devletil-Ubeydiyye Neseben ve Mutekiden*, Darul-Kasım, 1. Baskı. 1427-2006, 11.

etkisi 6. asra kadar sürmüştür.¹⁵⁶ Bu fitnelerden biri de Vasik'in¹⁵⁷ 218 yılında Kur'an'ın mahlûk olma fitnesini emretmesidir. Başta Mâlikiler olmak üzere ulema bu olaydan etkilenmiştir. Öyle ki bunu kabul etmeyen hiçbir fakih, müezzin ve muallim kalmamıştır. Çoğu da kaçmıştır.¹⁵⁸ Üçüncü sırada da Medresetu'l-İrakiyye gelmektedir.

C. el-Medresetul-İrakiyye

Basra'da başlamıştır. Bu medrese, usûl hakkında yazılan kitaplarda öncü sayılır. İbni Kassar'ın Mukaddime kitabının, İmam Şafî'nin Risalesinden sonra en iyi usul nassı olduğu kabul edilir.¹⁵⁹ Bu medresenin âlimlerinden bazıları şunlardır: Süleyman bin Bilal (v.176),¹⁶⁰ Abdurrahman bin Mehdi, hadis ilminde o kadar iyiydi ki İmam Şafî bile kendisine sahih hadisleri soruyordu.¹⁶¹ Abdullah b. Müsellem b. Kabap et-Teymi (221)¹⁶² bunlardan sonra Ahmed el-Muzil gelmiştir. Zehebi, vefat tarihi hakkında bir bilginin olmadığını söylemiştir.¹⁶³ İbni Ferhun 40 yıl yaşadığını ve Mâlik'in ashabından ilim öğrendiğini söylemiştir. Ayrıca Mâlik'in ilminin ulaştığı Iraklıdır. Bu medrese 500 yıl sonra zayıflamıştır.¹⁶⁴

¹⁵⁶ Muhammed İbrahim Ali, *Istilahul-Mezheb İndel-Mâlikiyye*, Darul-Buhus lid-dirasetil-İslamiyye ve İhyaut-Turasi, 1. Baskı 1421, 200,72.

¹⁵⁷ Harun el-Mutesem Billah Ebu İshak Muhammed b. Harun er-Reşid b. Mehdi, Muhammed b. Mansur el-Abbas el-Bağdadi, annesi Rum'dur. 227 yılında babasının yerine vilayete geçmiştir. 196 yılında Şaban ayında doğmuştur. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 306-307/10; Ahbaru Ahlakihî Fi-Muhammed Bin Muhammed b. Abdulkerim b. Abdul-Vahid el-Marufu Bi-İbnil-Esir, *el-Kamilu fi-Tarih*, 1. Baskı 1407-1987, Beyrut, Darul-Kütübil-İlmiyye, 73/6, 91.

¹⁵⁸ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 164/4.

¹⁵⁹ Ebu Hasan Ali b. Ömer b. Kasar el-Mâliki (397), *el-Mukaddime fil-Usul*, 1. Baskı 1996, Darul-Garbil-İslami 14.

¹⁶⁰ Süleyman bin Bilal Eyyub, Maliki'nin ashabının büyüklerindedir. Yahya bin Said, Zeyd bin Elsem ve Abdullah bin Dinardan hadis işitmiştir. Bağdat'ta kadılık görevinde bulunmuştur. Malik'ten 3 yıl önce vefat etmiştir, *ed-Dibacul-Mezhep*, 373/1.

¹⁶¹ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 202-203/3.

¹⁶² Abdullah b. Muselleme b. Kaneb et-Teymi el-Haris el-Kanebi Ebu Abdurrahman, aslen Medineli olup Basra'da oturmuştur. Basralıların sayılılarından. Şöyle dediği hikâye edilmiştir: "20 sene Mâlik ile beraber kaldım ve Muvatta'ı onda okudum, *Tertibul-Medarik*, 198/3.

¹⁶³ ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 519/11; Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezhep*, 141/1.

¹⁶⁴ İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezhep*, 61/1.

D. el-Medresetu'l-Mağribiyye

Bu medrese 8. asırda Ali b Ziyad'ın (183)¹⁶⁵ eliyle başlamıştır. Daha sonra el-Behlul b. Raşit (183)¹⁶⁶ ondan almıştır. Bunun ardından da Sahnun (240)¹⁶⁷ ardından Esed b. Fırat (213),¹⁶⁸ Endülüs âlimlerinden biri Ziyad b. Abdurrahman el-Mulekkab bi-Şabtun (193)¹⁶⁹ Muvatta'ı Endülüs'e ilk sokan kişidir. Daha sonra Ziyad ve öğrencisi Ebu Bekir el-Libad (333)¹⁷⁰ İbni Derras b. İsmail (357)¹⁷¹ Mâliki ulemasındandır. Ayrıca Libad vb. kişilerden hadis almıştır. Hakkında şunlar söylenmiştir: “Kendi zamanında Mâliki mezhebi ve ashabını en iyi bilendi.”¹⁷² 5. asırda da Kadı İyaz, İbni Abdulber ve İbnul-Arabi gibi şahsiyetler ortaya çıkmıştır. (534)¹⁷³

¹⁶⁵ Ali b. Ziyad et-Tunusi el-Abbasi, Ebul-Hasan, aslının Acem olduğu söylenmiştir. Trablus'ta doğmuş, sonra Tunus'a göçmüş ve oraya yerleşmiştir. Biyografisine bknz. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 80/3.

¹⁶⁶ el-Behlul b. Raşide b. Amr, Kirvan ehliendir. (183). Mâlik'in ashabından 1. Tabakadadır. 128 yılında doğmuş ve Mâlik, Servi, Leys b. Sa'd vb kimselerden hadis almıştır. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 87/3; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 315/1.

¹⁶⁷ Mağrib fakihidir. Ebu Said Abdusselam b. Habib b. Hassan b. Hilal b. Bikar b. Rabia' b. Abdullah et-Tunuhi, aslı Mağribi Kirvani ve Mâliki'dir. Kirvan'ın kadısıdır. Sahibul-müdevvene. Lakabı sahnundur. Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 63-64/12; İbni Ferhun, , *ed-Dibacul-Mezheb*, 30/2; İbni Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 70/1; İbni Halkan, *Vefeyatı Ayan*, 180-181/3.

¹⁶⁸ El-imam el-Allame el-Kadı el-Emir, Mukaddimul-Mücahidin, Ebu Abdullah el-Harrani Şümmel-Mağribi, 144 yılında haranda doğmuştur. Babası ile beraber Kirvan'a cihada gitmiştir. Babası: Ebul-Furat b. Sinan ordunun ileri gelenlerindendi. Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 225/10; *Şeceretun-nur*, 62/1; *ed-Dibacul-Mezheb*, 305/1; *Tertibul-Medarik*, 291/3.

¹⁶⁹ Ebu Abdullah Ziyad b. Abdurrahman b. Ziyad b. Abdurrahman b. Zühayr b. Naşira el-Lehami el-Endülüsi. Malik'ten Muvatta dinlemiştir. Kendisinden de Yahya b. Yahya vb. kimseler ders almıştır. Şanı yüce biriydi. Endülüs sahibi Hişam onu kadılığa tayin etmiş ama o kabul etmemekte ısrar etmiştir., Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 311/9; Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 116/3; İbni Mahluf, *Seceretun-Nur*, 63/1.

¹⁷⁰ Muhammed b. Muhammed b. Veşşah, Mevla el-Ekra', Mevla Musa b. Nadir el-Lehami, Veşşah dokumacıydı. Yahya bin Ömer'in ashabındandır ve ondan ilim almıştır. Ayrıca kardeşi: Muhammed b. Ömer'den de ilim almış ve Ebu Bekir b. Abdulaziz el-Endülüsi, Habib b. Nasr, Ahmed b. Yezid gibi zamanındaki şeyhlerin tamamından hadis almıştır. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 286/5; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 196/2.

¹⁷¹ Derras b. İsmail künyesi Ebu Meymune'dir. Fas ehliendir. Beldesindeki şeyhlerden ve Afrika'daki Ebu Bekir b. Libad vb kimselerden hadis almıştır. Ayrıca Endülüs'teki şeyhlerden de hadis almıştır. Hac vazifesini yerine getirdiği bir yolculuğa çıkmıştır. Ali b. Ebu Matar'dan İbni Mevvaz'ın kitabını dinlemiş ve onu Kirvan'da rivayet etmiştir. Fas'ta vefat etmiştir. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 82/6.

¹⁷² Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 82/6.

¹⁷³ Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah İbnul-Arabi El-Endülüsi. Birçok eser yazmıştır. 468 yılında doğmuştur. İmam Ebu Hamid Gazali, fakih Ebu Bekir eş-Şaşi'den ders almıştır. İşbile kadı olarak atanmıştır. Zorlu biri olduğundan görevinden azledilmiş, o da ilim ve tedvine yönelmiş. Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 197-200/20; İbni Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 136/1; İbni Ferhun, *ed-Dibacul-Mezheb*, 225-256/2; İbni Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, 228-229/12.

E. Mâliki Mezhebinin Yayılmasının Sebepleri

Bu sebeplerden biri Mâlik'in vatanının ilmin kaynağı olan Medine-i Münevvere olmasıdır. Ayrıca bu mezhebin ulemasının da gayretleri etkili olmuştur. Nitekim Mâlik'in görüşlerini derleyip mezhebini muhafaza etmişlerdir. Şöyle denmiştir: “İki şeyh (*Muhammed b. Ebi Zeyd ve Ebu Bekir el-Ebheri ve Muhammed*) ve iki Muhammed (*Muhammed b. Sahnun ve Muhammed b. el-Mevvaz*) ve iki kadı (*Ebul-Hasan el-Kassar ve Ebu Muhammed Abdul-Vehhap el-Mâliki*) olmasaydı Mâliki mezhebi ortadan kalkardı.”¹⁷⁴ Ayrıca devletin desteğinin de etkisi olmuştur. Endülüs'te Hişam b. Abdurrahman b. Muaviye insanlarla ilgilenmiş ve Mâliki mezhebi üzerine yargı ve fetva görevini ifa etmiştir.¹⁷⁵ Afrika'da el-Ma'z b. Badis, Irak'ta Kadı İyaz'ın övdüğü ve mezhepte anlayışının yüksek olduğu Ali Hammad b. Zeyd el-Kuda.¹⁷⁶ Bu şahsiyet mezhebin yayılmasında desteği olduğu gibi zayıflamasına da sebep olmuştur. Irak'ta el-Ebhari ve büyüklerin vefatıyla yargı, Şafii ve Hanefi mezhebine geçmiş ve Mâliki mezhebi zayıflamıştır. Ayrıca insanlar riyaset ehline tabi olduklarından talipleri azalmıştır.¹⁷⁷

Bu söylediklerimiz fıkhi yükselişiydi. Akaidi yükselişi ise özellikle mağrip ve Endülüs'te Makulat ve kelam ilmi ile olmuştur.¹⁷⁸ Onların en büyük meşguliyetleri fıkıh ve Arapça idi. Malikilerin Eşari itikadının yayılmasındaki gayretleri ve bu gayretlerin ne zaman başladığı hakkında konuşacağız.

IV. Eş'ari Malikiler

Eş'ari mezhebi, ilk olarak Eş'ari'nin vatanı olan Irak'ta yayılmıştır. Ardından birçok bölgeye yayılmıştır. Bu, mezhebe bağlananların gayretleriyle olmuştur. Siyasi yönün de bu mezhebin yayılmasında rolü büyüktür. Selahaddin el-Eyyubi (589)¹⁷⁹ gibi devlet büyükleri bu mezhebe destek vermişlerdir. Nitekim 564 yılında başa geçtikten

¹⁷⁴ İbni Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 92/1.

¹⁷⁵ Bknz. *Tertibul-Medarik*, 27/1

¹⁷⁶ Bknz. Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 256/5

¹⁷⁷ İbni Ferhun, *Dibacul-Mezhep*, 209/2

¹⁷⁸ Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 557/17

¹⁷⁹ Malik Nasır, Selahaddin, Ebul-Manzur, Yusuf b. Emir Necmuddin Eyyub b. Şadi b. Mervan b. Yakup, 532 yılında doğmuştur. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 278-279/21.

sonra¹⁸⁰ medrese inşa etmeye başlamış ve Şafii ve Mâliki fukahasına medrese inşa etmiş ve Şia kadılarını azletmiştir. Kendisi de akidede Eş'ariydi. İnsanları da Ebi Ali el-Cübbai'nin öğrencisi olan şeyh Ebu Hasan Ali b. İsmail el-Eş'ari'nin mezhebine yönlendirmiş ve bunu Mısır'daki vakıflarına şart koşturmuş. Nasiriyye medresesi gibi. Bu durum Mısır, Şam, Hicaz ve Yemen bölgelerinde devam etmiştir."¹⁸¹

Bu şekilde Eş'ari mezhebi ilerlemiş ve medreselerde muteber mezhep olmuştur. el-Mehdi b. Tumart'ın (524)¹⁸² da bu mezhebin Mağrip'te yayılmasında açık bir rolü vardır. Hatta güç kullanarak buna zorlamış ve kan dökmüştür. Hutat kitabının sahibi bu hususta şunları söylemiştir: “*Muhammed b. Tumert Eş'ari mezhebini Mağribe sokmuştur. Hatta diğer beldelere de bu itikat gitmiş ve kabul etmeyenlerin boynunu vurdurmuştur.*”¹⁸³ Bu sebeple Zehebi'nin de dediği gibi Mağrip ehli istemedikleri halde buna mecbur kalmışlardır.¹⁸⁴ Nizamül-Mülk (485)¹⁸⁵ ehl-i sünnete yardım etmiş, Selçuklu devletinin veziri iken mescit ve medreselerin binasına önem vermiştir. Nizamül-Mülk, Cüveyni ve Kuşeyri¹⁸⁶ gibi Eş'ari şahsiyetlerini ders vermeleri için tayin etmiştir. Nitekim bu şahsiyetlerin atanması vezirin salahiyetini gösterir. Bu medreselerin metodu “Sünni Eş'ari mezhebi”dir. Bu mezhepleri ders verdikleri Şafii fikirleriyle harmanlamışlardır.¹⁸⁷ Daha önce de ifade ettiğimiz gibi öğrencilerinin gayretleri gibi bu vezir de Mâliki mezhebinin yayılmasında büyük rol

¹⁸⁰ Takiyuddin Ebul-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizi, (845), *el-Mevaiz vel-İtibar bi-Zikril-Hutati vel-Asar*, Daru Sadir, Beyrut, 343/2.

¹⁸¹ el-Makrizi, *el-Hutatul-Makriziyye*, 343/2.

¹⁸² Muhammed Abdullah b. Tumert, Ebu Abdullah el-Mulakkab Bi-Mehdi, el-Masmudi, Sahibu Da'vetis-Sultan Abdul-Mümin, Mağrib melikidir. Gazali'den ders almıştır. Şafii mezhebi fikrini iyi bilen birisiydi. Eş'ari mezhebine göre kelim ilminde katkısı olmuştur. Subki, *Tabakatus-Şafiiyye* 109/6; İbni Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye* 186/12; Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 539/19.

¹⁸³ el-Makrizi, *el-Hutatul-Makriziyye*, 343/2.

¹⁸⁴ Bkz. Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 548/19

¹⁸⁵ Ebu Ali Hasan b. Ali b. İshak et-Tusi, 408 yılını doğmuş ve Bağdad'ta medresei Kübra'da ve Nisabur'da bir medresede yetişmiştir. Şafii ve Eş'ari olup ilme çok istekliydi. Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 94-95-96/19; Subki, *Tabakatus-Şafiiyye*, 309/4.

¹⁸⁶ Subki, *Tabakatus-Şafiiyye*, 313/4.

¹⁸⁷ Abdulmunim, *ed-Devletul-Eyyubiyye fi-Tarihi Mısır El-İslamiyye*, Darul Fikir el-Arabi, 1418-1997, 27

oynamıştır. Örneğin el-Beyhaki'nin (458)¹⁸⁸ Eş'ari mezhebiyle Şafii fıkhı arasında irtibat kurulmasında büyük rolü vardır. Ayrıca Eş'arilere de destek vermiştir.¹⁸⁹

Mezhebin gelişmesinde önemli rolü olanlardan biri de İmam Gazali'dir. Eşari mezhebini Mutezileden uzaklaştırıp felsefeye yöneltmiştir. Eş'ariler ile Mutezililer arasındaki çekişmenin, Eş'ariler ile felsefeciler arasında olmasını sağlamıştır.¹⁹⁰ Bunu yapmasındaki hedef, felsefecileri Eş'ari mezhebiyle reddetmektir. Bu konuda şunları söylemiştir: “*Onlarla tartışmaya girmemin sebebi doğruyu iddia etmek değil yanlış düzeltmek içindir. Bu şekilde itikat ettiklerini bozuyorum.*”¹⁹¹ Fahreddin Razi, (606)¹⁹² el-Amedi, (631)¹⁹³ ve el-İci, Eş'ari mezhebinin tasavvuf ve felsefeyle gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu şekilde İslam ilimleri doğmuştur. İslam tarihinde İmamul-Haremeyn, Ebu Hamid Gazali, Razi, Amedi vb. birçok Eşari mezhebi felsefecilerine denk kimseler olmamıştır.¹⁹⁴

Eş'ari mezhebi, Mâliki mezhebinin el-Ebheri gibi önemli şahsiyetlerini yetiştirmiştir. Mâliki mezhebinin riyaseti kendisine ulaşmıştır ve ayrıca Eş'ari'nin ashabındandır. İbni Mücahit,¹⁹⁵ İbni Asakir, İbni Mücahid'i Eş'arinin ashabında birinci tabakadan saymıştır. Ayrıca mezhebin ikinci imamı ondan ders almıştır. Ebu Bekir el-Bakillani (403)¹⁹⁶ Ebu İmran el-Fasi (430)¹⁹⁷de ondan ilim almıştır. Doğuda Eş'ari Maliki

¹⁸⁸ Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hafız El-Beyhaki, fıkıh ilmini Nasir el-Ömeri'den almıştır. Eş'ari mezhebine göre kelim okumuştur. Subki, *Tabakatu Şafıye*, 8-9/4; Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 163/18.

¹⁸⁹ Abdurrahman Salih b. Salih el-Mahmudi, *Mevkifu İbni Teymiye minel-Eş'aira*, Mektebetur-Rüşd, Riyad, 1. Baskı, 1415-1995, 508/2

¹⁹⁰ el-Mahmudi, *Mevkifu ibni Teymiye minel-Eş'aira*, 630/2.

¹⁹¹ İmam Gazali, *Tehafutul-Felasife*, Darul-Mearif, Mısır, 4. Baskı, 82.

¹⁹² Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin b. Hasan b. Ali et-Teymi, el-Bekri el-Batristani, aslı Razidir. Lakabı Fahreddindir. İbni Hatip diye bilinir. Şafii fakihlerdendir. Zamanında eşsizdir. Kelam ilminde zamanında çığır açmıştır. 543-544 yılında doğmuştur. *Vefeyatı Ayan*, 248/4; Subki, *Tabakatu- Eşşefıye* 8/81-82; İbni Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, 13/55

¹⁹³ Seyfuddin Ali b. Ebu Ali b. Muhammed b. Salim et-Tağlebi el-Amedi el-Hanbeli Sümme eş-Şafii, 500 yıllarında doğmuştur. Ammar Amedi'den kiraat dersi almıştır. Bağdat'ta İbni Ubeyde'den ders almıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 364/22, İbni Kesir, *el-Bidaye ven-Nihaye*, 140-141/13.

¹⁹⁴ Ali Sami en-Neşşar, *Neşetül-fikril-Felsefi fil-İslam*, Darul-Mearif, 9. Baskı, 523/1.

¹⁹⁵ Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Yakup b. Mücahid et-Tai el-Basri, Ebu Hasan Eş'ari'nin ashabındandır. Bağdat'a gelip kelim ilmini ders vermiştir. Mâliki mezhebine mensuptur. Mâliki mezhebi üzerine usul kitapları yazmıştır. Ehli sünnet itikadı üzerine meşhur bir kitabı vardır. Meşhur olan kitaplarından bir tanesi de “*el-Maune*”dir. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 305/16; İbni Asakir, *Tebyyen*, 177; İbni Mahluf, *Şecere*, 92/1; İbni Ferhun, *ed-Dibac*, 210/2.

¹⁹⁶ Kadı Ebu Bekir, Muhammed b. Tayyib b. Muhammed b. Cafer b. Kasım el-Basri Sümme el-Bağdadi, İbni Bakillani. Birçok eser sahibidir. Zekası ve anlayışı darı mesel olmuştur. Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 190/17; İbni Asakir, *et-Tebyin*, 217

mezhebinin en önemli şahsiyeti Mekke'ye kelim ilmini ilk getiren Ebu Cerril-Herevi'dir. (434)¹⁹⁸ Bundan sonra insanlar topluca kendisinden ilim almışlardır. Zehebi, Kuzey Afrikalılar'ın da daha önce kelim ilmini bilmediklerini söylemiş ve kelim ilmi ile Ebu Hasan'ın görüşünü alıp Mekke'de yaymıştır. Bu ilim Kuzey Afrikalılar tarafından da Mağrib ve Endülüs'e taşınmıştır. Bundan önce Mağrip halkı kelim beldelerine sokmuyorlardı.”¹⁹⁹ Bunu Mağrip ve Endülüs'e ilk getirenler el-Baci'nin (474)²⁰⁰ öğrencileridir. İbnil-Arabi,²⁰¹ daha sonra da İbni Hacip (646)²⁰² gelmiştir. Devamında Eş'ari itikadında olan Mâlikiler gelmiştir. Hatta bazı Eş'ari olmayan Mâlikiler Eş'ari'den daha güzel görüşler sunmuştur. Bu Emiril-Müsliminin Ali b. Yusuf b. Taşfin'in (537)²⁰³ kendi zamanında Mâliki mezhebi imamı olan ve Mâliki mezhebinde çok iyi olduğundan ona mezhebin yaşlısı manasına gelen “acuzul-mezhep” denen İbni Rüşt'e (595)²⁰⁴ sorduğu sorudan da anlaşılmaktadır. Bu fetvanın önemli olduğundan bir bölümüne değineceğim. Çünkü bu bize Mâliki mezhebi ulemalarının konumunu ve Eşariye karşı savaş açılmamasına yönelik davetlerini göstermektedir. Emiril-müsliminin (r.a.), Kadı Ebi Rüşt'e sorusu şu şekildedir: Büyük kadı fakih Ebul-Veled –Allah tevfikini versin- Şeyh Ebu Hasan el-Eş'ari, Ebu İshak el-İsfirani, Ebu Bekir el-Bakillani, Ebu Bekir b. Furak, Ebil-Meali, Ebu Velid el-Baci gibi kelim ilmini kabullenen, diyanet usulu hakkında konuşan ve heva ehline reddiyeler getirenler hakkında ne der? Onlar doğru yolda olan imamlar

¹⁹⁷ Ebu İmran Musa b. İsa b. Ebu Hac el-Berberi el-Fasi el-Mâliki. Ebu Hasan Kabisi'den ders almıştır. En büyük öğrencilerindendi. Akli ilimleri Kadı Ebu Bekir b. Nakillani'den 499 yılında almıştı. Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 545/17, İbni Mahluf, *Şecere*, 106/1.

¹⁹⁸ Şeyhul-Harem, Ebu Zer, Abd b. Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Gafir b. Muhammed el-Maruf bi-ibni Semak, el-Ensar el-Horasani, el-Herevi el-Mâliki. Birçok eser yazmıştır. 355-356 yılında doğduğunu söylemiştir. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 554-555/17; İbni Asakir *et-Tebyyen*, 255.

¹⁹⁹ ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 557/17

²⁰⁰ Kadı Ebul-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd b. Eyyub b. Varis el-Endülüsi el-Kurtubi el-Baci. 403 yılında doğmuştur. Hadis, kelim ve fıkıh ilimlerini almıştır. “*Tasdid ila Marifeti Tevhid*”, “*Sünenil-Minhac ve Ahkamul-Fusul*” gibi birçok kitap yazmıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 535/18; Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 117/8.

²⁰¹ Bknz.En-Neşşar, *Neşetül-fikril-Felsefi fil-İslam*, 284/1.

²⁰² Ebu amr Osman bin Ebu Bekir bin Yunus el-Kürdi ed-Düveyni el-Asl el-İsnani el-Maliki, birçok eseri vardır. 570 yılında doğmuştur. Babası emir İzzeddin Ebu Salahi'nin emireriydi. Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 264/23; İbni Mahluf, *Şecere*, 167/1.

²⁰³ Ebu Hasan Ali b. Sahibul-Garb Yusuf b. Taşfin el-Berberi, Murabıtların melikiydi. 500 yılında babasının yerine geçmiştir. Alimlere değer verip devamlı istişarede bulunurdu. Döneminde fıkıh, eserler ve furular artmıştı. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 124/20.

²⁰⁴ Ebul-Velid Muhammed b. Abul-Kasım Ahmed b. şeyh el-Mâlikiyye Ebul-Velid Muhammed b Ahmed b. Ahmed b. Rüşt el-Kurtubi, 520 yılında dedesinin vefatından 1 ay önce doğmuştur. Muvattai babasında almıştır. Fıkıhta “*Bidayetul-Müçtehir*” “Külliyat Fit-tıb Usulde “*Muhtasarul-Mustesfa*” gibi birçok eser yazmıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alamı Nübela*, 307-308/21; İbni Mahluf, *Şeceretun-Nur*, 146/1.

mıdır yoksa yolunu şaşırılmış kimseler midir? Ayrıca onlara söven, onları noksan bulan ve Eş'ari ilmini arzulayan herkese söven ve onları tekfir eden, onlardan uzaklaşan ve imameti onlara layık görmeyen ve yanlış yolda olduklarını söyleyen kimseler hakkında da ne söylerler? Bunlara ne denir veya ne yapılabilir? Olduğu gibi bırakılır mı yoksa engellenmeli midir? Bu tutumları onların dinine ve imanlarına zarar verir mi?

İbni Rüşd (r.a.) şöyle cevap vermiştir: Allah sizi ve bizi bağışlasın. Sorduğunuz sorudan haberdarım. Bu ulema tarafından "Eimmetu Hiyer" diye isimlendirilmiştir. Kendilerine uyulması elzemdir. Çünkü onlar şeriati savunmuş, delalet ehlini felce uğratmış, müşkilatları açıklığa kavuşturmuş ve inanç hususunda inanılması gerekenleri beyan etmişlerdir. Onlar diyanet usulünü bilmeleriyle hakiki alimlerdir. Çünkü Allah'ı, ona vacip, caiz ve muhal olanları bilmişlerdir. Nitekim usul bilinmeden furuun bilinmesi mümkün değildir. Onların üstünlüklerini ve öncülüklerini söylemek gerekir.²⁰⁵ Bu mektup, Mâliki şahsiyetler tarafından Eş'ari akidesinin davetçilerinin yaptıklarının doğruluğunu teyit etmektedir. Buna ilaveten yakın zamanda Eş'ari akidesini ortaya koyan birçok eser de yazılmıştır. Bunlardan bir tanesi Kadı İyazın işaret ettiği "*et-Tenbih vel-İrşad fi-İlmi-İtikad*" kitabıdır.²⁰⁶ Bu eser 1600'den fazla beytten oluşmaktadır. Eş'ari akidesi bu kitapta detaylı olmakla beraber kısa ve kolay anlatılmış ve kabul de görmüştür. Birçok alim bunu ders olarak vermiş ve üzerine şerhler yazmıştır. Bunun ardından Mâliki Eş'ari eserleri peş peşe gelmiştir. Bazıları şunlardır:

- *el-İnsaf Fima Yecibu İtikaduhu ve la Ycuzu el-Cehlu bih, Temhidul-Evail ve Telhisud-Delail*, Ebi Bekir el-Bakillani.
- Şerhu Mürşide İbni Tumert, li-Ebi Abdullah Muhammed b. Halil es-Sukuni el-Eşbili.
- *En-Nurul-Mübin fi-Kavaidid-Din*, İmam Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Cezi el-Gutani el-Mâliki (741)
- *el-Muhtasarul-kelami*, İmam İbni Arefe et-Tunusi el-Maliki (537)

²⁰⁵ Ebul-Velid Muhammed bin Ahmed bin Rüşd, *Fetava İbni Rüşd*, Darul-Garbil-İslami, 1.baskı 1407-1987, 802/2

²⁰⁶ Mağrip Vakıflar Müdürlüğü tarafından Dr. Semir vb. kimselerin tahkiikiyle basılmıştır.

- Ümmül-Berahin, ve Şerhul-Mukaddimat, İmama Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Senusi et-Tilmisani (895)
- Nazmul-Feraid fi-ilmil-Akaid, el-Mazini (537)
- el-Medel-Aksa fi-Esmail-Husna ve Sıfatihil-ula, ve el-Avasım vel-Kavasım, el-Vusul ila Marifeti Usul, Ribat devlet hazinesinde el yazılı olarak mevcuttur (mikrofilm)⁷⁴⁹, başka bir nüshası da Merakkeş hazinesindedir. Rkm. 525, İtabul-Efal, Ribat devlet hazinesinde el yazması olarak vardır. Rkm. 49, ve Ahkamul-Ahire vel-Keşf an Esrariha el-Bahira, Ribat devlet hazinesinde tasavvuf bölümünde el yazma olarak mevcuttur. Rkm. 5928, li-ibni l-arabi.

Mâlikilerin Eş'ari akideyi ve kelim ilmini seçmesindeki sebepleri şu şekilde özetleyebiliriz:

- Birçok Mâliki alimin Mağribe göçmesi ve orada el-Bakillani gibi kelim ilmini kurucularından telakki etmesi.
- Tanınmış ve önde gelen Mâlikilerin Eş'ari akidesinin davetçilerini desteklemeleri. Yukarıda anlattığımız İbni Rüş'ün onları öven sözleri gibi.
- Muvahhidi devletin Eş'ari mezhebini resmi mezhep edinmeleri. Çünkü devlet genişledikçe Selefî akideye savaş açmış ve Eş'ari mezhebini devletin resmi mezhebi olarak göstermişlerdir.
- Mâliki mezhebinin medreseleri kelim ilmini genele yaymakla ayrıcalık kazanmışlardır. Dolayısıyla insanlar kelim ilmine kolayca ulaşmışlardır. Bu yüzden kelim ilminden uzak durmamışlar ve doğudaki müteahhir Eş'ariler gibi bu ilmin konularını felsefe ve mantıkla karıştırmamışlardır. Bilakis onlar Akaid meselelerini öncelikli kabul etmişlerdir.²⁰⁷

²⁰⁷ Örnek olarak İmam Muhammed b. Yusuf es-Senusi'nin *Akidei Kübra ve Suğra* kitabına bakılabilir.

II. BÖLÜM: TARİHSEL SÜREÇTE EŞARİLİK MALİKİLİK İLİŞKİSİ

I. İlahiyat

A. Allah'ü Teâla'nın İsimleri ve Sıfatları

Allah'ü Teala, ayet-i kerimede şöyle buyurmuştur: “En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin ve O'nun isimleri hakkında gerçeği çarpıtanları bırakın. Onlar yaptıklarının cezasına çarptırılacaklardır.”²⁰⁸

Ebu Hureyre, Resulullah'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: “Allah'ın 99 tane ismi vardır. Onları ezberleyen cennete girer.”²⁰⁹ Alimlerin görüşü ise şöyledir: İbni Mâlik'ten bunların ispatı naklolunmuştur. Ebu Zeyd el-Kirvani bunu şu şekilde ifade etmiştir: “Din işlerinde ümmetin icma ettiği şeylerden birisi Allah Teala'nın isim ve sıfatlarının olması ve bu sıfatların ondan hiç ayrılmadığıdır.”²¹⁰ Başka bir yerde de şunları söylemiştir: “Hepsi Mâlik'in sözüdür. Bazıları sözünden bazıları da mezhebinden alınmıştır.”²¹¹ İmam Mâlik'e namazında ya Allah veya Rahman diye dua eden bir adam soruldu ve peygamberlerin duasıyla mı dua ediyor denildi. O da evet Allah'ın kitabında vardır dedi.²¹²

Muhammed b. Abdullah (h.399)²¹³ da akide hususunda eser yazan Malikilerdendir. Şunları söylemiştir: “Allah'ü Teâla ayet-i kerimesinde şöyle buyurmuştur: “En güzel isimler Allah'ındır. O'na o güzel isimleriyle dua edin²¹⁴” Hz. Peygamberden de şöyle dediği rivayet edilmiştir: “Allah'ın 99 tane ismi vardır”²¹⁵ ardından bunları saymıştır: “Rabbimizin isim ve sıfatları Kur'an'da mevcut ve Hz. Peygamber tarafından da

²⁰⁸Araf 7/180

²⁰⁹ *Sahihi Buhari*, Kitabu Tevhid, babu “İnne Lillahi Mietu İsmi İlla Vahiden”, rkm. 7392,1015.

²¹⁰ el-Kirvani, Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kirvani, (386) *el-Camiu fis-Sünen vel-Adab vel-Megazi*, Müessesetür-Risale, Beyrut 2. Baskı, 1403-1983, 107.

²¹¹ Ebu Zeyd el-Kirvani, *el-Cami*, 117.

²¹² el-Kurtubi, Ebu Velid b. Rüşd el-Kurtubi, (520) *el-Beyan ve't-Tahsil*, Darul-Garbil-İslami, 2. Baskı 1408-1988, 293/1.

²¹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah bin İsa b. Muhammed el-Muriy el-Endülüsi, Şeyhu Kurtuba, 321 yılının başlarında doğdu. “*Muntehabul-Ahkam*,” “*Kitabul-Vesaiik*” “*Muhtasaru Tefsiri İbni Selam*” gibi kitaplar yazmıştır. ez-Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 188-189/17.

²¹⁴ Araf 7/180

²¹⁵ *Sahihul-Buhari*, Kitabuş-Şurut, babu ma yecuzu minel-iştirat ves-senya fil-ikrar veş-şurutulleti yetearefuha en-nasu beynehum, rkm.2736-76.

mahfuzdur. Hiçbiri mahlûk ve sonradan olma değildir. Allah inançsızların söylediklerinden yücelik olarak münezzehtir.”²¹⁶ Bu isimleri kabul etmenin karşılığında 99 tanenin dışındakileri inkâr etmeleri vardır. Mâliki ulemasından olan İbni Rüşd şunları söylemiştir: “Mâlik’in bu sözüne göre Allah Teâla’nın kitabında kendisi için zikrettiği, Resulü’nün kullandığı ve ümmetin icma ettiği isimlerin dışındakilerle isimlendirilmesi uygun değildir. Ayrıca mezhebinde bir adamın namazda “Ya Seyidi” diye dua etmesini hoş karşılamaması ve “Kur’an’da peygamberlerin duası olan (Ya Rabbi) duasıyla dua etmenin daha hoş olacağını ve (Ya Hanna) şeklinde dua etmenin de hoş olmadığını söylemesi de bunun göstergesidir.”²¹⁷

Kadı Ebu Bekir el-Bakillani’ye göre ümmetin isimlendirilmesinin caiz olmadığına icma ettikleri (akıl, fakih, sahiy, vb.) isimler hariç Allah Teala’nın sıfatlarına uygun olan (Müeyssir, Celil, Hannan vb.) isimler ile dua yapılabilir.²¹⁸ Eşari, Ehl-i Sünnet’in ilk icması olan Allah’ın isim ve sıfatlarının ispatını zikretmiş ve Sağr ehline yazdığı risalede şunları söylemiştir: “İlk olarak Ehli sünnetin rahm icma ettikleri itikat olan Allah’ın tek, âlim, kadir, murid, mütekellim, semi’, basir ve kendisinin güzel isim ve yüce sıfatlarının olduğuna inanmaktır. Onlar bunları, Allah Teâlâ’nın kitabı ve Resulünün beyanı ile öğrenmişlerdir.”²¹⁹ Cüveyni de “*İrşad*” kitabında buna katılmış ve şunları söylemiştir: “*Şeriatın Allah Teala’nın isim ve sıfatlarında kullandıklarını biz de kullanır, yasakladıklarından da uzak dururuz. Orada kullanılmasına dair izin veya yasak olmayanları helal veya haram kılmayız. Çünkü şeri hükümler sema yoluyla telakki edilir.*”²²⁰ Başka bir yerde de şunları zikretmiştir: “*İsimler sıfatlar menzilesine indirilir. Kullanıldığında nefyi gerektirmiyorsa sübut üzerine hamledilir.*”²²¹ Ayrıca veciz olan şerhinde detaya inmiş, Allah Teâlâ’nın bütün isimlerinin ya zata ya kadim sıfatlara ya efale ya da Allah’ın münezzehten olduğu şeyleri nefyetmesine delalet ettiğini açıkladıktan sonra her

²¹⁶Muhammed b. Abdullah el-Endülüsî eş-Şehir, İbni Ebi Zemeneyn (399), *Riyazul-Cenne bi-Tahrirci Usulis-Sünne*, Mektebetul-Gureba el-Eseriyye, 1. Baskı 1415.76.

²¹⁷Ebu Abdullah Muhammed Abdullah el-Hammadi, *Mesailul-Akide elleti Karrereha el-eimmetul-Malikiyye*, Darul-Eseriyye, 1. Baskı, 1429-2008, 130.

²¹⁸ İbni Rüşd, el-Beyan, vet-Tahsih, 400-401/16.

²¹⁹ Ebu hasan el-Eş’ari, *Risaletun ila Ehli Sağr*, Mektebetul-ulum vel-Hikem, 3. Baskı, 1422-2002, 209,210.

²²⁰ İmamul-Haremeyn el-Cüveyni, (478) *el-İrşad ila Kavatiil-eDilleti fil-Usul vel-İtikad*, Mektebetul-Hanci, 1369-1950, 143.

²²¹ el-Cüveyni, *el-İrşad*, 144

bir ismi ve hangi kısmın altına girdiğini açıklamıştır.²²² Mâlikiler de bu konuda Eş'arilerle ortak fikirde olup Eş'ariler biraz daha tafsilatına girmiştir.

Sıfatlarda ise ilim ehli Allah Teâlâ hakkında vacip, caiz, müstehil olmak üzere kısımlara ayırmışlardır.²²³ Bunlardan bazılarını ulemanın görüşünü anlamak için zikredeceğiz. Bunlar, elleri ve yüzünün olması, istiva, nüzul ve kelim sıfatlarıdır. İmam Malik, Ehli sünnet uleması gibi Allah Teâlâ'nın kendini vasıfladığı sıfatları keyfiyet²²⁴ ve teşbih²²⁵ etmeden kabul etmiş ve nefisinden nefyettiğini de inkâr etmeden²²⁶ nefyetmiştir. Malik'ten şöyle rivayet etmiştir: “Kendisine şöyle bir olayın rivayet edildiği soruldu (Allah Âdem (a.s.)'ı kendi suretinde yarattı. Kıyamet günü onu ikşaf edecek ve elini cehenneme sokup oradan dilediğini çıkaracak.) bunun üzerine Mâlik bunu şiddetle inkâr edip anlatılmasını yasakladı.”²²⁷ İnkardan kastı bu hadisler hakkında çok tartışma ve konuşma olmasıdır. İbni Abdulber bunu şu sözleriyle sebebendirmiştir: “Mâlik'in bu hadisleri hoş karşılamaması içinde bir had, sıfat ve teşbih olduğundandır. Doğru olan da budur.”²²⁸ Zehebi ise bunu hadisin isnadının zayıf olmasıyla sebebendirmiş ve şunları söylemiştir: “*Mâlik'in bunu inkâr etmesi rivayetin yanında sabit olmaması ve muttasıl olmamasıdır. Bu mazurdur.*”²²⁹ Kadı İyaz da şunları söylemiştir: “*Malik, avamın bu hadisleri anlamaya akılları ulaşmaz, inkâr eder ve yersiz kullanırlar diye konuşulmasını kerih görmüştür.*”²³⁰

²²² el-Cüveyni, *el-İrşad*, 144

²²³ Allah (c.c.) için yedi sıfat vaciptir, bunlara sıfatu meani denir: kudret, irade, ilim, hayat, sem', basar ve kelim. Yedi manevi sıfat bunlar ilk yedi tanenin mülazimleridir: Kadir, mürid, alim, hay, semien, basir, mütekellim. Hakkında müstahil olanlar 20 sıfattır. Bunlar ilk 20tanenin zıtlarıdır. Adem, hüdiis, turuul-adem gibi. Caiz olanlar ise fiili ve terki mümkün olan her şeydir. et-Tilmisani, Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Senusi et-Tilmisani (895) *Metnu Ümmül-Berahin*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 2. Baskı 2009, 27-28; el-Cüveyni, *el-İrşad*, 30-39.

²²⁴ et-Tekyif: bir şeyi benzerleriyle kayıtlmaksızın muayyen bir hakikat üzerine kılmaktır. Örneğin uzunluğunun kendi karışıyla 7 karış olmasıdır. Tekyif sıfatın keyfiyetidir. Mesela Yedullah ya da dünyaya nuzülü gibi. Ya da Allah'ın sıfatlarından birine nasıl sorusu sormak. Ebu Abdullah Amir Abdullah Falih, *Mucemu el-Fazil-Akide*, Mektebetu Ubeykan, 1. Baskı, 1417-1997, s 97; Muhammed b. İbrahim el-Hamd *Mustalahatun fi-Kütübül Akide, Dirase ve Tahlil*, Daru İbni Huzeyme, 1. Baskı 1427-2006, s10.

²²⁵ Teşbih: bir şeye benzerliği isbat etmektir. Istılahta ise Allah'ın sıfatlarını veya zatını mahlukatın sıfatlarına ve zatlarına benzetmektir. Temsil ile Teşbih arasındaki fark: temsil her yönden eşitliği, teşbih ise bazı sıfatlarda eşitliği ifade eder. *Mustalahatun fi-Kütübül-Akide*, s9

²²⁶ Ta'dil: Allah tealanın vacip olan isim ve sıfatlarını veya bazısını inkâr etmektir. Külli ve cüzi diye iki kısma ayrılır. *Mustalahatun fi-kütübül-akide*, s 9

²²⁷ el-Kırvani Ebu Zeyd, *el-Cami' fi-Sünen*, s124.

²²⁸ İbni Abdulber, *Temhid*, 151/7.

²²⁹ Zehebi, *Siyeri Alami Nübela*, 104/8.

²³⁰ Kadı İyaz, *Tertibul-Medarik*, 44/2.

Mâlik'in bu hadisleri inkâr etmesi hadislerin kendisinden değildir. Çünkü Muvatta'ında buna benzer hadisler vardır.

1. Eller ve Yüz

Bu sıfatlar, kitapta ve sünnette sabittir. Nitekim Kur'an-ı Kerimde “*Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.*”²³¹ “*Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır*”²³² buyrulmaktadır. Başka bir ayette de “*Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu?”*”²³³ ve “*Hayır, O'nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.*”²³⁴ buyrulmuştur. Sünnetten ise Mâlik Yahya b. Said'ten şöyle rivayet etmiştir: “*Rasulullah geceleyin götürüldüğü bir yerde ateşten bir meşaleyle kendisini arayan bir cin gördü. Nereye dönse onu arıyordu. Cebrail kendisine: “Sana, okuduğun zaman Ateşini söndürecek ve onu yüz üstü düşürecek bir kaç kelime Öğreteyim mi?” dediğinde Rasulullah : “Evet, öğret” deyince Cebrail: “Şunları oku” dedi: “Gökten inen azabından, yerden yükselen kötülüklerin şerrinden, Allah'ın, yerin altında ve üstünde yarattığı mahlûkların şerrinden, gece ve gündüzün fitnelerinden, gece ve gündüz meydana gelen hayırlı şeylerin dışındaki felaketlerden Allah'a ve onun noksanlıktan uzak, hiçbir iyinin ve kötünün ulaşamayacağı kelimelerine sığınırım.*”²³⁵ Mâlik Yahya b. Said'den o da Ebul-Hubab Said b. Yesar'dan Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Kim helal kazancından bir sadaka verirse —zaten Allah ancak helal olanı kabul eder— onu Allah'ın kudret eline koyar.*”²³⁶ İbni Rüşd, bu sıfatı kabul edenlerin görüşünü şöyle zikretmiştir: “*Onların –kible ehli- arasında Allah'ın cc elleri, yüzü ve gözleri olmasında bir ihtilaf yoktur. Çünkü Allah kitabında bu sıfatlarla kendini*

²³¹ Rahman 55/ 27

²³² Bakara 2/ 115

²³³ Sad 38/75

²³⁴ Maide 5/ 64

²³⁵ İmam Mâlik *Muvatta*'da rivayet etmiştir. Kitabuş-Şi'r babu ma yu'meru bihi mint-teavvuz, rkm. 10,950, 951, *Süneni Kübra*, Ahmed b. Şuayb en-Nisai (303), Müessesetur-Risale , 1. Baskı 1421-2001, rkm. 10793, 6/237.

²³⁶ İmam Mâlik *Muvatta*'da rivayet etmiştir. kitabı sadaka, babu terğib fis-sadaka, rkm.1 995, fuad Abdalbaki hadisin Yahya ve birçok raviye göre mürsel olduğunu zikretmiştir. Ancak sıhhati üzerine icma edilmiştir. Buhari de sahihinde kitabı zekat, babu sadaka min kesbin Tayyip'te rivayet etmiştir. rkm. 1410,190.

vasıflamıştır. Dolayısıyla bunu söylemek ve bu sıfatlara keyfiyet, teşbih ve tahdid olmadan itikat etmek vaciptir. Çünkü o mahlukattan bir şeye benzemez.”²³⁷

Ayrıca bunları tevil edenlerin sözlerini de zikretmiştir. Mâlik’ten rivayet edileni şu sözleriyle doğrulamıştır: “Doğru olan Mâlik’in de rivayetinde söylediği gibi Allahu Tealanın sıfatlarını ispat eden muhakkiklerin sözüdür.”²³⁸ Mâliki ulemasından İbni Abdulber yed ve vech sıfatları hakkında şunları söylemiştir: “Allah Teala’nın söylediği ve nefsini vasıfladığı” vech, yed ve bast” ile olay bitmiştir. Şöyle buyurmuştur: “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü işte oradadır.” Hayır, O’nun iki eli de açıktır, dilediği gibi verir.”²³⁹ ayrıca bu konuda Ehli sünnetin görüşünü de şu sözleriyle ifade etmiştir: “Ehl-i sünnet ve fıkıh ve eser imamları bu ve benzeri meselelerde efendimin getirdiklerine uymuş ve tasdik etmişler ve herhangi bir tahdid ve keyfiyetten de sakınmışlardır.”²⁴⁰

İbni Kasım’a göre kimsenin Allah Teala’yı Kur’ân-ı Kerîm’de kendi saydığı sıfatlardan başkasıyla vasıflaması, yed ve vechini bir şeye benzetmesi caiz değildir. Ancak Allah Teala kuranda zikrettiği için yed ve vechi vardır. Çünkü onun benzeri ve dengi yoktur. Ancak o vasıfladığı gibi kendisinden başka bir ilah olmayan ve vasıfladığı gibi iki yed’ini açandır.²⁴¹

Eş’ari Malikilerden Ebu Zer el-Herevi, burada tevil yapılamayacağı görüşündedir.²⁴² Ancak Zehebi “İbane” kitabında şöyle dediğini nakletmiştir: “Allah Teala’nın yed ve vechi olduğuna delil nedir? diye sorulsa Allah (sadece Rabbinin vechi baki kalacak)²⁴³ ve (Allah, “Ey İblis! Ellerimle yarattığıma saygı ile eğilmekten seni ne alıkoydu)²⁴⁴ ayetlerinde yed ve vechi kendince ispat etmiştir. Ayrıca şunları söyledi:

²³⁷İbni Rüşd, *el-Beyan vet-Tahsil*, 401/6

²³⁸ İbni Rüşd, *el-Beyan vet-Tahsil*, 401/6

²³⁹ İbni Abdul-ber, *Temhid*, 151/7.

²⁴⁰ İbni Abdul-ber, *Temhid*, 148/7.

²⁴¹ Muhammed el-Hammadi, *Mesailul-Akide Elleti Karrereha Eimmetul-Malikiyye*, 133; Farklı bir değerlendirme için bkz. *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ertual Akademi, Erzurum, 2016, s.79-80.

²⁴² Tevil, 3 ıstılahta kullanılır: birincisi: Muteahhir mütekellimlerin fıkıh ve usulde kullandıkları manadır. Bu da lafzın racih ihtimalden mercuh ihtimale delil ile çevirmektir. İkinci mâna tevilin tefsir manasında olması ki müfessirlerin ıstılahı genel olarak böyledir. Üçüncüsü: Kelamın vardığı hakikattir. Ayeti kerimede buyrulduğu gibi: (Kur’an’ın bildirdiği sonucu (te’vilini) bekliyorlar.) Araf 7/ 53, İbni Teymiye, *et-Tedmiriyye*, 92.

²⁴³ Rahman 55/ 27

²⁴⁴ Sad 38/ 75

“Ümmet ve Ehli sünnetin bu sıfatları keyfiyet, tahdid, tecnis ve tasvir olmadan kabul ettiklerini açıkladık.”²⁴⁵

el-Bakillani'den ise burada tevilin caiz ve doğru olmayacağını şu sözlerle ifade ettiği naklolunmuştur: “Bu batıldır. Çünkü “yedeyye” sözü iki elin olmasını gerektirir. “Yed” ten maksat kudret olsa o zaman iki kudretin olması gerekir. Ayrıca Allah'ın (c.c.) Adem'i (a.s.) iki nimetle yaratması caiz değildir. Çünkü Allah'ın Adem ve başkalarına yaptığı nimet sayılamaz.”²⁴⁶ İbni Hacıp, Akide'sinde şunları söylemiştir: “Bir görüşe göre Allah “*vech, yedeyn ve istiva*” ile mevsuftur.”²⁴⁷ Muhakkik İbni Hacıp'in akidesi üzerine yazılan “*Tahrirul-Metalib*” kitabında şunları söylemiştir: “*Buradaki kastı Ehli sünnet görüşüne göre inanılan şeylerden biri de Sani'in “vech” sıfatı “yedeyn” sıfatı ve “istiva” sıfatıyla vasıflanmış olmasıdır.*”²⁴⁸

İmam Eş'ari ise bu iki sıfat hususunda “*İbane*” kitabında İmam Mâlik ve Ehli sünnet imamları gibi tevil, tekyif, teşbih ve ta'dil olmaması görüşündedir. İlk olarak sözlerinde ayet ve hadisler ile sıfatları zikretmiş ve şunları söylemiştir: “*Bize Allah'ın “vechi” var mıdır? diye sorana, şöyle deriz: “Bunu bidatçilere²⁴⁹ hilaf olsun diye söyler, Mutezile, Cemheriyye ve Hariciler gibi de inkar etmeyiz.*”²⁵⁰

Eş'ariler, bu iki sıfatın teviline gitmişlerdir. Cüveyni'ye göre bu sıfatlar tevil edilebilir. Bunu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bize göre sahih olan “yedeyn” sıfatı kudrete, “ayneyn” sıfatı görmeye ve “vech” sıfatı da vücuda delalet eder.*”²⁵¹ Ancak bundan dönmüş ve son kitabı olan “*el-Akidetun-Nizamiyye*”²⁵² kitabında şu sözlerle bu görüşü onaylamıştır: “*Görüş olarak razı olduğumuz ve aklen de Allah'a yakın olacağımız şey selefi ümmete tabi olmaktır.*”²⁵³ Razi, “*Esasut-takdis*” kitabında

²⁴⁵ ez-Zehebi, *Siyer Alamu Nübela*, 558-559/17.

²⁴⁶ Ebu Bekir Muhammed b. Tayyip b. Bakillani, *et-Temhid*, el-Mektebetuş-Şarkiyye, Beyrut, 1957, 259-260.

²⁴⁷ Muhammed b. Ebul-Fazl Kasım el-Bekki, (916). *Tahrirul-Metalib lima Tedammenehu Akidetu İbni Hacıp*, Müessesetul-Mearif, 173.

²⁴⁸ el-Kumi, *Tahrirul-Metalip*, 173.

²⁴⁹ Ebul-Hasan Ali b. İsmail el-Basri, *el-İbane an Usulü'd-Diyane*, Meclisu Dairetil-Mearifin-Nizamiyye, Hindistan, 1. Baskı, s. 48

²⁵⁰ Eş'ari, *İbane*, s.8

²⁵¹ el-Cüveyni, *İrsad*, s.155

²⁵² Ebul-Meali Abdullah el-Cüveyni (487), *el-Akidetun-Nizamiyye fil-Erkan-İslamiyye*, el-Mektebetul-Ezheriyye lit-Turas, 1412-1992, s.32.

²⁵³ el-Cüveyni, *el-Akidetun-Nizamiyye*, s.32

bundan “yedeyn”den maksadın “kudret ve kuvvet” olduğu görüşünü belirtmiştir.²⁵⁴ Hadisin sahih olması üzerine bu fiile önem verildiğinden kinayedir.”²⁵⁵ Aynı şekilde parmak kudret ile tevil edilir. Bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Parmak kudretten kinaye olduğu için “usbu” lafzı kamil kudretin yerine kinaye olmuştur.*”²⁵⁶

2. İstiva Sıfatı

Bu lafız, Allah’ın daima arşda olduğunu göstermektedir. Bu istiva hakkında fırkalar ispat, tevil ve nefi yönünden birçok gruptadır. Bunlardan en kabul edilir olanı selefın ispat ettiği celaline layık bir istivadır.²⁵⁷ Bu, icma ve naslarla sabittir. Nitekim ayet-i kerimede şöyle buyrulmuştur: “Rahman arşa istiva etti”²⁵⁸ başka bir ayette “güzel söz ancak ona yükselir”²⁵⁹ buyrulmuştur. Sünnetten delili ise kefareten dolayı cariyesini azat etmek isteyen bir adamın onu Hz. Peygamber ’e getirmesi üzerine Hz. Peygamber ona “ben kimim?” diye sorar. O da: “Resulullahsın” der. Hz. Peygamber : “Allah nerde?” diye sorması üzerine, cariye: “Gökte” der ve Hz. Peygamber bunu inkâr etmez ve imanına hükmeder.²⁶⁰

İmam Malik’in bir adamın “Rahman arşa istiva etti” Taha suresi 5.ayeti hakkında “istivası nasıldır” sorusunu sorması üzerine verdiği cevap birkaç yolla rivayet edilmiştir. Bunlardan biri Abdullah b. Vehb’in rivayetidir. Beyhaki bu eserin İmam Mâlik’ten rivayet edilen sahih bir hadis olduğunu söylemiştir. İmam Mâlik cevap olarak şunları söylemiştir: “*Rahman nefisini vasıfladığı gibi arşa istiva etmiştir, nasıl diye sorulmaz. Bu soru ondan merfudur. Sen kötü niyetli bir adamsın.*”²⁶¹ Abdullah b. Nafi’in rivayeti de bunlardan biridir. İbni Abdulber bu rivayeti “*Temhid*” adlı kitabında zikretmiştir. Buna göre İmam Mâlik şöyle demiştir: “*İstivası makul ancak keyfiyeti meçhuldür. Bunu sorman bidattir ve seni kötü niyetli biri olarak*

²⁵⁴Fahrüddin Muhammed Ömer er-Razi, *Esasut-Takdis*, Mektebetul-Külliyatil-Ezheriyye, Kahire, 1406-1986, s. 173.

²⁵⁵ er-Razi, *Esasut-Takdis*, s.174

²⁵⁶ er-Razi, *Esasut-Takdis*, s.178-186.

²⁵⁷ Amir Falih, *Mucemu el-Fazil-Akide*, 37

²⁵⁸ Taha 20/ 5

²⁵⁹ Fatır 35/ 10

²⁶⁰ Sahihi Müslim, *Kitabul-Mesacid ve Mevadius-Selat, Babu Tahrimil-Kelam fis-Salat*, rkm. 537, 381/1

²⁶¹ el-Beyhaki, Ebu Bekir Ahmet b. el-Hüseyin el-Beyhaki (457), *el-Esma ve es-Sıfat*, Mektebetü es-Südeni; ez-Zehebi, *Siyer Alamı Nübelâ*, 100-101/8

görüyorum.”²⁶² Cafer bin Abdullah’ın rivayeti şöyledir: “*Keyfiyet makul değil, istivası ise meçhul değildir. Buna iman vaciptir. Senin dalalete ermenden korkuyorum dedikten sonra emri üzerine adam çıkarılmıştır.*”²⁶³ İmam Mâlik’in bu sözü oldukça açık ve vecizdir. Bu ibareler Ehli sünnetin sıfatların tevil ve ta’dilinde abartıya kaçanların reddedilmesindeki kaideleri olmuştur. İmam Mâlik’in istiva hakkındaki bu cevabı “nüzul, yed, vech, meci’ vb.” sıfatlar için kafi ve şafidir. Dolayısıyla mesela nüzulde: “*Nüzul malum ancak keyfiyeti meçhuldur. İman edilmesi de vaciptir. Hakkında sorulması bidattir, denir. Diğer sıfatlar da böyledir.*”²⁶⁴ “*Tefsiri Kur’anı Azim*” tefsirinde “istiva” ayetinin tefsirini selef metodu üzere zikretmiş ve şunları demiştir: “*Bu konuda Mâlik, Evzai’, Sevri, Leys b. Sa’d vb eski ve yeni Müslümanların imamları selefi salihin yolunu tutmuşlardır. Bunlar keyfiyet, teşbih ve ta’dil olmaksızın kabul edilmesidir.*”²⁶⁵

Ebu Zeyd el-Kırvani gibi Mâlikiler ise şöyle demiştir: “*Allah semavatın üstünde arşındadır yerde değildir. İlmi ile ise bütün her yerededir.*”²⁶⁶ İbni Abdulber şöyle söylemiştir: “*Ehli sünnet, Kuran-ı Kerim ve sünnette geçen bütün sıfatların ikrar, iman ve mecaz değil hakikate yorma üzerine icma etmişlerdi. Ancak herhangi bir sıfatın keyfiyet veya tahdidine gitmemişlerdir.*”²⁶⁷ Bu, nüzul hadisini istiva üzerine delil getirdikleri gibi istivayı istila manasına yoranların sözünü batıl bırakmaktadır.²⁶⁸

Nüzûl hadisinin ise Ehli sünnet, fıkıh ve eser ehlinden bir grubun söylediği gibi Allah’ın gökte semavatın üstünde arşta olduğunu ve ilminin bütün mekânda olduğunun delili olduğunu söylemiştir.²⁶⁹ İstivanın tevilini inkar eden Mâlikilerden biri de Ebu Ömer et-Talemenki’dir.(429)²⁷⁰ “*İcmaul-Cuyus*” kitabının sahibi

²⁶² İbni Abdulber, *Temhid*, 138/7

²⁶³ Ebu Nuaym, *el-Hilye*, 326-325/6

²⁶⁴ İbni Teymiye, *Mecmul-Fetava*, 4/4

²⁶⁵ İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşi (774), *Tefsirul-Kur’anul-Azim*, Daru Taybe, 3. Baskı, 1420-1999, 426-427/3.

²⁶⁶ el-Kırvani, Ebu Zeyd, *el-Cami’*, 108.

²⁶⁷ İbni Abdulber, *Temhid* 145/7

²⁶⁸ İbni Abdulber, *Temhid*, 138-139/1

²⁶⁹ en-Nemeri, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdulber, *el-İstizkâr*, Daru Kuteybe Dimeşk, Darulva’y Halep, 1. Baskı, 1414-1993, 148/8

²⁷⁰ Ebu Ömer Ahmet b. Abdullah el-Meğafiri et-Talemenki, el-Kurtubi, ilimde oldukça derindi. Birçok eser yazmıştır. Bazıları şunlardır: *el-Vusul ila Marifetil-Usul Ver-Risaletil-Muhtasara fi*

kendisinden “*Usul*” kitabındaki şu sözleri nakletmiştir: “Ehli sünnet Allah’ın zatıyla arşa istiva ettiğinde icma etmişlerdir. Aynı kitapta “*Ehli sünnetin Allah’ın arşta olduğunun mecazi değil hakiki olduğu üzerine icma ettiklerini de söylemiştir.*”²⁷¹ Muhammed b. Abdullah da sıfatlar hakkında şunları söylemiştir: “*Allah’ı ve Peygamber ve resullerinin getirdiklerini bilen ilim ehli Allah Teala’yı sıfat ve isimleriyle vasıflarken kitap ve sünnetin dışına çıkmazlar.*”²⁷²

Mâlikilerden Bakillani sıfatlarda ve Allah’ın her yerde olduğu hususunda tevilin olmaması görüşündedir. Şunları söylemiştir: “*Eğer o her mekandadır denilirse, maazallah denilir. Bilakis o, arşa istiva etmiştir. Ayrıca kitabında da şöyle bildirmiştir: “Allah her yerde olsa o zaman insanın karnında ve ağzında da olması gerekir ki Allah bundan münezzehdir.”*”²⁷³ Bu görüşü Kadı Abdulvehhab da “*Akidetul-Kirvani*” adlı kitaba yazdığı şerhte şu sözleriyle bunu kabul etmiştir: “*Allah’ın istiva ile vasfı nassa ittiba, dinin teslimi ve Allah’ın kendi nefisini vasıfladığını tasdik etmektir. Ancak bir keyfiyet ispat etmek caiz değildir. Çünkü şer’ buna dair bir açıklamada bulunmamış, Hz. Peygamberden bir hadis veya sahabelerinden de bu konuda bir soru sorulmamıştır.*”²⁷⁴

Eş’ari sadece ispatla yetinmemiş kader ehlinin görüşlerini batıl etme ve görüşlerini reddetmeyle de uğraşmış. Nitekim istiva hakkında kitabında şunları söylemiştir: “*(Rahman arşa istiva etti) ayetindeki arşa istivası ehli kaderin dediği gibi istila manasında değildir.*”²⁷⁵ Eş’ari’nin sıfatlar hususundaki tutumu oldukça açıktır.

İbnül-Kayyim, “*Nuniyye*” adlı eserinde Eş’ari’nin Allah’ın sıfatları hakkındaki sahih inancı beyan etmesini övmüş ve bunların “*İbane ve Makalat*” kitaplarında geçtiğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Aynı şekilde Eş’ari de kitaplarında açıklama getirmiş, Muciz, İbane, Makale ve Sağr için yazdığı risaleler de bunlar açıklanmıştır. Allah’ın*

Mezhebi Ehli sünnet, 340 yılında doğmuştur. ez-Zehabi, *Siyer Alamü Nübela*, 556/17; İbni Mahluf, *Şecere*, 113/1; İbni Ferhun, *ed-Dibec el-Muzeheb*, 1/178.

²⁷¹ İbnül-Kayyim el-Cevzi, *İctimaül-Cuyuşil-İslamiyye*, Darul-Kütübil-İlmiyye, 1. Baskı, 1404-1984, 76; İbni Teymiyye, *Mecmuul-Fetava*, s.218-219.

²⁷² Ebu Zemeneyn, *Usulus-Sünne*, s.60.

²⁷³ el-Bakillani, *Temhid*, s. 260.

²⁷⁴ Kadı Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadi, (422) *Şerhu Akideti Mâlik es-Sağir Ebu Zeyd el-Kirvani*, Darul-Kütübil-İlmiyye, 1. Baskı, 1423-2002, s. 28.

²⁷⁵ el-Eş’ari, *Risale ila Ehli Sağr*, s.233-234

*arşta istivasını getirip delillerle açıklamış. Bu konuyu eşsiz bir güzellikle ele almış, kitaplarına bakınız.”*²⁷⁶

Bu, Eş’ari’nin Allah’ın “uluv, istiva” gibi sıfatları hakkında yazdıklarının ne kadar açıklayıcı olduğunu göstermektedir. Onun kitaplarına özellikle de “*İbane*” ve Sağr ehline yazdığı risalelere bakan onun selefin görüşü olan tevil ve ta’dilde ifrat yapılmaması görüşünü savunduğunu görüyoruz. Ancak Cüveyni gibi Eşariler’in büyükleri, istivanın lügatte geldiği gibi istila manasında olduğu görüşündedir. Şunları söylemiştir: “*Bize (Rahman arşa istiva etti) ayeti sorulunca şunları söyleriz: “istiva” dan maksat kahretmek, galip gelmek ve yüceliktir.*”²⁷⁷ Gazali “*İktisad*” adlı kitabında istiva konusunda şöyle demiştir: “*Allah’ın arş üzerinde olması ile vasıflanmasından münezzehe olduğunu iddia ediyoruz. Çünkü bir mekânda olduğunu söylemek şüphesiz mukadder olur.*”²⁷⁸ Ne zaman ki Allah Teala’nın arş üzerinde olduğunu nefyettiler o zaman “uluv” sıfatını da nefyetmiş olurlar. Aksi takdirde istidlalde bir tenakuz olur. Dolayısıyla Allah Teala’nın gök gibi bir yöne bağlanmasını nefyetmiş ve şöyle demiştir: “*Avam, Rablerinin gökte olduğuna inanırlar ve bu, göğe işaret etmelerinin sebebidir. Allah bu gibi yanlış düşüncelerden münezzehtir.*”²⁷⁹ İbni Furak buna değinmiş ve Zehebi’nin “uluv” sıfatı hakkında şu nakline muhalif olduğunu söylemiştir: “*Buradaki kelam (cariye hadisini kastederek) iki vecihledir: Birincisi, Hz. Peygamberin Allah’ın bir mekânda olmasının müstehil olduğu halde “Allah nerde?” sözünün tevilinin²⁸⁰ istidlalinde ise lügate dayanmış ve burada göğe işaret etmesini o cariyenin dilsiz olmasına bağlamıştır. Onun işareti konuşma gibi saymıştır. Durum böyleyken bu hadisi teşbih, keyfiyet ya da bir mekan tayin etme şeklinde yormak caiz değildir.*”²⁸¹

İstiva hakkındaki bu görüşleri nakletmekle beraber itidal yolunu tuttukları ve diğer Ehli sünnet kimselere uygun hareket ettikleri de bir gerçektir. Örneğin Razi’nin istiva

²⁷⁶ Muhammed Ebu Bekir İbnl-Kayyim el-Cevziyye (751), *el-Kafiyeyeş-Şafiyeye fil-İntisari lil-Fırkatinnaciye*, Daru’l-Alim el-Fevaid, 1. Baskı 1428, s.78.

²⁷⁷ Ebul-Meali, Abdulmelik el-Cüveyni, İmamul Haremeyn, *Lemu’l-edille fi-Kavaidi akaidi Ehli-sünne*, Alimul-kitap, 2. Baskı, 1407-1987, s. 108

²⁷⁸ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali, (505) *el-İktisad fi-Usulil-İtikad*, Darul-Minhac, s.121.

²⁷⁹ el-Gazali, *el-İktisad fi-Usulil-İtikad*, s.116.

²⁸⁰ Ebu Bekir b. Furak (406), *Müşkilul-Hadis ve Beyanuhu*, Alimul-Kitap, 2. Baskı, 1405-1985, s.158

²⁸¹ İbni Furak, *Müşkilul-Hadis*, s.160

ve uluv meselelerinin tevili hakkında aşırılıktan dolayı Kur'an'a en yakın olan yolu tutmaya döndüğü görüşündedir. İsbat hakkında "Rahman arşa istiva etti" ve "güzel söz ancak ona yükselir"²⁸² ayetlerinin nefyinde ise "onun benzeri bir şey yoktur"²⁸³ ayetlerini okumuştur.²⁸⁴

Nüzul sıfatı hakkında şu hadis soruldu: "Şüphesiz Allah gece vakti dünya semasına iner."²⁸⁵ İmam Mâlik şöyle dedi: "Yani Allah'ın emri iner."²⁸⁶ Bu hadisi, ulema zayıf görmüş ve bunun kendisine yapılan yalanlardan olduğu söylenmiştir.²⁸⁷ "Usulüs-Sünne" kitabının sahibi, Züheyr b. İbad'tan isnatla şunları söylemiştir: "Mâlik, Sufyan ve Fudayl b. İyaz ve meşayihe ulaşan herkes "nüzul" meselesinin hak olduğunu söylemişlerdir."²⁸⁸ "Ehli sünnet cumhurunun görüşü ise onların keyfiyet belirtmeden "gelir, iner" dedikleridir. Çünkü "onun benzeri bir şey yoktur. O her şeyi gören ve işitendir."²⁸⁹ ²⁹⁰ Ancak İbni Abdulber Mâlik'in "nüzul" hadisindeki tevilini zikretmiş ve defetmemiştir. Şunları söylemiştir: "Allah'ın Rahmeti, affetmesi ve isticabeti iner manasında Mâlik'in söylediklerine ihtimal vardır. Bu da bu zamanda olağan bir şeydir."²⁹¹

Ehli sünnetten tevili inkâr ettiği halde tevil edenler olmakla beraber, İmam Mâlik zikrettiğimiz sebepten dolayı teville girişmemiştir. "Milel ve'l-Mihen" kitabının sahibi şunları söylemiştir: "Tevile girmeyen ve teşbihi hedef almayan seleflerden biri de İmam Mâlik'tir. Nitekim şöyle demiştir: "İstiva malum ama keyfiyeti meçhuldur. İman etmek vacip, sorgulamak da bidattir."²⁹²

İbni Abdulber "Nüzul" hadisinde Ehli sünnet cumhurunun şöyle dediğini söylemiştir: "Hz. Peygamberin de dediği gibi iner. Bu hadisi doğrularlar ancak keyfiyet

²⁸² Fatır 10/35

²⁸³ Şûrâ 42/11

²⁸⁴ Zehebi, *Siyer Alami Nübela*, 501/21

²⁸⁵ Sahih Müslim, *Babu Terğib vez-Zikir fi-Ahiril-leyl vel-İcabe fih*, rkm. 758,521

²⁸⁶ İbni Abdulber, *Temhid*, 143/7

²⁸⁷ Bknz. Muhammed Hamed, *Mesailul-Akaidi elleti Karrereha el-eimmetul-Malikiyye*, s 222

²⁸⁸ Ebu Zemeneyn, *Usulus-Sünne*, s.113

²⁸⁹ Şura 42/11

²⁹⁰ El-Kurtubi, Muhammed bin Ahmed el-Ensari, *el-Camiu li-Ahkamil-Kuran*, Daru Alimil-Kütüp, 127/9

²⁹¹ İbni Abdulber, *Temhid*, 143-142/7

²⁹² Ebul-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristani (548), *el-Milel ven-Nihel*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 2. Baskı, 1413-1992, 105/1

belirtmezler. “Nüzulün” keyfiyetindeki söz “istiva ve meci’in keyfiyetindeki gibidir.”²⁹³ Ebu Ömer et-Talemenki aynı şekilde Ehli sünnetin hadislerde olduğu gibi tahdid etmeden dilediği şekilde dünya semasında indiğinde icma ettiklerini nakletmiştir.”²⁹⁴ Mâlikiler “nüzul” sıfatını tevil etmeden ispatını yapmışlardır. Muhammed b. Abdullah Ehli sünnetin şu sözünü nakletmiştir: “Allah (cc) dünya semasında iner. Bunu tahdid etmeden iman etmişlerdir.”²⁹⁵

Eşari de Hz. Peygamberden rivayet edildiği gibi²⁹⁶ Ehli sünnetin Allah’ın dünya semasına indiği hususunda icma ettiklerini söylemiş ve “İbane” de şunları söylemiştir: “Nakil ehlinin Allah hakkında dünya semasına indiği ve orada ‘Bir şey isteyen, bağışlanmak dileyen yok mu?’²⁹⁷ dediğini ispat eden rivayetlerin tamamını tasdik ediyoruz.” Gazali’ye göre “nüzul” kelimesi üç manaya gelir. Ya intikal yoluyla nüzul, ya rütbe düşmesi ya da rahmet manasındadır. Ne zaman ki birinci ve ikinci mana mümkün olmadı, o zaman üçüncü manaya hamledilir. Bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “Nüzulün lütuf, rahmet, layık olduğu fiili istiğna ile terk etmesi ve kaygısızlık manası mümkün oldu o zaman nüzulü bu manaya tayin ederiz.”²⁹⁸

3. Kelam Sıfatı

Ehli sünnet bu sıfatı Allah’a ispat etmiştir ve dilediğini dilediği şekilde konuşacağını söylemiştir. Buna da şu ayeti delil getirmiştir: “Allah Musa ile de doğrudan konuştu”²⁹⁹ bunu inkâr edenin öldürülmesi gerektiği görüşünde olanlar gibi bunların bidatçi olduğu görüşünde olanlar da vardır. İbni Kasım şunları söylemiştir: “Allah, Musa ile konuşmadı diyen kimsenin tövbe etmesi istenilmesi, etmediği takdirde öldürülmesi görüşümdedir. Bunu vacip bir hak olarak görüyorum.”³⁰⁰ İbni Rüşd de aynı şekilde tövbe ettirilmesi görüşündedir. Bu sıfat hakikat üzerine hamledilmiştir. Çünkü mecaz mastar ile tekit edilmez. Esed b. Furat, bunu inkâr edenin bidatçi olduğunu söylemiştir. Mâlikilerden İbni Vaddah bu sıfat hakkında şunları

²⁹³ İbni Abdulber, *Temhid*, 143/7

²⁹⁴ Muhammed el-Hammadi, *Mesailul-Akaid elleti Karrereha el-Eimmetul Mâlikiyye*, 222

²⁹⁵ Ebu Zemeneyn, *Usulus-Sünne*, s. 110

²⁹⁶ Eşari, *Risale ila Ehli Sağr*, s.229

²⁹⁷ Eş’ari, *İbane*, s. 11

²⁹⁸ el-Gazali, *el-İktisad fi Usulil-İtikat*, s.127-128

²⁹⁹ Nisa 4/164

³⁰⁰ İbni Rüşd, *el-Beyan vet-Tahsil*, 399/16

söylemiştir: “Allah’ın kelamının olduğunu kimseye söyleme ki Halik veya mahluk demesinler. Allah’ın kelamının Halik ya da mahlûk olduğunu bilip tam idrak etmeden bu ilim ona fayda vermez.”³⁰¹ “Vahiy” ayetinin tefsirinde şunları söylemiştir: “Yazıklar olsun bidat ehline ki Allah’ın kelam yarattığını iddia ediyor ve bu kelama mahluk diyorlar.”³⁰² Aynı şekilde Kirvani de şöyle demiştir: “Şüphesiz kelam onun sıfatlarından ve mahlûk değildir. Ayrıca Allah, Musa ile zatı ile konuşmuş ve ona başkasındaki gibi olmayan kelamı işittirmiştir.”³⁰³ Bu söze Kadı Abdulvehhab şöyle devam etmiştir: “Bu Cemheriye’den önce bütün Ehli sünnet ve imamların icmasıydı. Bundan sonra yeni bir şey ortaya atan bidatçidir.”³⁰⁴

Hepsi bu sıfatı hakikat üzere yormuşlar ve keyfiyetine dair açıklama yapmamışlardır. Eş’ari de bunları “İbane”deki şu sözleriyle ifade etmiştir: “(halk) bütün yaratılanların girdiğidir. Çünkü kelam lafzı umumi olduğunda hakikatı da umumi olur. Hüccet ve delilsiz hakiki manasından çıkarmak caiz değildir.”³⁰⁵

Eş’ariler burada başka bir yol daha tutmuşlardır. Şöyle ki Allah’ın kelamı harf ve ses değildir. Böyle olsa hadis olması lazım gelir. Allah havadisten münezzehtir. Ayrıca harfler mahreç, dil ve dudak gerektirir. Bunlar ise mahlûkatta olur, halikte olmaz. Onlara göre kelam nefî ve nefis ile kaimdir. Bunun dışında olmasını da iptal etmişlerdir. Cüveyni şöyle demiştir: “Onların (kelam muntazam harfler ve munkati’ seslerdir ve sahih gayelere delalet eder) sözleri batıldır.”³⁰⁶ Mâlikilerden Senusi (895) de bunlara şu sözleriyle katılmıştır:

“Kelam harf ve sesin olmadığı bir şeydir. İlmî taalluk ettiği şeylerle alakalıdır.”³⁰⁷

Razi ashabı ve muhaliflerin arasındaki farklarda şunları söylemiştir: “Bizim ashabımız şunları söylemiştir: Nefis ile kaim olan kelam kader, iradat ve itikadata zıttır. Biz Allah tealanın bu mana ile mevsuf olduğunu savunuyoruz. Ayrıca mananın

³⁰¹ Ebu Zemeneyn, *Usulus-Sünne*, s.86

³⁰² Abdullah b. Muhammed el-Mâliki, *Riyazun-Nufus*, Darul-Garbil-İslami, 2. Baskı, 1414-1994, s.265

³⁰³ Ebu Zeyd el-Kırvani, *el-Cami’*, s.107

³⁰⁴ Kadı Abdulvehhab, *Şerhu Akideti Abu Zeyd el-Kırvani*, s.34

³⁰⁵ Eş’ari, *ibane*, s.24

³⁰⁶ el-Cüveyni, *İrşad*, s.102

³⁰⁷ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer İbrahim el-Melali et-Tilîmsani, (879) *Şerhu Ümmül-Berahin*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 2. Baskı, 2009, s. 62

da kadim olduğu görüşündeyiz.”³⁰⁸ Cehmiyye ve Mutezilenin muattileleri şöyle demişlerdir: “*Bu Kelamullah’tır. Ancak o mahlûktur. Allah’a olan izafesi mahlukun halike olan izafesidir. Hakikatte o kelamullah değildir. Çünkü onlar Allah’ın konuşmadığına inanırlar.*”³⁰⁹ Herkes, Allah’ın mütekellim olduğunu kabul eder; ancak bu lafzın tefsirinde ihtilaf etmişlerdir.

Bu yönüyle Mâlikiler, sıfatları hakikatleri üzerine hamletme görüşündedirler. Ancak bazıları bazı sıfatların tevilini kabul etmemişler ve mecaz üzerine hamletmişlerdir. Örneğin İbni Abdulber “dahk” sıfatının hadisinde şunları söylemiştir: “*(Allah güler) sözünün manası yani kuluna rahmet eder ve onu ruh, genişlik, Rahmet ve Rafet ile telakki eder manasındadır. Bu mecazı mefhumdur.*”³¹⁰ Ne zaman ki İbni Abdulber bu sıfatı böyle tevil edince “gazap” gibi sıfatları da tevil etti. Bunu haliki mahluktan tenzih etmek için yapmıştır. “Luma” kitabının sahibi selef de aynı Eşariler gibi tevil ettiğini zikretmiştir. Ancak burada selef “vech” için bildiğimiz yüz olmadığının kesinliği ile beraber bir belirtmede bulunmamışlardır. Eş’arilere göre de kesinlikle beraber zattır.³¹¹

Ehlisünnet Allah’ın sıfatlarını ispat ettikleri gibi bu sıfatlarla “mekr ve keyd” gibi bir karşılık olmadan da vasıflanmayacağını söylemişlerdir. İbni Abdulber bu sıfatların geçtiği ayetleri zikrettikten sonra şunları söylemiştir: “*Allah Tealadan dalgaya alma, tuzak, hile vb. şeyler olmaz. Bu onların yaptığı hile ve dalgaya almaya karşılıktır. Cezanın zikri de başlangıçtaki lafzın aynısıdır.*”³¹² Buradan anlaşıldığı üzere sıfatların tevilini alimden alime değişiklik göstermektedir. Cüveyniye göre doğru olan başkasına göre muhalif olabilir. Hanbeli, Eş’ari’nin Resulullah’a Allah’ın üstü olması ve arşta istiva etmesini ispatında iftira attığını iddia ederek tekfir etmiştir. Eş’ari de onun müşebbih ve benzeri olmamasında Hz. Peygamber’e iftira attığını iddia ederek onu tekfir etmiştir.³¹³

³⁰⁸ er-Razi (606), *el-Erbain fi-Usuluddin*, Mektebetul-Külliyeye el-Ezheriyye, 1. Baskı, 1406 249/1

³⁰⁹ Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dimeşki,(729) *Şerhul-Akidetit-Tahaviyye*, Müessesetur-Risale s.106

³¹⁰ İbni Abdulber, *Temhid*, s.345/18

³¹¹ Eş’ari, *el-Luma’*, s. 8

³¹² İbni Abdulber, *Temhid*, 195/1

³¹³ Ebu Hamid el-Gazali, *Faysalut-Tefrika beynel-İslam vez-Zındıka*, 1. Baskı, 1413-1993, s.27.

4. Ruyetullah

Allah'ın ahirette görüleceği Kur'an, sünnet ve icma ile sabittir. Kur'an'daki delili şu ayettir: "O gün birtakım yüzler aydındır. Rablerine bakarlar".³¹⁴ Sünnetten delili şu hadistir: "Cüreyr b. Abdullah'tan şöyle rivayet olunmuştur: "Hz. Peygamberle ayın on dördüncü gecesi oturuyorduk. Hz. Peygamber: "Gökteki şu ayı nasıl görüyorsanız Rabbinizi de böyle açıkça göreceksiniz." Dedi.³¹⁵ Bu söylenenlerin icma ile sabit olduğunu birçok âlim rivayet etmiştir. Bunlardan biri de "*Şerhu Usuli İtikadi Ehlisünne*" kitabının müellifidir.³¹⁶ Birçok sahabe, tabiin ve fukahadan da icma ile rivayet edilmiştir. İmam Mâlik de bunlardandır. O, Allah'ın kıyamet günü gözle görüleceğini sahih bir şekilde rivayet etmiştir. Eşbeh'den şöyle rivayet edilmiştir: "Mâlik'e bir adam geldi : "Ya Ebâ Abdullah müminler kıyamet günü Rablerini görecek mi? diye sordu. Bu soru üzerine İmam Malik: "Müminler kıyamet günü Rablerini görmeyecek olsaydı kâfirler O'nu görmekten mahrum bırakılmazdı." dedi ve şu ayeti okudu: "Hayır, şüphesiz onlar, kıyamet günü Rablerini görmekten mahrum bırakılacaklardır."³¹⁷

İbni Vehb şunları söylemiştir: "Mâlik b. Enes'in şöyle dediğini duydum: "Nazirler kıyamet günü gözleriyle Allah azze ve celleyi göreceklerdir."³¹⁸ İmam Mâlik'ten gelen rivayetlerin sahihliği ulema tarafından kabul edilmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere İmam Malik'e göre Mü'minler Allah'ı apaçık göreceklerdir. Ancak bu rivayetlerde İmam Mâlik keyfiyet belirtmemiştir. Darekutni, bunu Mâlik, Evzai, Sufyan, Leys ve İbni Sa'd'dan rivayet etmiş bu hadisler hakkında keyfiyetin olmadığını söylemiştir.³¹⁹

Mâlikiler de bu konuda ona tabi olmuştur ve Ebu Zeyd el-Kırvani "*Cami*" kitabında şunları söylemiştir: "*Ümmetin sünnet ve dini işlerde icmasının hilafı bidat ve delalettir. Evliyaullah, Allah'ı gözleriyle apaçık göreceklerdir. Nitekim Allah bunu*

³¹⁴ Kıyame 75/22-23

³¹⁵ *Sahihi Buhari*, kitabı tefsir, babu kavlihi (سورة ق: 39 / 50 ، وَسَيَجْجُ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ) رقم 688 ، 687 ، 4851

³¹⁶ Ebu Kasım Hibetullah b. hasan (418) *Şerhu Usuli İtikad Ehlisünne*, 2. Baskı 1411, 452/3-

³¹⁷ Lalekai, *Şerhu Usulu İtikadi Ehlisünne* 518/3, Mutaffifin 83/15.

³¹⁸ Acuri Mâlikin hadisinin sahih olduğunu söylemiştir, Ebu muhammed b. El-hüseyn el-Acuri (360), *el-Şeria*, Müessesu Kurtuba, 1. Baskı 1417-1996; el-Lalekai, *Şerhu Usul ul-itikad*, 3/555.

³¹⁹ Ali b. Ömer Darekutni (385) *Sıfat*, 1. Baskı 1402,44

*kitabında ve nebisinin diliyle bildirmiştir.*³²⁰ Aynı şekilde Esed b. Furat'ın, ru'ye olayını inkâr edenlere karşı tavrı serttir. “*Riyazun-Nufus*” müellifi Esed'in menakıbını zikrederken şunları söylemiştir: “Esed ahirette Allah'ın görülme hadisini anlatırken Süleyman İraki mescidin sonundaydı. Bunu inkâr ettiğini duydu ve onun yanına gitti. Ayakkabısıyla ona kan akana kadar şiddetli bir şekilde vurdu.”³²¹ Muhammed b. Abdullah şöyle demiştir: “*Müminlerin ahirette Allah Teâlâ'yı görecekleri, kâfir ve müşriklerin ise görmeyecekleri Ehlisünnetin görüşüdür.*”³²²

Mâliki Eş 'arilerden Bakillani şu sözleriyle Allah'ın görülmesine akli delil getirmiştir: “*Bunun hücceti Allah'ın var olmasıdır. Bir şey var olduğu zaman görülür.*” Naslardan da şöyle delil getirmiştir: “*Bunun Kur'an'dan delili nedir?’’ diye sorulursa şu ayet söylenir : “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.” dedi.*³²³ Lügat ile de şu ayeti delil göstermiştir: : “O gün birtakım yüzler aydıdır. Rablerine bakarlar.”³²⁴ Burada “nazar” Arap keliminde yüz iledir. Vech bir kabile ve aşireti belirtmemiştir. Ayrıca harfî cer ile de müteaddi olmuştur. İki meful de almamıştır. Buradaki maksat gözle bakmaktır. Başka ihtimal yoktur.³²⁵

Kadı Abdulvehhab şöyle demiştir: “*Ru'ye meselesi bunu inkâr eden Mutezile ve Bidatçiler çıkmadan önceki selefi ümmetin mezhebidir. Şöyle demiştir: “Ahirette Allah'ın görüleceğine delil aklın mecali olmayan sem'dir. Bu kitap ve mütevatir sünnetin delilleridir.*”³²⁶ İbni Hacıp şöyle demiştir: “*O'nun görülmesi sahih ve vakidir.*”³²⁷

Eş'ariler ise Mutezile gibi görülemeyeceğini söyledikten sonra bundan dönmüşler ve Ehlisünnet 'in görüşüne tabi olmuşlardır. Onların nakli olduğu gibi akli olan Kur'an ve sünnet delillerini getirmişlerdir. Şöyle demiştir: “*Gece dolunayın görülmesi gibi kıyamette müminler Allah'ı göreceklerdir. Nitekim bu hususta Resulullah'tan*

³²⁰ Ebu Zeyd el-Kırvani,, *camî'*, 109

³²¹ el-Maliki, Ebu Bekir, *Riyadun-Nufus*, 264-265/1

³²² Ebu Zemeneyn, *Usulu Sünne* 120

³²³ Bakillanı *Temhid*, 266, Araf 143

³²⁴ Kıyame 75/22-23

³²⁵ Bakillanı *Temhid*, 267

³²⁶ Kadı Abdulvehhab, *Şerhu Akideti Kırvani*, 90-92

³²⁷ el-Kumi, *Tahrirul-Metalib* 166

rivayetler vardır.”³²⁸ İmam Mâlik’in delilleriyle delil getirmiş ve kâfirlerin cezasının O’nu görmemek olduğunu söylemiştir. Nitekim ayeti kerimede şöyle buyrulmuştur: “Hayır onlar o gün Allah’ı görmeyeceklerdir.”³²⁹ Müminler ise bunların tersine göreceklerdir. Allah’ın kıyamette Müminler tarafından görüleceği ve bunun ayetlerle ispat edildiği üzere icma olduğunu da söylemiştir. Bunun manasını da Hz. Peygamber açıklamıştır.”³³⁰

Bu mesele Eş’arilerin de uyduğu bir meseledir. Onlardan biri olan Cüveyni “*İrşad*” kitabında³³¹ Bakillani’nin zikrettiği delilleri zikretmiştir. Dolayısıyla “rü’yet” meselesi Mâliki, Eş’ari ve diğer Ehlisünnet arasında sabit bir emirdir. Ancak Eş’arileri burada reddetme ve akli ve nakli delillerle ispatına gitmişlerdir. Mâlik ise bu meseleyi kısa kesmiş çok hadis getirmemiştir. Burada değinilmesi gereken bir mesele de Eş’arilerin rü’yet meselesini ispat etmiş olmaları ve başkalarının delillerini kabul etmeleridir. Peki, onlara göre rü’yetin keyfiyeti nasıldı?

Her mevcut görülür. Bu akli bir delildir. Eş’arilere göre görme bir yön ya da mahalle taalluk etmez. Gazali’ye göre, rü’yetin hakikati yoktur. Bu bir idrak türüdür. Tahayyül edilene göre tam ve fazla keşiftir.³³² Bu, Kadı İyaz’ın İbni Nafi ve Eşbeh’ten rivayet ettiği İmam Mâlik’in şu sözüne muhaliftir: “Malik’e Allah’ı görecekler mi sorusu üzerine şöyle demiştir: “Evet bu iki gözlerle görecekler. demiştir.”³³³ Bu sözülle “iki göz” diye mahal kastedilmesinin yasak olduğunu söyleyen Gazali’nin aksini söylemiştir.³³⁴ Bu yüzden rü’yet meselesini nefyedenler tarafından şöyle reddedilmişlerdir: “Siz hakikatte rü’yetin olmamasında bize tabisiniz. Ancak Haşeviyeler’e³³⁵ göre meşhur olduğundan ispatını izhar ediyorsunuz.”³³⁶

³²⁸ Eş’ari, *İbane* 9-10

³²⁹ Mutaffifin 83/15

³³⁰ Eş’ari, *Risale ila Ehli Sağr*, 237-238

³³¹ Cüveyni, *İrşad*, 181-184

³³² Gazali, *el-İktisad*, 136

³³³ Kadı İyaz *Tertibul-Medarik*, 42/2

³³⁴ el-Gazali, *el-iktisad*, 135

³³⁵ Haşevi: Ehli sSnnetten Allah’ın (c.c.) sıfatları hakkındaki hadisleri ispat edenlerin lakabıdır. Haşevi diye isimlendirilmelerinin sebebi, Hasan Basri’nin halkasında oturup onu inkar etmeleri üzerine onları “haşv” yani halkanın bi köşesine gönderiyordu, bkz. *Mu’cem elfezi el-Akida* 142; İbni Kaiyyem el-Cevziye, *el-Kafiye el-Şefiye* 131.

³³⁶ İbni Teymiye, *Mecmuul-Fetava* 41/6.

5. Kaza ve Kadere İman

Kadere iman temel bir esastır. İmanın altıncı rüknüdür. İman ancak kadere iman ile sahil olur. Sahabe, tabiin ve ümmet fakihlerinin icmasının yanı sıra buna işaret eden birçok ayet ve hadis vardır. “ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ قَدْرًا مَّفْدُورًا ” “Allah'ın emri mutlaka yerine gelecek, yazılmış bir kaderdir”³³⁷ ayeti kerimesi bu ayetlerden biridir. Hz. Peygamberin şu hadisi şerifi de bu delillerdendir: “Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaderin hayırlısına ve şerlisine iman etmendir.”³³⁸

Sözlükte kazadan gaye hüküm vermek ve neticelendirmek anlamında kullanılmaktadır. Bir şeye hüküm vermek o şeyi geçerli kılmak ve o işten arınmak demektir. Buna göre kaza kelimesi yaratmak anlamındadır.

“فَقَضَاهُنَّ سِنِيعَ سَمَآوَاتٍ” “Böylece onları, yedi gök olarak yarattı”³³⁹ ayeti kerimesi bu kabildendir.³⁴⁰ Kader kelimesi sözlükte takdir etmek demektir. İbni Faris, Kaf, Dal ve Ra'nın bu kelimenin asıl harfleri olduğunu ve bir şeyin aslına hakikatine ve mahiyetine delalet ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla kader her şeyin ölçüsü demektir. Onu şöyle takdir etti demek onun ölçüsünü belirtmek demektir. Yine “ وَقَدَرْتُ، الشَّيْءَ، أَقْدَرُهُ، وَأَقْدَرُهُ، الْقَدْرُ ” gibi tüm kavramlar takdir kökünden alınmıştır.³⁴¹ Kader ve kaza ayrılmaz ikilidir. Biri diğlerinden ayrılmaz. Çünkü biri esas temel konumunda olan kaderdir. Diğeri olan kaza da bina konumundadır.³⁴²

"*et-Ta'rifat*" kitabının yazarı bu iki kavramı şu şekilde tarif etmiştir: “Kader, mümkinatın kazaya denk bir şekilde sırayla yokluktan varoluşa geçişidir.³⁴³ Kaza ise ezelden ebede mevcut varlıkların olduğu hal üzere külli ilahi hükmünden ibarettir.”³⁴⁴ Kaza ve kadere imandan gaye senin kâinata var olan ve olmayan özel ve

³³⁷Ahzab suresi,33/38

³³⁸ *Sahihi Müslim*, kitabı'leyman, babubeyanı'l iman ve'l İslam ve'l ihsan, rakam 8, 37. *Süneni Tirmizi*, ebvabu'leyman, babumacae fi vasfi Cibril linnebi, rakam, 2610, 355/4. Ebu İsa Muhammed b İsa et-Tirmizi (279) *el-Cami'u'l Kebir*, Daru'l-garb el-İslami, I.Baskı 1996

³³⁹Fussilet suresi, 41/12

³⁴⁰İbni Manzur, *Lisanu'l Arap*, 15/186

³⁴¹İbnifaris, *Mu'cemu Mekayisu'lluga*, 5/62

³⁴²İbni Menzur, *Lisanu'l Arap*, 15/186

³⁴³Ali b. Muhammed eş-Şerif el-Cürçani, *et-Ta'rifat*, Mektebetu Lübnan, 1985, 181.

³⁴⁴ el-Cürçani, *et-Ta'rifat*, 185.

genel her şeyin Allah Tealanın dilemesiyle yaratıldığına ve başına gelenlerin hatayla olmadığına başına gelmeyenlerin de başına gelmeyeceğine iman etmendir.³⁴⁵

Bu konuyla ilgili uzun zamandır konuşmalar süregelmiştir. Nitekim Muhammed b. Şuayb'den şöyle rivayet edilmiştir. “Ezvai'nin şöyle dediğini duydum: “*Kaderle ilgili ilk konuşan, kendisine Susen denilen Irak ahalisinden biridir. Bu kişi önceleri Hristiyan idi. Sonradan Müslüman oldu. Sonra yeniden Hristiyan oldu.*” Ondan Mâ'bed³⁴⁶ el-Cuheyni ondan da Gaylan rivayet etmiştir. Kader konusunda tartışma ilk kaldırılan meselelerdendir. Hz. peygamber konuyla ilgili tartışmayı yasaklamıştır. Tirmizi, Hz. peygamberin kaderle ilgili konuşan sahabe grubunu görünce celallenmesini rivayet etmiştir. “Hz. Peygamber onlara şöyle demiştir: “Siz bununla mı emir olundunuz? Yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu meselede münazara ettiklerinden (tartıştıklarından) dolayı helâk oldular. Sakın, sakın bu meseleyi münakaşa etmeyiniz.”³⁴⁷ İlim erbabı bu meseleye dair incelemelerinde sınırlar belirlemiştir. Nitekim Ahmet b. Hanbel şöyle demiştir: “Hayrıyla şerriyle kadere iman, bu konudaki hadisleri tasdik etmek ve onlara iman etmek gerekli olan sünnettendir. Niçin ve nasıl denmez.”³⁴⁸

İlim erbabının belirlediği kaderin bir takım rükünleri vardır. Bunlara iman etmek gerekir. Bunlar Allah'ın ilmine iman, Allah Teâlâ'nın levha yazdığına iman, Allah Teâlâ'nın dilemesine iman ve Allah Teâlâ'nın tüm varlığı yarattığına iman etmektir.³⁴⁹ İmam Mâlik kaderi birçok rivayette dört mertebesiyle ispat etmiştir. Hilayenin yazarının İbni Vehb'ten naklettiği de bu rivayetlerden biridir. Dedi ki; Mâlik birine : “Bana dün kaderi sormuştun” dedi. O'da “evet” dedi. Devamında şöyle dedi; “Allah ayeti kerimede şöyle buyurmaktadır.: “ *وَلَوْ شِئْنَا لَآتَيْنَا كُلَّ نَفْسٍ هُدَاهَا* ” ” Biz dilesek, elbette herkese hidayetini verirdik. Fakat «Cehennemi hem cinlerden hem insanlardan bir kısmıyla dolduracağım» diye benden kesin söz çıkmıştır.”³⁵⁰ Elbette ki Allah Teâlâ'nın dediği

³⁴⁵ Amir Falih, *Mu'cemu Elfazi'l Akide*, 320,321.

³⁴⁶ el-Lalkai, *Şerhu Usuli i'tikadi ehlişünne*, 4/750.

³⁴⁷ *Sunenu't-Tirmizi*, ebvabu'l kader, babumacaefi'lhavdifi'l kader, rakam 2133, 4/11.

³⁴⁸ el-Lalkai, *Şerhu Usuli i'tikadi ehlişünne*, 4/750.

³⁴⁹ Bknz. Ömer Süleyman el-Eşkar, *el-Kadauve'l Kader*, en-Nefais yayınevi, 13. baskı 1425-2005, 26.

³⁵⁰ Secde suresi , 32/13.

olacaktır.³⁵¹ İbni Abdulber'de şöyle demiştir: "Kader Allah Teâlâ'nın sırrıdır. Tartışmayla anlaşılmaz. Bundan söz çıkarılamaz ve bu konuda delil istemek küstahlıktır... Konuyla ilgili teslimiyet ve boyun eğmeye dair birçok haber ve eserler, seçkin, mümtaz seleften ortaya konulmuştur ki; Allah Teâlâ'nın ilmi her şeyden öndedir ve O'nun mülkünde ancak O'nun istediği olur."³⁵² Ebu Zeyd el-Kayravani de şöyle demiştir: "hayrı ve şerriyle kadere iman ve tüm bunları Rabbimiz takdir etmiş, ilmiyle kuşatmıştır. Her türlü işin takdiri Allah Teâlâ'nın kudretiyledir. Bunun kaynağı Allah Teâlâ'nın hükmetmesidir. O, itaat edene ihsanda bulunur. Onu muvaffak kılar. İmanı ona sevdirebilir ve onu hoşnut eder. Dolayısıyla hidayete erdirir. “ وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فُتُو الْمُهْتَدِ ” "Allah kime hidayet verirse, işte doğru yolu bulan odur."³⁵³ O'na asi olup küfre dalanı yüzüstü bırakır. Ona hakikati örter ve onu delalete saptırır."³⁵⁴ Kadı Abdulvehhab bu söz için açıklamasında şunları kaydetmiştir: “Bu denilen söz Ehlisünnet, Ehli hadis ve Selefî Salihin görüşüdür. Hadisler tabir edildiği lafızlarıyla mütevatirdir.³⁵⁵ Kişinin hayrı ve şerriyle kadere iman etmesi Eş'ari akidesinden cebriyenin İbâne'de geçen görüşlerine bir reddiyedir.³⁵⁶

Kulların fiilleri kaderin meselelerindedir. Kulların fiilleri Allah tarafından mı yaratılmaktadır yoksa kul tarafından mı? Onu kim var etmektedir? Mâliki, Eş'ari ve diğerlerine göre kulların fiilleri Allah Teâlâ'nın yaratmasındandır. Bu konuda Ehlisünnetten Mâliki ve Eş'ariler ittifak etmiştir.³⁵⁷ Lalkai, bir grup sahabe, tabiin ve aralarında İmam Mâlik b. Enes'in de olduğu ümmet âlimlerinden şunu kaydetmiştir: “*Kulların tüm fiilleri taat ve masiyetiyle Allah Teâlâ'nın yaratmasıyla*.”³⁵⁸ Muhammed b. Abdullah da Ehlisünnetin icmasını şu sözlerle ifade ederken kendi de bu görüşü savunmuştur: “*Ehlisünnetin görüşlerindedir ki; takdirler hayrı, şerri, acısı ve tatlısıyla tümü Allah Teâlâ tarafından. Allah Teâlâ mahlûkatı yarattı. Bildiklerini ve nereye döneceklerini bilmekteydi. O'nun verdiği engelleyecek,*

³⁵¹ Ebu'n Nuaym, *el-Hilye*, 6/326.

³⁵² İbni Abdu'lber, *et-Temhid*, 6/14.

³⁵³ İsra suresi ,17/97.

³⁵⁴ el-Kayravani *el-Cami'*, 110.

³⁵⁵ el-Kadı Abdulvehhab, *Şerhu Akideti'l Kayravani*, 38,39.

³⁵⁶ Bknz. *el-İbâne*, Eş'ari, 67.

³⁵⁷ el-Mahmudi, *Mevkifu İbni Teymiyye mine'l Eş'aira*, 2/1331.

³⁵⁸ el-Lalkai, *Şerhu Usuli i'tikadi Ehlissünne*, 2/534,535,536.

engellediğini de verecek kimse yoktur. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ ”
 ” “Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur.”³⁵⁹

Eş'ari Risale'de Ehlisünnetin Allah Teâlâ'nın mahlûkatın tüm fiillerini, ecellerini ve rızıklarını takdir ettiğine dair icmasını rivayet etmiştir.³⁶⁰ Allah Teâlâ'nın kullarının fiillerinin de içinde olduğu her şeyi yaratması görüşü cumhur, Ehlisünnet, Cehmiyye, Eş'ariler, Mâturidiler ve onlarla aynı görüşte olan herkesin görüşüdür.³⁶¹ Lakin bu meselede bazı cüzi ihtilaflar da bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: Kulların fiillerinin iki mütealliki vardır: Birincisi, Allah Teâlâ'yla olan ilişkisi ki bu konuda ittifak vardır. İkincisi ise, kullarla olan ilişkisidir ki o da acaba kullara ait kudret var mıdır yok mudur?³⁶² Kulların kendisiyle ilgili olan kulların fiilleriyle ilgili Eş'ariler tarafından ayrıntıda ihtilaf vardır. Nitekim Ehlisünnet kudreti ikiye ayırmaktadır. Kullara ait kudret vardır ki bu da emir ve yasaklarla ilişkilidir. Bu kudret kullardan öncedir. Kullarla olması gerekmez. Kendisinde fiil olan kudret ise fiil ile olması elzemdir. Bir fiilin var olmayan kudretle var olması caiz değildir.³⁶³ Eş'ariler kudretin fiille olması gerektiğini belirtmişlerdir. Aynı şekilde bu görüşü benimseyen bazı Eş'ari Mâlikiler de vardır. Şöyle ki Bâkillani “*el-İnsaf*” adlı kitabında şöyle nakletmiştir: “*Kul için güç yetirmenin fiille olmasının bilinmesi vaciptir. Mahlûkatın bilmesi ve idrak etmesi gibi güç yetirmenin fiilin önüne veya ardına alınması caiz değildir. İlmin maluma, idrakin mudreke takdim etmesi caiz değildir.*”³⁶⁴ Böylelikle güç yetirmeyi fiil ile olmanın gereksinimi kılınmıştır. Eş'ari “*el-lüma*” adlı kitabında bunu şu şekilde delillendirmektedir: “*Fuille güç yetirme fiil için gereklidir. Allah Teâlâ'nın kendisi için güç yetirmeyi yaratmadığı kimsenin bir şeyi kesb etmesi imkânsızdır. Güç yetirme olmadığı takdirde fiili kesb etmesi imkânsız olunca anlaşılmaktadır ki o fiilin var olması güç yetirmenin var olmasıyla beraberdir. Dolayısıyla bu durum fiille beraber güç yetirmenin fiil için elzemliğini ispatlamaktadır.*”³⁶⁵ İşte tam da burada başka bir mesele olup Eş'arilerce meşhur olan kesb³⁶⁶ konusuna girilir. Bu

³⁵⁹ Ebu Zemnin, *Usulu's-Sünne*, 197, Araf suresi, 7/54

³⁶⁰ Bknz. *Risale ila Ehli's-Sağr*, eşari, 247.

³⁶¹ el-Mahmudi, *Mevkifu İbni Teymiyye mine'l Eş'aira*, 2/1330.

³⁶² el-Mahmudi, *Mevkifu İbniteymiyye mine'l Eşaira*, 2/1331.

³⁶³ Muhammed ed-Dimeşki, *Şerhu'l Akideti't Tahaviyye*, 633.

³⁶⁴ Ebu Bekir b. et-Tayyib el-Bakilani el-Basri (403), *el-İnsaf fima Yecibu i'tikaduhu*, el-Mektebetu'l Ezheriyyeli'tTuras, 2. baskı, 1421-2000, 44.

³⁶⁵ el-Eş'ari, *el-Luma*” 96,97.

³⁶⁶ Eş'arilere göre kesb: hadis kudretle meydana gelendir. Şöyle demektedir: kesbin kendisi hadis ve kadıs kudret ile hakikat üzere meydana gelir. Cuveyniye göre kesbettiğimiz demek makdurun

hususta Bâkillani şöyle demektedir: “*Kula ait kesb vardır. Kul bu hususta mecbur değildir bilakis masiyet ve taat gibi fiillerini muktesiptir.*”³⁶⁷

Cuveyni ise şöyle demektedir: “*Kul fiillerinde mecbur değil bilakis onları kesb edebilecek kudrettedir. Kul için kudretin ispatına dair delil akıllı kimsenin elini geri tutması ve bilerek hareket ettirmesi arasında muhayyer olmasıdır.*”³⁶⁸ Ancak onlar kudreti kul için ispatladıktan sonra bu kudreti kuldan soyutlamışlardır. İşte bu nokta Ehlisünnetin üzerine ihtilaf ettiği bir meseledir. Selefe göre kul hakiki faildir. Kendisine ait dileme ve kudret vardır. Allah Teâlâ ayeti kerimede şöyle buyurmaktadır: “ *لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ* ” “Sizden doğru yolda gitmek isteyenler için...”³⁶⁹ Eş’arilere göre bu kudretin tesiri yoktur. Bu kudretin tesirli olup olmaması onların açıklama ve izahından anlaşılmaktadır. Razi içinde Eş’arinin de görüşünün bulunduğu bir takım görüşler zikretmiştir. Nitekim şöyle demiştir: “*Kulun fiilinde ve onun herhangi bir vasfında kudretin etkisinin olmadığını savunanlara göre fiili ve bu fiille ilişkili kudreti yaratan Allah Teâlâ’dır... Bu görüş Ebu’l Hasen el-Eşariye aittir.*”³⁷⁰ “Onlar kulun kendisinin bizatihi kudretiyle mi kesbe güç yetirdiğini zannediyorlar” diyene Bakillani: “Hayır bilakis kul için ihdas edilen kudretle” diyerek cevap vermektedir. Bu hususta delil ise kulun bazen hareket etmeye kadir olması bazense kadir olmamasıdır.³⁷¹ Razi’nin metodunda: “Sunum âdeti kendi görüşünün sıhhati için batıl görüşlerden kurtulmak için onları zikretmesi ve ardından batıl kısımların sunumunun akabinde dolayısıyla kulun tekvin ve icada kadir olmaması icap eder” demektedir.³⁷² Cüveyni’nin “*el-Akidetu’n nizamîye*”deki³⁷³ görüşüne bakarak irşattaki³⁷⁴ görüşlerinde açıkça değişimler görülmektedir. Böylelikle tuttuğu görüşünden dönmüştür. Nitekim şöyle demiştir: “*Tüm bunları yani men, yasak, vaat ve vait ayetlerini kavrayan kimse daha sonra kulların fiillerinin onların ihtiyarı, tercihi ve kudretleri doğrultusunda gerçekleştiğini*

meydana gelişinde kudreti etkin olmasada fiiline kadir olduğumuz şeydir. Eşari, *el-Luma*”, 98; İbni Fevrek, *Mücerredü Makalati’l-Eşari*, 91,92; el-Cuveyni, *el-İrşat*, 215.

³⁶⁷ el-Bakilani, *el-İnsaf*, 43.

³⁶⁸ el-Cuveyni, *el-İrşat fi Usuli’l-İtikad*, 215.

³⁶⁹ İbni Teymiyye, *Mecmuu’l Fetava*, 8/117,118., Tekvir suresi,81/ 28

³⁷⁰ er-Razi, *el-Erbain*, 1/320.

³⁷¹ el-Bakilani, *et-Temhid*, 286.

³⁷² er-Razi, *el-Erbain*, 1/326.

³⁷³ Bu onun kendi görüşüdür. Çünkü nizamîye diğer eserlerinden sonra yazılmıştır. Bunu kevseriakidetu’n nizamîyenin tahkikinde zikretmiştir. *el-Akidetu’n-Nizamîyye*, 46.

³⁷⁴ el-Cuveyni, *el-İrşat*, 187.

zanneden kimsenin aklından sıkıntılı veya taklitçi bir tutumda bulunmuş, cehaletinde ısrarcıdır. Kulun fiilinde kudretinin tesiri olmaması şeriatın ruhuna aykırıdır. Peygamberlerin Risâlet'ini yalanlamaktır.”³⁷⁵

II. Nübüvvet

A. Nübüvvet

Nübüvvet sözlükte “ نَبَأٌ وَنَبَأٌ وَنُبُوءٌ ” şeklinde yükselmek anlamındadır. Nebi, Allah Teâlâ'dan haber veren demektir. Nebi; açık yol demektir. Eğer “ النبوة والنبوة ” kelimelerinden türetilirse yerden yükseklik anlamındadır. “ تنبأ الرجل ” demek peygamberlik iddia etmek demektir. “ النبأ ” haber vermek demektir. Çoğulu “ أنباء ” dır. “ إن فلان نبأ ” demek falanca haber verdi demektir. Ayeti kerimede “ عَمَّ ”³⁷⁶ “يَسْأَلُونَ عَنِ النَّبِئِ الْعَظِيمِ” “Birbirlerine neyi soruyorlar?” geçen bu kavram yükseklik, haber vermek veya yol anlamındadır.³⁷⁷

Istılahta nübüvvet, Allah Teâlâ ile akıl sahibi kulları arasında yaşantılarına dair problemlerini kaldırmak için elçilik yapmak demektir.³⁷⁸ Cürcani, bu kavramın tarifinde bunu ve resul kavramını birbirinden ayırmış ve şöyle tanımlamıştır: “*Nebi, kendisine melek vasıtasıyla vahy edilen veya kalbine doğru rüya ile ilham olunan kimsedir. Dolayısıyla resul, nübüvvet vahyinin üstünde özel vahiyle üstün tutulandır. Çünkü resul özellikle Cebrail vasıtasıyla Allah Teâlâ'dan kitap indirilerek vahiy edilendir.*”³⁷⁹ Bağdadi, Ehlisünnetin nebi ve resul arasındaki farklılığına dair görüşünü şöyle nakletmiştir: “Nebi ve resul arasındaki farklılıkla ilgili şöyle demişlerdir: “*Allah tarafından bir melek vasıtasıyla kendisine vahiy indirilen ve harikulade kerametlerle teyit edilen kimse nebidir. Bu özelliğe sahip olup ayrıca yeni*

³⁷⁵ el-Cuveyni, *el-Akidetu'n-Nizamiyye*, 43.

³⁷⁶İbnimenzur, *Lisanu'l Arap*, 1/162,164, Nebe suresi , 78/1

³⁷⁷ Kadı İyaz şöyle dedi: Nebi kavramı hem hemzeli hem de hemzesizdir. Onu hemzeleyenlere göre haber vermek demektir. Feilun vezninden fail anlamındadır çünkü nebi Allah Teâlâ'nın emir ve şeriatını bildirir. Yine meful manasında olduğu da söylenmektedir. Çünkü Allah Teâlâ ona vahyi ve gaybın esrarını bildirmiştir. Yine hemzeli النبيء kelimesinden türediği de söylenmektedir. Çünkü onlar Allah'a giden yoldur. Hemzesiz okunuşu kureyşlugatına göre. Kadı İyaz bin Musa bin İyaz el-yahsebi (v. 544) *meşariku'lenvar ala sıhahi'lâsar*, el-mektebetu'latika, tunus, daru'tturas, kahire, 2/2.

³⁷⁸El-İsfahani, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin bin Muhammed er-Rağıb(v. 506) *el-Müfredatu fi-Garibi'l-Kur'an*, Daru'lmarife, Beyrut, 482.

³⁷⁹ El-Cürcani, *et-Tarifatu*, 258,259.

*bir şeriat veya önceki şeriatın hükümlerinden bazılarının iptaliyle gönderilen kimse ise resuldür.*³⁸⁰

Nübüvvet meselesinin ispatı, İslam akidesinin önemseydiği en önemli esaslardandır. Dolayısıyla İslam kimliğini taşıyan herkesin bu esası kabul etmesi vaciptir. Berahimelerin çoğu nübüvveti inkâr etmiştir.³⁸¹ Her ne kadar da bazıları Hz. Adem'in nübüvvetini bazıları ise Hz. İbrahim'in nübüvvetini caiz görseler de bunu inkâr edenler peygamberlerin gönderilmesinde bir faydanın olmadığını şu şekilde belirtmektedirler: *“Peygamberlerin getirdiği iki şey vardır. Bu getirdikleri ya makuldür ya da makul değildir. Eğer getirdikleri makul ise zaten buna tam akıl ve idrak ulaşabilmektedir. Dolayısıyla hiçbir ihtiyaç yoktur. Eğer getirdikleri makul değilse zaten o zamanda makbul değildir.”*³⁸² Bu hususta Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlerde olduğu gibi bazıları ise nübüvveti sadece Hz. Muhammed (s.a.v.)'de kabul etmemektedir.³⁸³

B. Mucize

Ehlisünnet peygamberi teyit eden mucizeyi şöyle tanımlamıştır: Mucize, nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin kavmine meydan okumak ile kavminden ayısının cereyan edemediği ve iddiasını desteklemek mahiyetinde elinden peydah olan olağanüstü haldir.³⁸⁴

Hız. peygamberin birçok mucizesi vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: Ayın yarılması, elindeki taşların zikretmesi, parmaklarının arasından su çıkması vb. Cüveyni bu mucizelerin tevatür derecesine ulaşmasa da genel bir bilgi arz ettiğini ifade etmiştir. Ancak ayın yarılması hadisesi ayetle sabittir.³⁸⁵ Bunu Mâliki, Eş'ari ve

³⁸⁰ El-Bağdadi, *el-Farku beyne'l-fırak*, 342.

³⁸¹ Berahimeberhem, berham veya elifdada anılan berhamananisbettir. Manası kâhinliktir. Kâhinler onu elifdadan çıkarmış ve el-faniye kaidelerine yerleştirmişlerdir. Eş-şehristani, *el-Milel ve'n Nihal*, 707; İbniarefe, *el-Muhtasaru'l-kelemi*, 931.

³⁸² El-cuveyni, *el-Akidatu'n-Nizamiyye*, 61; Eş-şehristani, *el-Milel ve'n Nihal*, 707

³⁸³ Bknz. *Et-Temhid*, el-bakilani, 132.

³⁸⁴ El-bağdadi, *el-Farku Beyne'l-fırak*, 344.

³⁸⁵ El-cuveyni, *el-İrşat*, 354.

birçok Ehlisünnet âlimleri nakletmiştir. Bunun yanı sıra Nazzam ve Kaderî takipçileri gibi kimseler bu konuda muhalefet etmişlerdir.³⁸⁶

İmam Malik Muvattasında Hz. Peygamber'in mucizelerini ona imana delil ve teyit olarak zikretmiştir. Bunlardan biri de İmam Malik'in, İshak bin Abdullah bin ebi Talha'dan onun da Enes bin Malik'ten rivayet ettiği şu hadistir: "Ben Rasulullah'ı şöyle gördüm: İkinci namazı yaklaşıyordu. İnsanlar abdest alacak su aradılar, fakat bulamadılar. Rasulullah'a (bir kap içinde) abdest alacak su getirildi. Rasulullah, elini su kabının içine koydu ve insanlara ondan abdest almalarını emretti." Enes b. Malik der ki: "İşte o zaman ben Peygamber'in parmaklarının altından, hiç kimse hâriç kalmamak üzere hepsi abdest alıncaya kadar su kaynadığını gördüm."³⁸⁷ Kayravani, İmam Malik'in peygambere iman konusunda şu cümlelerini zikretmektedir: "Allah Teâlâ Risalet ve nübüvveti peygamberi Hz. Muhammed ile sonlandırmıştır. O'nu peygamberlerin sonuncusu, müjdeleyici, uyarıcı ve Allah Teâlâ'ya çağıran bir nur eylemiştir. Hâkim olan kitabını ona indirmiş ve ebedi dinini onunla açıklamıştır."³⁸⁸ Daha önce de bilindiği üzere İmam Malik tartışma ve münazaralı konulara pek değinmez. İttifaklı konularda nasıl olabilir ki? Kendisi kitap ve sünnete sımsıkı sarılmaktadır. Hz. Peygamber'in nübüvvetine dair birçok ayete ve hadislere işaret etmektedir. İslam ahalisinde de bunu kabul etmeyen hiç kimse yoktur. Nitekim "peygambere iman Allah Teâlâ'yı bildiren ve muhabbetine ulaştırın, cennetine ve rızasına kavuşturan, mağfireti ile Allah Teâlâ'nın azabından kurtuluşa erdiren bir yoldur."³⁸⁹

Yine Eş'ari büyükleri sırasıyla Hz. Peygamber'in doğruluğuna delalet eden mucizelerini yazmışlardır. Eşariler diğer Ehlisünnet erbabına Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı ve inkâr edilmemesinde ittifak etmiştir. Hatta onların konumu ve inkârcılara karşı reddiyeleri övgüye şayandır. Ancak onlar bu konuda nübüvvetin delili olarak sadece mucizeyi göstermekle cüzi bir meselede diğerlerine ihtilaf etmişlerdir. Nitekim nübüvvetin delilleri çoktur. Mucize de bunlardan sadece

³⁸⁶ El-bağdadi, *el-Farku Beyne'l-fırak*, 345.

³⁸⁷ *Muvatta'u Malik*, kitabı't taharet, babucamiü'lvudu'i, rakam 32,32; *Sahihi Buhari*, kitabı't taharet, babu'lvudu'imine't tur, rakam 200,36. 200.

³⁸⁸ El-kayravani ebuzeyd, *Metnu'r Risale*, el-mektebetu's-sekafe, Beyrut, 8.

³⁸⁹ İbni teymiyye, Tekiyuddinebi'labbasahmed (v.728) *en-Nübüvvat, Usulu's Selef*, 1. baskı, 1420-200,20.

biridir.³⁹⁰ Bu hususu Eş'ariler'den İmam Cüveyni de birçok eserinde şu şekilde ifade etmiştir: “Eğer nübüvvetin doğruluğunu ispat için mucizenin dışında bir şey var mı diye sorulsa biz bunun mümkün olmadığını deriz. Nitekim doğruluğa delil teşkil edecek şey ya sıradan bir şeydir ya da olağanüstüdür. Eğer sıradan olur dersek bu konuda iyi de kötü de eşit olur. Dolayısıyla bunun delil olması imkânsızdır.”³⁹¹ Başka bir eserinde de şöyle demektedir: “Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatına dair delil mucizelerdir.”³⁹² Bu hususta İmamı Cüveyni'yi Mâliki Eş'ari âlimlerden Bakillani şu ifadesiyle geçmiştir: “Size muhalif olanların aksine Peygamberinizin nübüvvetinin ispatına delil nedir? O kimseye şöyle denir: Bu hususta delil Hz. peygamberin vasıtasıyla gelen açık ayetler, mucizeler ve olağanüstü hüccetlerdir.”³⁹³ Bu görüş İbni Teymiyye'nin kitabında naklettiği Eş'ari görüşlerinden biridir: “Eş'ari'nin iki görüşünden birinde izlediği yol nübüvvetin doğruluğunun ispatında mucizeden başka bir yolun olmamasıdır.”³⁹⁴ Bu hususta delilleri icmadır. İbni Teymiyye bu görüşü iki yönden reddetmiştir: “Birincisi bu konuda bir icma yoktur. Bilakis çokları doğruluğun mucizenin dışında sabit olduğunu kabul eder. İkincisi bu hususta icmayı delil göstermek doğru değildir. Nitekim icma nübüvvetin sabitliğinden sonra kabul görmüştür. Sizin mucizenin dışında delil yoktur iddianız makbul değildir.”³⁹⁵

Eş'ari âlimleri peygamberlerin gönderilmesini cevaz kabilinden saymaktadır. Nitekim Âmidi şöyle demiştir: “Ehli Hakk'ın görüşü nübüvvetin ne vacip ne de mümteni olmadığıdır. Bilakis zatına ve kaynağına nispeten olması ve olmaması eşittir. Bu ikisi ona göre eşittir.”³⁹⁶ Yine Cüveyni peygamberlerin gönderilmesinin caizliğine delili zatı itibarı ile iki zıttın toplanması gibi imkânsız, olmayacak şeylerden olmamasıyla görmektedir.³⁹⁷ Bu görüşü Menhecu'le Şairafi'l Akide kitabının yazarı gibi bazıları şu şekilde tenkit etmişlerdir: “Onlara göre nübüvvetin hükmü Eş'arilerin üç taksiminden (akli vacip, akli müstehil, akli caiz) ayrılmaktadır.

³⁹⁰Bknz. *Mevkifu İbni Teymiyye mine'l-Eşaira*, muhammed el-hammadi, 2/1378.

³⁹¹ El-Cuveyni, *el-İrşat*, 331; *el-Akidetu'n-Nizamiyye*, 62.

³⁹² El-Cuveyni, *lemu'ledille fi kavaidi akaidi ehli'ssünne*, 125.

³⁹³ El-Bakillani, *et-temhid*, 132.

³⁹⁴ Takiyuddinahmed bin Abdulhalim, *Dur'uteârudu'l akli ve'n nakli*, İmam Muhammed bin Suud el-İslamiyye Üniversitesi, 2. baskı 1411-1991, 9/52.

³⁹⁵İbni Teymiyye, *en-Nübüvvat*, 238.

³⁹⁶ El-amidi, *Gayetu Buluğu'l meram*, 274.

³⁹⁷ El-cuveyni, *el-İrşat*, 306.

Eş'ariler kendi kendilerini bu asla sıkıştırmışlardır."³⁹⁸ Bazıları bu hükmü peygamberlerin gönderilme hikmetiyle çelişkili bulmuşlardır.

C. Keramet

Kerametten maksat Allah Teâlâ'nın dine nusret için evliyalarına ikram olsun diye onlar vasıtasıyla meydana getirdiği olağanüstü haldir. Keramet şeriat ve müşahedeyle sabittir. İnkârı büyük günahdır. Sabitliğinin delili Allah Teâlâ'nın Ashab-ı Kehf³⁹⁹ hakkında Kur'an'da zikrettiği ayetlerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “ *وَلَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ* ” “Onlar mağaralarında üç yüzyıl ve buna ilaveten dokuz yıl kalmışlardır.”⁴⁰⁰ *وَتَحْسَبُهُمْ آيَاقًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ*⁴⁰¹ Kendileri uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik.”⁴⁰¹ Sünnetten delil İbni Ömer'den rivayet edilen şu hadistir: “Rasulullah şöyle buyurmuştur: "Sizden evvelki gelip geçen ümmetlerden üç kişilik bir topluluk yürüyüp giderlerken birden kendilerini bir yağmur yakaladı. Hemen bir mağaraya sığındılar. Akabinde mağaranın kapısı bunların üzerine kapandı. Bunlar birbirlerine: Şu muhakkak: Vallahi ey şu mağara içinde bulunanlar! Sizi buradan doğruluktan başka bir şey kurtarmaz. Onun için sizden her bir kişi doğru söylediğini bilmekte olduğu bir şeyle Allah'a dua etsin, dediler... Bu dualar akabinde Allah onlardan mağarayı tamamen açtı, onlar da çıkıp gittiler”⁴⁰²

Ehlisünnet, kitap, hadisler ve güvenilir rivayetlerde evliyanın kerametlerinden nakledilenlere iman ederler.⁴⁰³ Ancak Mâliki âlimlerinden İbni Ebizeyd el-Kayravani gibilerinin evliyaların kerametlerini kabul etmedikleri de çokça yaygındır. Nitekim *Meâlimu'l İman*'ın yazarı şu ifadesiyle bu durumu açıkça ifade etmiştir: “*Ebu Muhammed bin Zeyd evliyaların kerametlerini çokça inkâr etmekteydi. Ancak bu durum onun Allah Teâlâ'nın evliyelerine bahşettiği kerametleri idrak edemeyişinin kusurudur.*”⁴⁰⁴ Bakillani bu inkârı şu ifadesiyle reddetmiştir: “*Bazı Mağribli*

³⁹⁸ El-havali, *Menhecu'l Eşaira fi' akide*, 177,178.

³⁹⁹ Amir falih, *Mu'cemu Elfazi'l-akide*, 332.

⁴⁰⁰ Kehf suresi, 18/ 25.

⁴⁰¹ Kehf suresi 18/ 18

⁴⁰² *Sahihi Buhari*, babuehadisi'l enbiya, babuehadisi'lğar, rakam 3465, 474.

⁴⁰³ Ebu'lized-dimeşki, *Şerhu'l-akidetit Tahaviyye*, 394.

⁴⁰⁴ Ebu zeyd Abdurrahman bin Muhammed el-ensaried-dabbağ (v. 696) *Meâlimu'l İman fi Marifeti Ehli'l-Kayravan*, el-Mektebetu'latika, Tunus, 3/145,146.

*dostlarımız bize şeyhimiz Ebu Muhammed Abdullah bin Ebizeyd el-Kayravani'nin evliyaların kerametlerini inkâr ettiğini söylediler. Yanımızda bu sabit olmadıkça ve rivayet edenler onun dediğini harfiyen söylemedikçe sanırım o bunları demişse de buradan maksadı keramet gibi olup inkârı gerekli olan şeylerdir. Nitekim biz de her türlü kerameti ve diğer peygamberin alametlerinin salih zatlar için olduğuna cevaz vermeyiz. Ona bu konuda dediğimiz şekilde muhalefetten uzağız.”*⁴⁰⁵ Malikiler, Eş'arilere göre de olduğu gibi kerameti değil, bunlarla ilgili abartıları kabul etmezler. Bağdadi, kerametlerin evliyaların eliyle ortaya çıktığının ve bu durumun mucizelerin iddiayı doğruladığı gibi onların doğruluğuna delalet etmesinin cevazlığının ehli-sünnetin bir görüşü olduğunu ifade etmiştir. Aralarındaki fark ise keramet sahibinin mucize sahibi gibi meydan okuması yoktur.⁴⁰⁶ Cüveyni dedi ki: “*Eğer keramet ve mucize arasındaki fark nedir diye sorulsa şöyle deriz: “Mucizenin peygamberin iddiası doğrultusunda meydana gelmesi dışında akli cevazda farkları yoktur.”*⁴⁰⁷ Netice olarak Ehli-sünnete göre kadercilerin aksine kerametın evliyalar tarafından meydana gelmesi caizdir.

III. Ahiret

A. Kabir Azabı, Nimetleri ve İki Meleğin Sorgusu

Kabir azabı ve nimetleri bidatler ortaya çıkmadan önce hakkında özel ayet, hadis ve erbabı tarafından icma bulunan gaybi şeylerdendir. Sabitliğine dair Kur'an'dan delili şu ayeti kerimelerdir: “النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ “Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar. Kıyametin kopacağı gün de: Firavun ailesini azabın en çetinine sokun (denilecek)!”⁴⁰⁸ سنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلَىٰ عَذَابٍ عَظِيمٍ⁴⁰⁹ “Onlara iki kez azap edeceğiz, sonra da onlar büyük bir azaba itileceklerdir.”⁴⁰⁹ Hadisten delil ise İbni Abbas'tan rivayet edilen şu hadistir: “Hz. Peygamber azap edilmekte olan iki kabre uğradı da: "Bunlar muhakkak azap ediliyorlar. Hem de

⁴⁰⁵ El-Bakillani Ebu Bekir Muhammed bin Tayyib, *el-Beyan ne'l-fırak beyne'l-mucizati ve'l-keramat*, el-Mektebetu's-şarkiyye- Beyrut, 1958, 5.

⁴⁰⁶El-Bağdadi, *el-farku-beyne'l-fırak*, 344.

⁴⁰⁷ El-Cüveyni, *el-İrşat*, 319.

⁴⁰⁸Ğafir suresi, 40/ 46

⁴⁰⁹Tevbe suresi, 9/ 101

bunlar büyük bir işten dolayı azap edilmiyorlar.”⁴¹⁰ Ve Katâde'den o da Enes bin Malik'ten rivayet ettiği şu hadistir: “Enes bin Mâlik onlara şöyle demiştir: Rasulullah şöyle buyurdu: "Kul, kabri içine konulduğu ve arkadaşları geriye dönüp gittikleri zaman ki ölü bunların yürürken çıkardıkları ayakkabılarının seslerini bile muhakkak işitir. Ona iki melek gelir. Bunlar ölüyü oturturlar ve ona: “Şu Muhammed adlı kimse hakkında ne der idin?” diye sorarlar...”⁴¹¹ Yine Ehlisünnet ve'l Cemaat inatçı ve felsefecilerin yollarını tutan Müslümanların aksine kabir azabı ve nimetlerine dair Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadislerin tevatür derecesinde olduğunda icma etmişlerdir. İnkâr edenler bunların doğru olmadığını iddia etmekte. Bu konudaki dayanakları ise bu delillerde zikredilenleri açtıkları kabirlerde görmemeleridir.⁴¹²

İmamı Malik Muvatta'sında Yahya bin Said'den o da Umre Binti Abdurrahman'dan o da Hz. Peygamber'in eşi Hz. Aişe'den şöyle rivayet etmiştir: “Bir Yahudi kadın bir şey istemek için Aişe'nin yanına gelmiş ve ona: Allah seni kabir azabından korusun diyerek dua etmiş. Bunun üzerine Aişe, Rasulullah'a: İnsanlar kabirlerinde azap edilirler mi? diye sormuş. Rasulullah da: Ondan (yani kabir azabından) Allah'a sığınırım" buyurmuştur.”⁴¹³ Malikiler'den Muhammed bin Abdullah da kabir azabıyla ilgili “Ehlisünnet kabir azabına iman eder. Allah Teâlâ bizleri ve sizi bu azaptan muhafaza etsin diyerek şu ayetleri zikretmiştir:

“يُنَبِّئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا ”⁴¹⁴ “Şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacak” ” فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا ، “Allah Teâlâ sağlam sözle iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sapsağlam tutar. Zalimleri ise Allah saptırır. Allah dilediğini yapar.”⁴¹⁵ Meleklerin sorgusuna imanla ilgili şunları dedi: “Ehlisünnet bu ümmetin kabirde sorguya çekileceğine ve Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'nın dilediği üzere sorulacağına iman eder ve keyfiyetsiz tasdik ederler”⁴¹⁶ İbni Ebi Zeyd el-Kayravani “*Camî*” kitabında şöyle demektedir:

⁴¹⁰ *Sahihi Buhari*, kitabul-cenaiz, babul-ceridiala'l kabri, rakam 1361,182.

⁴¹¹ *Sahihi buhari*, kitabul-cenaiz, babumacae fi azabi'l kabri, rakam, 1374, 184.

⁴¹² Amir Falih, *Mu'cemu Elfazi'l Akide*, 276.

⁴¹³ *Muvatta, Malik*, kitabusalati'l küsuf, rakam 3, 187,188; *Sahihi Buhari*, kitabul küsuf, babusalati'l kusuficemaaten, rakam 1052, 144.

⁴¹⁴ Taha Suresi,20/124.

⁴¹⁵ Ebu Zemeneyn, *Usulu's-sünne*, 154, İbrahim Suresi, 14/27.

⁴¹⁶ Ebu zemeneyn, *Usulu's-sünne*, 150.

“Şüphesiz kabir azabı haklıdır. Müminler kabirlerinde sorgulanacak, sıkıştırılacaklar ve çürüyeceklerdir. Allah dilediğini sebat üzere tutacaktır.”⁴¹⁷ İbni Abdilber ise bu konuda ayrıma gitmiş ve kabir fitnesi ile azabı arasında farkın olduğunu öngörmüştür. Kabir fitnesi mümin ve münafıklara da olacak, kabir azabı ise sadece kâfirlere olacak. Çünkü fitneden kurtuluş vardır; ancak kâfirlere yönelik olan azaptan kurtuluş yoktur.⁴¹⁸

Eş’ari kabir azabından sığınmayı ifade eden hadisleri bazı mutezileler gibi kabul etmeyenlere karşı delil göstermektedir.⁴¹⁹ “İbane” adlı kitabında şöyle demektedir: “Mutezileler kabir azabını inkâr etmekte. Hâlbuki Hz. Peygamber ve ashabından birçok rivayet bulunmakta ancak hiçbiri bunu inkâr etmemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in ashabı tarafından icması vaciptir.”⁴²⁰ Yine risalesinde ehlisünnetin de icmasını şu sözüyle zikretmektedir: “Ehlisünnet kabir azabının hak olduğuna insanların kabirlerinde diriltilip sorgulandıktan sonra imtihan olunacaklarına ve Allah Teâlâ’nın dilediğini sebat ettireceğine icma etmişlerdir.”⁴²¹ Eş’ari’nin akidesi diğer Ehlisünnetçiler gibi kabir azabının ve nimetlerinin kabulü yönündedir. Yine Gazali de kabir azabına işaret eden delillerin mütevatir olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir: “Şeriatın kesin delilleri kabir azabının varlığına delalet eder. Çünkü hem Hz. Peygamberden hem de ashabından dualarında bundan Allah’a sığındıkları tevâtür rivayet olunmuştur... Bu mümkün olan şeylerdendir. Dolayısıyla tasdik etmek vaciptir. İmkân yönü ise açıktır.”⁴²²

Cüveyni şunları ifade etmiştir: “Bu durum aklen imkânsız değildir. Şüphesiz yoktan var eden, tekrar can veren, yaşatan ve öldüren istediği zaman da ruhları tekrar cesetlere döndürebilir.” Başka bir yerde de konuyla ilgili şunları zikretmiştir: “Bu konuda bir külfete girmeye gerek yok. Hala Müslümanlar cehennem azabından ve

⁴¹⁷ el-kayravani Ebu zeyd, *el-camî*, 11, 112.

⁴¹⁸ Bknz. *Et-temhid*, ibniabdilber, 22/252.

⁴¹⁹ Kadı Abdulcabbar kabir azabını kabul etmektedir. Nitekim şöyle demektedir. “önceleri mutezile olup sonradan mücbire olan dırar bin Ömer hakkında söylenenin dışında ümmet arasında konuyla ilgili hiçbir ihtilaf yoktur. Bu sebeple ibni’r ravendi bu konuda eleştiride bulunmakta ve mutezilelerin kabir azabını inkâr ettiğini söylemektedir.” Kadı abdulcabbarahmed, *Şerhu’l-usuli’l hamse*, mektebetuvehbe, 3. baskı, 1416-1996, 730.

⁴²⁰ El-eşari, *el-İbâne*, 91.

⁴²¹ El-eşari, *Risale ila ehli’s-sağr*, 279.

⁴²² el-Gazali, *el-İktisad fi Usuli’li i’tikad*, 275.

kabir azabından Allah Teâlâ'ya sığınmaya devam etmekte.”⁴²³ Kabir azabını inkâr edenlerin delili şu ayeti kerimedir: “ لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَىٰ وَوَقَاهُمْ عَذَابَ الْجَحِيمِ ” “İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar ve Allah onları cehennem azabından korumuştur (sürekli hayata kavuşmuşlardır).”⁴²⁴ Eğer kabirde diriltilecek olsalar ölümü bir defa değil iki defa tatmış olurlardı. Yine şu ayeti zikretmekte: “ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ ” “Sen kabirlerdekilere işittiremezsin!”⁴²⁵

B. Haşr

Kıyamet günü insanlar haşr olur. Ya genişliği yer ve gök olan cennete ya da kor ateş olan cehenneme girerler. Allah Teâlâ'nın insanları haşr ettiği o günde herkes dünyada taptığının peşine takılır. Güneşe tapan güneşi aya tapan ayı takip eder...⁴²⁶ Tekrar diriltilmeye delalet eden naslar pek çoktur. Bunlardan bazıları şu ayeti kerimelerdir: “ وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ” “Allah'tan korkun ve bilin ki hepiniz O'nun huzurunda toplanacaksınız.”⁴²⁷ “بَصِيرٌ”⁴²⁸ “(İnsanlar!) Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Unutulmasın ki, Allah her şeyi bilen ve görendir.”⁴²⁸ “قُلْ بَلَىٰ وَرَبِّي ” “De ki: Hayır! Rabbime ant olsun ki mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir.”⁴²⁹ Sünnetten delil ise Ebu Hureyre'nin Hz. Peygamberden rivayet ettiği şu hadisi şeriftir: “Yüce Allah şöyle buyurdu: Âdemoğlu beni yalanladı, hâlbuki beni yalanlamak ona yakışmazdı. Bazısı da bana sövdü, hâlbuki bana sövmek ona yakışmazdı. Âdemoğlunun beni yalanlamasına gelince: Beni ilk defa yarattığı gibi, Allah beni öldükten sonra tekrar yaratamaz sözüdür. Hâlbuki ilk yaratma, benim üzerime ikinci defa yaratmaktan daha kolaydır. Âdemoğlunun bana sövmesine gelince: Allah bir çocuk edindi sözüdür. Hâlbuki ben tekim, Samedim, doğurmadım ve doğurulmadım ve hiçbir kimse benim dengim

⁴²³ el-Cüveyni, *el-Akide'tu'n-Nizamiyye*, 78.

⁴²⁴ Duhan suresi. 93/56.

⁴²⁵ İbni Arafе, *el-Muhtasaru'l-kelami*, 1010, Fatır suresi. 48/22.

⁴²⁶ Amir Falih, *Mu'cemu elfazi'l-Akide*, 142.

⁴²⁷ Bakara suresi. 2/203.

⁴²⁸ Lokman suresi. 31/28.

⁴²⁹ Teğabun suresi. 64/7.

olmamıştır.”⁴³⁰ Aynı zamanda Ehlisünnet de haşrın varlığına icma etmiş ve bunu tasdik etmiştir.

İmamı Mâlik de Ehlisünnetin Haşr ile ilgili görüşünü savunmaktadır. Nitekim Muvattası buna delalet eden hadisleri içermektedir. Ebû'z-Zinad'dan o da A'rac'dan o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki: “Rasulullah: “Âdemoğlu'nun her tarafını toprak yer! Yalnız kuyruk sokumu kemiği müstesna! İnsan ondan yaratılmıştır. Onda derlenip toplanacaktır.” buyurmuşlar.⁴³¹ Ebu Zeyd el-Kayravani de İmam Mâlik'in görüşünün bu yönde olduğunu Camî'de şu şekilde ifade etmiştir: “İslam'da icma edilen hususlardandır... Şüphesiz sura üflenir. Yer ve gökyüzünde Allah'ın diledikleri hariç herkes şok olur. Sonra yine üflenir. O vakit herkes ortaya çıkar. Bakarlar ki yalınayak çıplak bir şekilde tekrar diriltmişlerdir.”⁴³² Bunu ancak ayet ve hadisten bihaber cahil kimse inkâr edebilir. Ayeti kerimede şöyle buyrulmaktadır: . أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ فَتَعَالَى اللَّهُ الْمَلِكُ الْحَقُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ . “Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız? Mutlak hâkim ve hak olan Allah, çok yücedir. O'ndan başka tanrı yoktur. O, yüce Arş'ın sahibidir.”⁴³³ Nitekim Hz. Peygamber de şu hadisinde haşra imanı emretmektedir: “İman: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, Cennete, Cehenneme, Mizana, ölümden sonra diriltilmeye iman etmendir.”⁴³⁴ İbni Teymiyye “Müslümanların hatta diğer milletlerin de görüşünün büyük kıyametin kopacağı, insanların kabirlerinden çıkacağı, orada sevap ve azabı tadacaklarını” zikretmiştir.⁴³⁵

Bakilani, Mâliki ve Eş'ari akidesini temsilen vahye imanın vacip olduğunu zikretmiştir. Nitekim şöyle demiştir: “*Bilinmesi gerekir ki, şeriatla varit olan kabir azabı, Münker Nekir sorgusu, sorgu esnasında ruhun ölüye dönmesi, sırat, mizan, havz, müminlerden günahkâr olanların şefaati gibi şeylerin tamamı hak ve doğrudur. Kesinlikle buna iman gereklidir.*”⁴³⁶ Her meseleye dair kitap ve sünnetten deliller

⁴³⁰ *Sahihi Buhari*, kitabı't tefsir, babu (kalu'ttehadallahuveledensubhanehu) rakam, 4482, 610.

⁴³¹ *Muvatta*, Mâlik, kitabı'lcenaiz, babucami'lcenaiz, rakam 48,239. *Sahihi Müslim*, kitabı'lfiten, babumabeyne'nnefhateyn, rakam 142, 2270.

⁴³² el-Kayravani, *el-Camî*, 112.

⁴³³ Müminun suresi.23/115,116.

⁴³⁴ Hadisin tahriri geçti.

⁴³⁵ İbni Teymiyye, *Mecmuu'l-fetava*, 4/262.

⁴³⁶ el-Bakillani, *el-İnsaf*, 48.

zikretmiştir. Bu hususta Kadı Abdulcabbar da şunu ifade etmiştir: “*Bu -diriltilmeyeni esaslardan biridir. Buna itikat farzdır, vaciptir. Buna iman kesinlikle lazımdır. Bu farzı ayınlardandır.*”⁴³⁷ İbni Hacıp de şöyle demiştir: “*Bedeni dönüş, parçaların ayrılmasından sonra toplanması veya yok olmasından sonra iade edilmesi manasında haktır.*”⁴³⁸

Bu konuda Eş’ari: “*Ölümden sonra dirilme haktır. Şüphesiz Allah Teâlâ kullarını toplayacak ve müminleri hesaba çekecek demiştir.*”⁴³⁹ Talebeleri de bu görüşü savunmuş ve bu hususta detaya girmiş ve mücessimler gibi inkârcılara uzunca reddiyeler düzmüşlerdir. Yine Cüveyni de diriltimenin ispatına dair akli deliller ortaya koymuştur. O, birinci yaratmaya kadir olanın ikincisine yani tekrar diriltmeye de kadir olduğunu savunmakta ve şöyle demektedir: “*Kâmil kudretle bir şeye güç yetiren aynısına da güç yetirir. İkinci yaratma kesinlikle birinci yaratmayla denktir. Yaratmayı itiraf etmeyen kesinlikle inkârcıdır.*”⁴⁴⁰ Cüveyni bu meseleyi yaratılışın iadesi diye isimlendirmiş. Gazali ise bunu cesetlerin diriltilmesi ve ruhun bedene dönmesi diye tanımladığı münkirlere reddiye meseleleri içerisinde zikretmiş ve şöyle demiştir: “*Bu, Müslümanların tamamının akaidine zıttır.*”⁴⁴¹ Razi şu ifadesiyle geçmiş âlimlerin görüşünü takip etmiştir: “*Görüş, Allah hakkında madumun aynısıyla iadesi imkânsız değildir... Bu görüşün doğru olduğunun delili: Bir şey yok olduktan sonra o şey yokluktan sonra var olması caiz olan şeylerden olur. Allah yokluktan sonra aynı şekilde iadesine kadirdir.*”⁴⁴² Eş’arilere göre, verdikleri deliller doğrultusunda bu durum aklen vaki olması caiz olan meselelerdendir. Onlara göre aklen mümkün olunca zahiren tasdik olmuş oldu. Yine Amidi de diriltilmeye akli delili şu ifadesiyle belirtmiştir: “*Sonradan var olan şeylerden yok olan her şeyin iadesi aklen caiz, vahyen de duyulmuştur. Bu hususta cevher ve arazın bir farkı yoktur.*”⁴⁴³

⁴³⁷ Kadı Abdulcabbar, *Şerhu Akideti Ebu Zeyd el-Kayravani*, 70.

⁴³⁸ el-Kumi, *Tahriru'l-metalib*, 259.

⁴³⁹ el-Eş’ari, *el-İbâne*, 10.

⁴⁴⁰ el-Cüveyni, *el-Akidetu'n-Nizamiyye*, 77.

⁴⁴¹ el-Gazali, *Tehafutu'l-felasife*, 282.

⁴⁴² er-Razi, *el-Erbain*, 2/39,40.

⁴⁴³ el-Amidi, *Ğayetu'l-Meram fi İlmi'l-Kelam*, 261.

C. Mizan

Mizan, Allah'ın kıyamet günü kullarının amellerini tartmak için koyduğu tartıdır. Bunun delili kitap, sünnet ve selevin icmasıdır. Allah Teâlâ ayeti kerimede buyurdu:

فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (١٠٢) وَمَنْ خَفَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ فِي " جَهَنَّمَ خَالِدُونَ

“Artık kimlerin (sevap) tartıları ağır basarsa, işte asıl bunlar kurtuluşa erenlerdir. Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir. (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler.”⁴⁴⁴

Başka bir ayeti kerimede ise şöyle buyurdu:

“ وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ ”

“Biz, kıyamet günü için adalet terazileri kurarız.”⁴⁴⁵

Sünnetten delil Hz. Peygamberin şu hadisi şerifidir: “İki kelime vardır ki lisanda hafif, terazide ağırdır.”⁴⁴⁶

Ehlisünnet ve'l cemaat mizana ve onun gerçek hissi bir şey olup kendisiyle amellerin tartılacağına iman ederler. Nitekim hadislerde de bu şekilde geçmektedir.⁴⁴⁷ Muhammed b. Abdullah şöyle dedi: “*Ehlisünnet kıyamet günü Mizana iman ederler.*”⁴⁴⁸ Yine Züheyr b. Abbad'dan şöyle dediği nakledildi: “*Her görüştüğüm Malik ve Süfyan gibi büyükler şunu derlerdi. “Mizan haktır.”*”⁴⁴⁹ Ebu Zeyd el-Kayravani dedi ki: “*Tartılar kulların amellerini tartması için kurulur. Tartısı ağır basan kurtulur, hafif gelenler ise kaybeder, hüsrana uğrarlar ve onların sayfaları getirilir.*”⁴⁵⁰ Kurtubi'ye göre Mizan haktır ancak herkes hakkında değil.⁴⁵¹ Nitekim

⁴⁴⁴Müminun suresi.23/103.

⁴⁴⁵ Amir Falih, *Mu'cemu el-Fazi'l Akide*, 399. Enbiya suresi.21/47.

⁴⁴⁶ *Sahihi Buhari*, kitabı'dda'vat, babufadli't teşbih, rakam 6406, 888.

⁴⁴⁷Ebu'lized-Dimeşki, *Şerhu'l Akideti'tahaviyye*, 309.

⁴⁴⁸ Ebu Zemnin, *Usulu'sSünne*, 162.

⁴⁴⁹ Ebu Zemnin, *Usulu'ssünne*, 165.

⁴⁵⁰ el-Kayravani, *el-Cami'*, 112.

âlimlerin görüşlerinden biride şöyledir: “*Hesap sona erince mizan getirilir. Çünkü tartım ceza içindir. Dolayısıyla hesaptan sonra olması gerekir. Hesap amellerin ikrarı, tartı ise miktarını ortaya koymak içindir.*”⁴⁵²

İbni Hacıp diğer vahyi itikadı içinde bunu da şöyle zikretmektedir: “*Allah’ın sevabı, azabı, sırat, mizan, kabir azabı, amellerin tartılması, uzuvların konuşması, havuz, şefaahat, cennetin halleri, nimetlerinin devamı, cehennemin halleri, azabının devamı gibi geri kalan vahyi esaslar haktır.*”⁴⁵³ Aynı şekilde Bakillani zikretmiştir. Nassı delillere ve Ehlisünnetin icma rivayetine istinat konusunda Eş’ari âlimleri diğer Ehlisünnet âlimlerine muvafakat sağlamıştır. Nitekim İmamı Eş’ari risalesinde icmayı şöyle rivayet etmiştir: “*Tartuların kulların amellerini tartması için kurulmasına ve tartısı ağır basanların kurtulup, hafif gelenlerin ise kaybetmesi ve hüsrana uğramasında, günah kefesinin cehenneme, sevap kefesinin de ziyadesi durumunda cennete gönderilmesinde icma ettiler.*”⁴⁵⁴ Gazali şöyle dedi: “*Mizan da haktır. Kesin vahiy buna delalet eder. Bu mümkündür. Dolayısıyla tasdik etmek vaciptir.*”⁴⁵⁵

Ancak ehli bidat bunu şu sözleriyle iptal etmişlerdir: “*Tartı demek kefe ve dişler demek değildir. O ancak karşılık tayinidir ki, Allah tartı tartı amellerinin karşılığını verecektir. Onlar mizanı inkâr etmiş ve şöyle demişlerdir: “Arazın tartımı imkânsızdır. Çünkü arazın ağırlık ve hafifliği yoktur.”*”⁴⁵⁶ Mizanın keyfiyetiyle ilgili açıklamalar çoktur. Acaba tartı bir tane midir, yoksa birkaç tane midir? Tartılan şey nedir?

Allah, kitabında tartıyı çoğul lafızla zikretmiş, hadis-i şerifte ise hem çoğul hem de tekil geçmektedir. Şöyle de denmiştir: “Bir görevliye ait birçok tartı vardır bunlarla amellerin çeşidine göre tartması caizdir.” Yine çoğul ifadeyle tartının çoğulluğunun değil tartılan şeyin sayılı olmasının murat edildiği de söylenmiştir.⁴⁵⁷ Tartılan şey

⁴⁵¹ Abu Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebi Bekr el-Kurtubi, (671) *et-Tezkiratubiehvai’l Mevta ve umuri’lahira*, Mektebetu Dari’lMinhac, 1. baskı 1425, 719.

⁴⁵² el-Kurtubi, *Tezkira*, 715.

⁴⁵³ el-Kumi, *Tahriru’lmetalib*, 276.

⁴⁵⁴ Eş’ari, *Risale ila Ehli’sseğr*, 282.

⁴⁵⁵ el-Gazali, *el-İktisad fi Usuli’l-i’tikad*, 277.

⁴⁵⁶ Eş’ari, *Makalatu’l-islamiyyin*, 2/164, 165.

⁴⁵⁷ el-Kurtubi, *Tezkira*, 2/735.

gelecek olursak, âlimlerin onun ameller olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Ebu Zeyd el-Kayravani dedi ki: “Tartılar kulların amellerini tartmak için konulur.” Aklımız mahiyetini idrak etmese de ameller tartılır. *Şerhi Akideti't Tahaviyye*'de şöyle geçmektedir: “*Ameller araz da olsa, arazlar bizim akıl ve idrakimizce tartılmasa da bizler Allah Teâlâ'nın amellerin tartılmasına yönelik haberine iman etmiş ve teslim olmuşuzdur.*”⁴⁵⁸ Bakıllani dedi ki: “*Tartıda tartılan amellerin sayfalarıdır.*”⁴⁵⁹ Amidi'nin görüşüne göre tartılan şey kulların amellerinin yazılmış olduğu sayfeler de olabilir, uygun görüldüğü şekliyle amellerin kendisi de olabilir.⁴⁶⁰ Cüveyni ise tartılanın sadece sayfeler olduğunu şu sözle ifade etmektedir: “*Mizan tarif edildiği şekildedir. Amellerin araz olup tartılmayacağını zanneden ve onu inkâr eden inatçıdır. Dendi ki: tartılan şey sayfalarıdır. Sonra Allah onu amellerin tartısı kadar tartıda tartar.*”⁴⁶¹

D. Havz

Havz sözlükte: “*حاض الماء وغيره حوضاً وحوضه*” kalıbından onu kuşattı ve topladı anlamına gelir. Havuz, suyun toplandığı yerdir. Çoğulu “*أحواض وحياض*” olarak gelmektedir.⁴⁶² Havuz, Allah'ın kıyamet günü Peygamberine tahsis ettiği özelliklerinden biridir. Allah, Hz. Peygamber'e etrafı geniş bir havuz bahş etmiştir. Bu havuzun suyu süttten beyaz, baldan tatlı, kokusu miskten daha hoş, bardakları ise gökyüzünün yıldızları gibidir.⁴⁶³

Bu esas, naslar ve icma ile sabittir. Allah buyurdu: “*إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ*” “Muhakkak ki biz sana Kevser'i verdik.”⁴⁶⁴ Kurtubi, Kevser'le ilgili birçok görüş zikretmiş, bunlardan cennette bir nehir veya havuz olmasını tercih etmiştir.⁴⁶⁵ Sünnetin delilleri

⁴⁵⁸Ebu'l-İzed-Dımeşki, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, 309,310.

⁴⁵⁹el-Bakıllani, *el-İnsaf*, 50.

⁴⁶⁰Bknz. *Gayatu'l Meram*, Amidi, 265.

⁴⁶¹el-Cüveyni, *el-Akidetü'n-Nizamiyye*, 79, 80.

⁴⁶²İbnimenzur, *Lisanu'l Arap*, 7/141.

⁴⁶³ Amir Falih, *Mu'cemu Elfazi'l Akide*, 154.

⁴⁶⁴ Kevser suresi. 1.

⁴⁶⁵Kurtubi, *el-Cami'u li-Ahkami'l-Kur'an*, 20/218.

tevatür derecesine ulaşmaktadır. Otuz küsur sahabe bu rivayetlerde bulunmuştur.⁴⁶⁶ Yine Bakillani de bu ayeti havuzun ispatına delil kabul etmiştir.⁴⁶⁷

Başkaları bunu inkâr ederken Ehlisünnet havuzun sabit olduğuna iman etmiştir.⁴⁶⁸ Bunu tasdik ve buna iman İmamı Mâlik'in akidesindedir. Nitekim Muvatta'sında Hubeyb b. Abdurrahman'dan onun da Hafs'tan onun da Asım'dan onun da Ebu Hureyre'den veya Ebu Said el-Hudri'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Evim ve minberimin arası cennetten bir bahçedir. Minberim ise havuzumun üstündedir.*”⁴⁶⁹ Ebu Zeyd el-Kayravani akidesini şöyle zikretmiştir: “*Hz. Peygamberin havuzuna iman ederim. Ümmeti havuza gelir ondan içen susamaz ve ondan karşılıksız azıqlanır.*”⁴⁷⁰ Kurtubi, Hz. Peygambere ait iki havuzun olduğunu ifade ederek daha kapsamlı görüş belirtmektedir. Biri sırattan önce bekleme yerinde diğeri ise cennettedir. İkisi de Kevser'dir.⁴⁷¹ Muhammed bin Abdullah dedi ki: “*Ehlisünnet Allah Teâlâ'nın Hz. Peygambere bir havuz verdiğiine oradan içenin ebediyen susamayacağına iman eder.*”⁴⁷²

Yine Eş'ari Hz. Peygambere ait havuz hakkında Ehlisünnetin icmasını açıklarken şu sözlerle mutezilelere karşı havuza delalet eden hadisleri zikretmiştir:⁴⁷³ “*Ehlisünnet kıyamet günü Hz. Peygambere ait havuzun olduğuna ve ümmetinin gelip ondan içenin susamayacağına ve ondan karşılıksız azıqlanacağına icma etmiştir.*”⁴⁷⁴ Bağdadi ise bunun, Ehlisünnetin üzerine icma ettiği esaslardan olduğunu şu ifadesiyle açıklamıştır: “*Ehlisünnet havuzu, sıratı ve mizanı kabul eder. Bunu inkâr edene havuzdan içmek haram olur ve ayağı sırattan kayar cehenneme girer.*”⁴⁷⁵

⁴⁶⁶Ebu'lized-Dimeşki, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, 277.

⁴⁶⁷Bakillani, *el-İnsaf*, 50.

⁴⁶⁸Eş'ari, *Makalatu'l-İslamiyyin*, 2/165.

⁴⁶⁹*Muvatta*, Mâlik, kitabı'l kible, babumacâe fi mescidi'nnebiy, rakam, 10, 197; *Sahihi Buhari*, kitabufadli'ssalati fi mescidi Mekke ve'lmedine, babufadlimabejne'l kabri ve'l minberi, rakam 1196, 161.

⁴⁷⁰Ebu Zeyd el-Kayravani, *el-Cami'*, 113.

⁴⁷¹Kurtubi, *Tezkira*, 702.

⁴⁷²Ebu Zemnin, *Usulu'ssünne*, 158.

⁴⁷³Mutezilenin mizan hakkındaki gerçek görüşleri sevapların günahları yok ettiği ve bundan daha muazzam olduğu, günahların da sevapları yok ettiği ve bundan daha muazzam olduğudur. Eş'ari, *makalatu'lislamiyyin*, 2/165.

⁴⁷⁴Eş'ari, *Risale ila Ehli's-Sağr*, 289.

⁴⁷⁵Bağdadi, *el-Farku Beyne'l-fırak*, 349.

E. Sırat

Sırat, cehennem üzerinde, insanların durduğu yerden ayrıldıktan sonra sıratla gittikleri karanlık köprüdür. Sırat, Ehlisünnet ve'l Cemaat ekolünün de ifade ettiği gibi hakikattir, mecaz değildir. Nitekim Hz. Peygamber onu cehennem üzerinde uzanan, kılıçtan keskin, kıldan ince bir köprü olarak tanımlamıştır.⁴⁷⁶ Mutezile şeyhi Kadı Abdulcabbar bu tanımlamaya muhalefet etmiş ve şu ifadesiyle itiraz etmiştir: “Bizler sıratı Haşeviyyeler gibi kıldan ince, kılıçtan keskin, insanların üzerinden geçmeye mecbur bırakıldığı geçenin cennete geçemeyenin cehenneme gireceğini kabul etmiyoruz. Nitekim ahiret teklif (sorumluluk, mükellefiyet) diyarı değildir.”⁴⁷⁷ Kurtubi, bu tanımlama ve müminlere zor geldiği için inkâr edenlere reddiye niteliğinde şöyle dedi: “İmkânsızlık dışında hakikatten mecaza dönülmez. Bu hususta ise varit olan haber ve adil imamların nakillerinden ötürü herhangi bir imkânsızlık yoktur.”⁴⁷⁸

Mâlikiler sıratı ve onun hakiki olduğunu diğer Ehlisünnet mensupları gibi ikrarda bulunmuşlardır. Ebu Zeyd el-Kayravani dedi ki: “Sırat, kullarının amellerine göre geçtikleri ve kurtuldukları bir köprüdür. İnsanlar cehennem ateşinden kurtulmak için farklı hızlarla geçerler. Bazıları ise amellerden ötürü emin olarak geçer.”⁴⁷⁹ Muhammed b. Abdullah Ehlisünnetin sıratı ve insanların kıyamet günü amellerine göre sıratı geçeceklerine iman ettiklerini zikretmiştir.⁴⁸⁰ Gazali, Eş'arilerin bu konuyla ilgili akidesini *İktisat* adlı kitabında şu sözleriyle açıklamıştır: “Sırat da haktır. Ona iman etmek vaciptir. Çünkü o mümkündür. O, cehennem üzerine uzatılmış, tüm insanların uğrayacağı, uğradıkları zamansa meleklerle” *وَقَفُّوهُمْ إِنْهُمْ* “Onları tutuklayın, çünkü onlar sorguya çekilecekler!”⁴⁸¹ denilecek bir köprüden ibarettir.⁴⁸² Yine Gazali sıratın zikredilen özelliklerini inkâr edenlere karşı şu ifadesiyle cevap vermiştir: “Sıratı yürümek havada yürümekten daha garip

⁴⁷⁶ Amir Falih, *Mu'cemu Elfazi'l-Akide*, 242.

⁴⁷⁷ Kadı Abdulcebbbar, *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*, 737.

⁴⁷⁸ Kurtubi, *Tezkira*, 759.

⁴⁷⁹ Ebu Zeyd el-Kayravani, *el-Cami'*, 112, 113.

⁴⁸⁰ Ebu Zemnin, *Usulu'ssünne*, 168.

⁴⁸¹ Saffat suresi. 37/24.

⁴⁸² el-Gazali, *el-İktisad fi Usuli'li'tikad*, 278.

değildir. Rabbu'l Âlemin bu kudreti yaratmaya kadirdir. Dolayısıyla havada yürümek mümkünse sıratı yürümek her halükarda mümkündür.”⁴⁸³

F. Şefaaf

Şefaaf, zararın engellenmesi veya menfaatin celbi suretiyle başkasına aracı olmak demektir. Kıyamet günü şefaaf iki çeşittir: Hz. Peygambere özel şefaaf ve Hz. Peygamber ve başkalarına ait genel şefaaf.⁴⁸⁴ İsfehani şefaafi şöyle tanımlamıştır: “Başkası adına yardım ve taleptir. Genellikle hürmet ve rütbece yüksek olandan alçak olana yönelik kullanılmaktadır. Kıyamet günündeki şefaaf de bu kabildendir.”⁴⁸⁵

Bu hususta birçok ayet varit olmuştur. Bunlardan bir tanesi şu ayeti kerimedir. “ وَلَا يَسْتَفْعُونَ إِلَّا لِمَنْ أَرْتَضَىٰ وَهُمْ مِنْ خَشْيَتِهِ مُشْفِقُونَ ” “Allah rızasına ulaşmış olanlardan başkasına şefaaf etmezler. Onlar, Allah korkusundan titrerler!”⁴⁸⁶ Sünnette de bu hususta hadisler varit olmuştur. Bunlardan bir tanesi Hz. Peygamberden rivayet olunan şu hadisi şeriftir: “Hz. Peygamber buyurdu ki; “Her Peygamberin icabet edilecek bir duası vardır ve her Peygamber o duasını yaptı. Ben ise duamı kıyamet gününde ümmetime şefaaf için ayırdım.”⁴⁸⁷ Şefaaf hakkındaki hadisler sayılamayacak kadar çoktur. Tümü de muvahhitlerin lafızları farklı farklı olsa da Hz. Peygamberin şefaafiyle cehennemden çıkarılması üzerine farklılık da arz etse tevatür derecesindedir.⁴⁸⁸ Kurtubi hadiste geçen şefaatten gayenin, diğer peygamberler arasından Hz. Peygamber’e tahsis edilmiş olan genel şefaafi olduğunu zikretmiştir.⁴⁸⁹ Dolayısıyla şefaaf çeşitlidir. Bir: Hz. Peygamber’in Arasat’ta haklarında hüküm verilecekler için şefaafi. İşte bu Makam-ı Mahmud’dur. Bu şefaafi bidat ehli dahi hiç kimse inkâr etmemektedir. İkincisi: Hz. Peygamberin cennet ehlinin cennete girmesi için şefaafi. Bu ikinci şefaaf Hz. Peygambere özeldir. Üçüncüsü: Hz. Peygamberin

⁴⁸³ el-Gazali, *el-İktisad fi Usuli’li’ükad*, 279.

⁴⁸⁴ Amir Falih, *Mu’cemu Elfazi’l-Akide*, 228.

⁴⁸⁵ El-Esfehani, *el-Müfredat*, 264.

⁴⁸⁶ Enbiya suresi. 21/28.

⁴⁸⁷ *Sahihi Buhari*, kitabı dda’vat, babulikullinebiyyinde’vetunmustecabetun, rakam 6304, 876.

⁴⁸⁸ Bakilani, *et-Temhid*, 367.

⁴⁸⁹ Kurtubi, *Tezkira*, 599.

günahkâr Müslümanlardan cehenneme girenlere edeceği şefaattir. Dördüncüsü: Hz. Peygamberin azabın hafiflemesi için edeceği şefaattir.⁴⁹⁰

Kadı İyaz şefaet ve muhtelif lafızları hakkında beyanda bulunduktan sonra şöyle dedi: “*Bu beyanlardaki ihtilafların neticesinden anlaşılıyor ki Hz. Peygamberin şefaati ve Makam-ı Mahmud’u insanların haşır için toplanmaları ve boğazları daralıp, ter ve güneş altında durduklarında yapacağı şefaetlerin bütünüdür. Bu durum hesaptan öncedir. İşte o zaman Hz. Peygamber, insanları rahatlatmak için şefaet eder.*”⁴⁹¹

Hz. Peygamberin ümmetinden büyük günah işleyenler için şefaet edip etmemesinde ihtilaf vardır. Mutezile ve Hariciler şefaati kabul etmezler. Bazıları ise Hz. Peygamber’in Müminler için olan şefaatinin ikram babından mertebelerinin artmasıyla olacağını söylemiştir. Ehlisünnet ise Hz. Peygamberin şefaatinin ümmetinin büyük günah işleyenleri için olacağını söylemiştir.⁴⁹² Ebu Zeyd el-Kayravani şöyle der: “*Şefaet müminlerden büyük günah işleyenler içindir. Bunlar Hz. Peygamber’in şefaatiyle ısıtıldıktan sonra hayat nehrine atılıp cehennemden çıkarılan ümmetinden bir gruptur. Bunlar tanenin bitmesi gibi biterler.*”⁴⁹³ Yine Risalesinde şöyle demiştir: “*Ümmetinden büyük günah işleyenler Hz. Peygamberin şefaatiyle cehennemden çıkarılırlar.*”⁴⁹⁴

Ebu Hasan el-Eş’ari Ehlisünnetin şefaatin büyük günah işleyenler için yapılacağına dair icmasını belirtmiş ve şöyle demiştir. “*Ehlisünnet, Hz. Peygamberin şefaatinin ümmetinin büyük günah işleyenleri için olacağına ve onların ısıtıldıktan sonra cehennemden çıkarılacağına icma etmişlerdir.*”⁴⁹⁵ Yine inkâr edenlerle münakaşa edip muvafakat edenleri şu ifadesiyle tasdik etmiştir: “*Müslümanlar, Hz. Peygamberin şefaet edeceğine icma etmişlerdir. Şefaet büyük günah işleyen günahkârlardır. Eğer şefaet büyük günah işleyenlere edilir derlerse muvafakat*

⁴⁹⁰Ebu’l-İzzed-Dımeşki, *Şerhu’l-Akideti’t-Tahaviyye*, 157.

⁴⁹¹Ebu’l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsebi (544) *eş-Şifa bi-Ta’rifî Hukuki’l-Mustafa*, Daru’l Kuttabi’l Arabi, Beyrut 1404-1984, 301.

⁴⁹²Eş’ari, *Makalatu’l-İslamiyyin*, 2/166; Ali b. Said b. Hazm (456) *el-Fislu’l Mileli ve’lehvai*, Daru’lcil, 4/111.

⁴⁹³Ebu Zeyd el-Kayravani, *er-Risale*, 9.

⁴⁹⁴Ebu Zeyd el-Kayravani, *er-Risale*, 9.

⁴⁹⁵Eş’ari, *Risale ila Ehli’s-Sağr*, 288.

*etmiş olur.*⁴⁹⁶ Yine Amidi şefaati inkâr edenlere reddiyede bulunmuş ve onların delalet ehlinden bir fırka olduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁷ Cüveyni'nin şefaitle ilgili akidesi şudur: “*Ehli Hakk'ın görüşü şefaatin hak olduğudur. Şefaati mağfireti inkâr edenler inkâr etmiştir. Başlı başına Allah tarafından affa cevaz verenler elbette ki şefaati kabul ederler.*”⁴⁹⁸ Razi de ümmetin şefaatin sübutuna dair ittifak ettiğini belirtmiştir.⁴⁹⁹ Bağdadi şöyle dedi: “*Ehlişünnet, Müslümanlardan günahkâr ve kalbinde zerre kadar da olsa iman bulunan kimseler için şefaatin Hz. peygamber ve ümmetten Salih zatlar için sabit olduğunu söylemiştir. Şefaati inkâr edenler ise şefaatten mahrum kalacaklar.*”⁵⁰⁰ Ümmetin selefi, imamları ve diğer Ehlişünnet ve'l Cemaatin görüşü şefaatin büyük günah işleyenler için sabit olduğu yönündedir. Kalbinde zerre kadar da olsa iman olan kimseler cennetten çıkarılacaklar.⁵⁰¹

G. Cennet ve Cehennem

Bu ikisi mahlûktur. Ebediyen yok olmazlar. Allah mahlûkatı yaratmadan ikisini de yaratmıştır. Dilediğini fazlı ile cennete dilediğini ise adaletiyle cehenneme sokar.⁵⁰² Hâlâ Ehlişünnet bu akide üzeredir. Bunun yanı sıra Cehmiyye gibi bazı fırkalar da inkâr etmekte. Nitekim Cehm b. Safvan⁵⁰³ şöyle demiştir: “*Cennet ve cehennem fanidirler. İçindekiler de fani olacaklar. Öyle ki önceden olduğu gibi sadece Rabbul Âlemin kalacak.*”⁵⁰⁴ Mutezile ve Haricilerden bir fırka ise cennet ve cehennemin henüz yaratılmadığını iddia ederler.⁵⁰⁵

Cennetin yaratılmış olduğuna delalet eden naslardan biri şu ayeti kerimedir: “*وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ*” “Rabbimizin bağışına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete

⁴⁹⁶ Eş'ari, *el-İbâne*, 89.

⁴⁹⁷ Bknz. *Gayatu'l Meram*, Amidi, 266.

⁴⁹⁸ el-Cüveyni, *el-İrşad*, 393.

⁴⁹⁹ Bknz. *el-Erbain*, er-razi, 2/243.

⁵⁰⁰ Bağdadi, *el-Farku Beyne'l-fırak*, 349.

⁵⁰¹ İbniteymiyye, *Mecmuu'l-fetava*, 1/116

⁵⁰² Ebu'l-İzzed-Dimeşki, *Şerhu'l-Akideti't-Tahaviyye*, 614.

⁵⁰³ Ebu muharrez er-Rasibi, mevlahum, es-Semerkindi, yazar, kalamcı, delalet ve cehmiyyenin başı, zekâ ve cidal sahibi idi. Kendisi cebriyeden olup termizde bidatını açıklamış. Onu mervde emeviler döneminin sonunda Selem b. Ehvez el-Mazini öldürmüştür. Ezeli sıfatların nefyedilmesi konusunda mutezilelerle muvafakat etmektedir. Zehabi, *Siyeru A'lami'n-Nubela*, 6/26; eş-Şehristani, *el-Milelu ve'n Nihal*, 1/73.

⁵⁰⁴ Eş'ari, *Makalatu'l-islamiyyin*, 2/167.

⁵⁰⁵ İbni Hazm (456) *el-Fislufi'l Mileli ve'lehvai*, 4/141.

koşun!”⁵⁰⁶ Zebidi ayeti kerimede geçen “أَعِدَّتْ” kelimesinin cennetin yaratılmış olduğunun delili olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla bu kavramı zahiri üzerine kabullenmek vaciptir. Çünkü bunda imkânsızlık yoktur. Cennet ve cehennemin kıyamet gününden önce yaratılmasında faydanın olmadığı söylenemez. Çünkü Allah yaptığından sual olunmaz.⁵⁰⁷ Sünnetten delil İmran bin Huseyn’den ondan da Hz. Peygamberden rivayet edilen şu hadisi şeriftir: “Hz. Peygamber dedi ki: ‘Ben cennette baktım da, cennet ahalisinin çoğunun fakirler olduğunu gördüm. Cehenneme de baktım. Cehennemdekilerin çoğunu da kadınlar gördüm’ buyurmuştur.”⁵⁰⁸

İmamı Mâlik, Ehlişünnetin ispata delalet eden naslarını teyit etmiştir. Bunu *Muvattas*ında getirdiği hadislerden anlıyoruz. Bunlardan biri de İmam Mâlik’in Ebi’zzinad’dan onun da A’rac’dan onun da Ebu Hureyre ’den rivayet ettiği şu hadisi şeriftir: “Hz. Peygamber buyurdu ki: ‘Sizin (şu dünya) ateşiniz cehennem ateşinin yetmiş parçasından bir parçadır’ buyurmuştur. Sahabeler tarafından: “Ya Rasulullah! Şüphesiz dünya ateşi (azap için) elbette kâfi idi, denildi. Rasulullah : "Cehennem ateşi dünya ateşleri üzerine altmış dokuz derece daha fazla kılındı. Bunlardan her birinin sıcaklığı bütün dünya ateşinin sıcaklığı gibidir" buyurur.”⁵⁰⁹ İmamı Mâlik, Nâfi’den o da Abdullah b. Ömer’den tahdîs ettiğine göre Rasulullah (s.s.v.) şöyle buyurmuştur: "Sizden biriniz öldüğü zaman, ona varıp oturacağı yeri sabah akşam gösterilir. O kimse cennet ehlinden ise cennetten; cehennem ehlinden ise cehennemden olan yeri gösterilir. Ona işte senin oturacağın yer burasıdır, nihayet kıyamet günü Allah seni buraya gönderecek, denilir.”⁵¹⁰

Ebu Zeyd el-Kayravani, Ehlişünnetin iman ettiği akide hakkında şöyle demiştir: “Allah cenneti yarattı ve onu evliyaları için ebedi diyar eyledi... Cehennemi de yarattı. Onu da ayetlerini inkâr edenler için küfür diyarı eyledi...”⁵¹¹ *Cami*’ adlı kitabında da şöyle der: “Cennet ve cehennem yaratıldı. Cennet muttakiler, cehennem

⁵⁰⁶ Ali İmran suresi, 3/133.

⁵⁰⁷ Zebidi, *İthafu’s-Sadeti’l-Muttakin*, 221.

⁵⁰⁸ *Sahihi Buhari*, kitabubed’il halk, babumacae fi sıfatı’lcenneveennehamahluka, rakam 3241, 440.

⁵⁰⁹ *Muvatta*, malik, kitabubed’il halk, babusıfatı’nariveennehamahluka, rakam 3265, 442,443.

⁵¹⁰ *Muvatta*, malik, kitabubed’il halk, babucami’i’lcenaiz, rakam 47,239; *Sahihi Buhari*, kitabubed’il-cenaiz, babu’l meyyit yu’razu aleyhi muka’duhubi’lğadati ve2l aşıyyi, rakam 1379, 185.

⁵¹¹ Ebu Zeyd el-Kayravani, *er-Risale*, 9.

ise kâfirler için hazırlandı. Bunlar fani olmazlar.”⁵¹² Yine Muhammed b. Abdullah Ehlisünnetin konu ile ilgili görüşünü şöyle aktarmıştır: “*Cennet ve cehennem yaratıldı. Allah şöyle buyurdu: “ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ ” “Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin dedik.”*⁵¹³ Yine Allah şöyle buyurdu: “ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوًّا وَعَشِيًّا ” “Onlar sabah akşam o ateşe sokulurlar.”⁵¹⁴ Yine başka bir yerde “*Ehlisünnet cennet ve cehennemin fani olmayacağına, ahalisinin de ölmeyeceğine iman etmiştir. Allah şöyle buyurdu: “ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِيَ الْحَيَوَانُ لَوْ كَانُوا ” “Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!”*⁵¹⁵

Eş’ari de bu yönde görüş belirtmiş, talebeleri de bu görüşünü teyit etmişlerdir. Ebu’l Hasan: “*Cennet ve cehennem haktır*”⁵¹⁶ derken, Cüveyni ise bu görüşü kabul etmeyenin ancak şüpheli biri olacağını ifade etmiş ve şöyle demiştir: “*Cennetin ve cehennemin kıyamet gününden önce yaratılmasında bir imkânsızlık yoktur. Cennet ve cehennem Allah Teâlâ’nın arş ve kürsü gibi yarattığı şeylerdendir. Bunların önceden yaratılmasının caiz olmasını ancak şüpheliler kabullenemez.*”⁵¹⁷ Bağdadi, Ehlisünnetin görüşlerinden biri olarak Cehm bin Safvan gibi cennet ve cehennemin fani olacağını zannedenlerin aksine, cennet ve cehennemin yaratıldığını, nimet ve azabının ahalisi için devamlı olacağını zikretmiştir.⁵¹⁸

IV. Farkli İtikadi Meseleler

A. İman

İtikat yönünden önemli meselelerden biri de imandır. İman kişinin kurtuluşunun bağlı olduğu temel esastır. Eş’ari *el-Lüma*⁵¹⁹ kitabında her ne kadar da benimsediği görüş üzerine durmasa da bu konu için özel bir bab tahsis etmiştir. Önemine rağmen İmam Eş’ari *İbâne* kitabında bu konu için başlı başına bir bab tahsis etmemiştir. Bu

⁵¹² Ebu Zeyd el-Kayravani, *el-Cami*, 110.

⁵¹³ Bakara suresi. Ayet 35.

⁵¹⁴ Ebu Zemnin, *Usulu’s-sünne*, 134. ⁵¹⁴Ğafir suresi. 40/46

⁵¹⁵ Ebu Zemnin, *Usulu’s-sünne*, 139. Ankebut suresi. 29/64.

⁵¹⁶ Eş’ari, *el-İbâne*, 9.

⁵¹⁷Cüveyni, *el-Akidet’n-Nizamiyye*, 79.

⁵¹⁸ el-Bağdadi, *el-Farku Beyne’l-fırak*, 348.

⁵¹⁹Bknz. *el-Luma*”, Eş’ari, 123.

âlimlerin imanla ilgili görüşlerine geçmeden önce bu terimin sözlük ve dini manalarını izah etmek gerekir. İman sözlükte küfrün zıttıdır. İman tasdik anlamındadır. Bunun zıttı yalanlamaktır. “ آمن به قوم ” “Ona kavmi iman etti” “ و كذب به قوم ” “Onu kavim yalanladı” denir.⁵²⁰

Hiz. Peygamber iman kavramını Cibril aleyhisselam hadis-i şerifi⁵²¹ olarak bilinen meşhur hadis-i şerifte tanımlamıştır: “ Cebrail ’in “Bana imandan haber ver” sorusuna Peygamber Efendimiz : “İman; Allah’a, meleklerle, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere iman etmendir.”⁵²² İman artar ve eksilir mi? İman amel midir, söz müdür? İman cüzlere ve parçalara ayrılır mı? Bu hususta İmamı Malik’in görüşü nedir? Eşari, İmam Malik’e görüşünde muvafakat ediyor mu?

İman artar ve eksilir. Bu İmamı Şafii,⁵²³ İbni Hanbel⁵²⁴ ve İmamı Mâlik’in bir görüşünde Ehlisünnet’in cumhurunun görüşüdür. Bunun yanı sıra Ebu Hanife bunlara muhalefet etmektedir. Nitekim o, imanın artmayacağını ve eksilmeyeceğini savunmaktadır. İmam Malik’in imanın eksilmesiyle ilgili görüş beyan etmekten sakınmasıyla ilgili birçok rivayet vardır. Bunlardan bazıları: İbni Abdulber’in İbni Vehb’ten şöyle dediği rivayettir: “İbni Vehb dedi ki: Mâlik b. Enes’e iman hakkında soruldu. O da şöyle dedi: İman söz ve ameldir. Dedim ki; artıp eksilir mi? Dedi ki: Allah Teâlâ Kur’an’den bazı ayetlerde imanın arttığını zikretmiştir. Dedim ki eksilir mi? Dedi ki: Onun eksilmesiyle ilgili konuşma, bundan sakın. Birbirinden daha üstün olurlar mı? Dedi ki evet.”⁵²⁵ Yine Temhid’de İbni Kasım’dan o da Malikten şöyle rivayet etmiştir: İman artar. Eksilmesiyle ilgili susmuştur.⁵²⁶

⁵²⁰İbni Manzur, *Lisanu’l-Arap*, 13/21.

⁵²¹ Bkz., Bekir Tatlı, *Hadis Tekniği Açısından Cibril Hadisi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara-2005.

⁵²² *Sahihi müslim*, kitabı’l iman, babubeyani’l iman ve’lislamve’l ihsan, rakam 8, 37; *Süneni Tirmizi*, ebvabu’l iman, babumacae fi vasfi Cibril linnebiyyi, rakam 2610, 355/4.

⁵²³Rebi’den rivayet edildiğine göre imamı Şafii dedi ki: iman söz, amel ve kalp ile itikattir. Yine imamı şafiden şöyle duyduğunu dedi. İman artar ve eksilir. İbni Abdulber, *el-İntika* 135. *İ’tikadu’l-Fukaha* 52. *el-Hilye*, ebu’nnuaym 9/115; Bkz.,

⁵²⁴ Süleyman b. Eşat, Ahmet b. hanbel’den şöyle dediğini rivayet eder. İman söz ve ameldir, artar ve eksilir. İyiliklerin hepsi imandandır. Günahlar imanı eksiltir. Ebu’lferac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzi, (597) *Menakibu’l İmam Ahmed bin Hanbel*, Daru İbni Haldun, 151,152.

⁵²⁵İbni Abdulber, *el-İntikai*, 69.

⁵²⁶İbni Abdulber, *et-Temhid*, 9/252.

Kadı İyaz, Zuheyr b. Abbad'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: “*Mâlik’e dedim ki: Bizim Şam’da imanla ilgili artıp eksilmesini söyleyen iki sınıf hakkındaki görüşün nedir? Dedi ki: Ne kötü söz etmekte.*”⁵²⁷ Bunun yanı sıra başka bir rivayette de İmamı Mâlik’in iman hakkında artıp eksildiğini zikreden görüşü de yer almaktadır. Mesela Abdurrezzak, Ma’n b. İsa, İbni Nafi’ ve İbni Vehb’in zikrettiği İbni Abdullberrin Mâlik’ten rivayetlerine göre iman artar ve eksilir. İbadetlerle artar, günahlarla eksilir.⁵²⁸ Bu rivayet birincisinden sıhhat konusunda daha düşük değildir. Bilakis bu rivayet kendisinden meşhurdur. İbni Abdulber şunları ifade etmiştir: “*Çokları İmam Mâlik’ten imanın artıp eksildiğini rivayet etmiştir. Bu onunla ilgili meşhur olan rivayettir. Özellikle de bu görüş Ehlisünnet ve’l Cemaatin de görüşüne muvafakat eder.*”⁵²⁹ Yine bu rivayet arkadaşları yanında da meşhurdur.⁵³⁰ İbni Abdulber,⁵³¹ Ebu Zeyd el-Kayravani⁵³² gibi ve başka Mâliki âlimleri de İmamı Mâlik’e bu görüşünde uymuştur.

İmamı Mâlik’in ashabın görüşüne muhalefet edeceğini sanmıyorum. Nitekim Hz. Ömer,⁵³³ Muaz,⁵³⁴ İbni Mesut,⁵³⁵ İbni Ömer,⁵³⁶ İbni Revaha⁵³⁷ ve Umeyr İbni Hubeyb’in “imanın artması Allah Teâlâ’nın ifadesidir, eksilmesi ise onun zıttıdır”⁵³⁸ dediği bilinmektedir. Bazıları İmamı Mâlik’in bu rivayette “imanın eksilmesiyle

⁵²⁷ Kadı İyaz, *Tertibu’l-Medarik*, 2/42.

⁵²⁸ Bknz. *Et-Temhid*, İbni Abdulber, 9/252.

⁵²⁹ Süleyman b. Salih b. Abdülaziz el-Ğusn, *Akidetu’l İmam İbni Abdulber fi’t Tevhidi ve’l İman*, Daru’l Asime, 1. baskı, 1416-1996, 493.

⁵³⁰ Bknz. *Mecmuu’l-fetava, İbni Teymiyye*, 7/506.

⁵³¹ Bknz. *et-Temhid*, İbni Abdülber, 9/289.

⁵³² Bknz. *el-Cami’*, Ebu Zeyd el-Kayravani, 110.

⁵³³ Ömer İbni’lhattab, çünkü Hz. Ömer iman hakkında gelin imanımızı arttıralım demiştir. Bu hadis merduuttur. Bu hadis hakkında Acuri bunun Hz. Ömer’den munkati’ senetle rivayet olduğunu söylemiştir. el-Acuri, *eş-Şeria*, 1/262.

⁵³⁴ İbni Amr b. Evs b. Â’id b. Adiy b. Ka’b b. Amr b. Udey b. Sa’d b. Esed b. Sâride b. Yezid b. Ceşm b. el-Hazrec. Annesi Rufa’ oğullarından sonra cuheynelerden Hind bin tsheldir. Said ebni’lmüseyyebden şöyle dediği rivayet edildi. Muaz henüz otuz üç veya otuz iki yaşında iken vefat etti. *Siyeru A’lami’n-nubela*, 1/443,444,460; *Hilyetu’l-Evliya*, 1/228.

⁵³⁵ Abdullah b. Mesud b. Ğafil b. Hubeyb b. Şemh b. Far b. Mahzum b. Sahile b. Kâhil b. Haris b. Temim b. Sa’d b. Huzeyl b. Müdrike b. İlyas b. Madr b. Nezzar. Kendisi Ezkiyau’l ulemada sayılmakta idi. Medine’de vefat etti. Cennetu’lbaki’dedefn edildi. Sene: otuz iki. *Siyeru A’lami’n-nubela*, 1/461,499; İbni Sa’d, *at-Tabakat*, 3/139; *Hilyetu’l-Evliya*, 1/124.

⁵³⁶ Ebu Abdurrahman Abdullah b. Ömer b. Hattab el-Kureyşi el-Adevi, henüz ufak yaşta babasıyla beraber Müslüman olmuştur. Babasıyla Medine’ye hicret etmiş, ilim ve takva ehli biriydi. Hz. peygamberin sünnetine çokça bağlıydı. Yetmiş üç senesinde Mekke’de seksen dört yaşında vefat etti. İbni Halakan, *Vefeyatu’l-Ayan*. 3/28,29.

⁵³⁷ Abdullah ibni Revaha İbni Sa’lebe b. Umruu’lkays b. Sa’lebe, kendisinden Enes b. Mâlik, Nu’man b. Beşir hadis rivayet etmiş, bedir ve akabeye katılmıştır. Künyesi ebumuhammed ve eburevahadır. Soyu devam etmemiş. Şehit edilmiştir. *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 1/230,23; *Hilyetu’l-Evliya*, 1/118.

⁵³⁸ *Şerhu Usuli İ’tikadi Ehli’ssünne*, el-Lalkai, 3/1019.

ilgili görüş bildirmekten kaçınmasını bazı kimselerin imanın eksilmesiyle bitip tükeneceğine tevîl edeceği ve böylelikle imanın günahlarla yok olacağı görüşündeki haricilerin görüşüne dönme endişesiyle zikretmediğini ifade etmişlerdir.”⁵³⁹ İmanın parçalanması konusunda İmamı Mâlik imanın cüzlere bölüneceğini savunmaktadır. Nitekim Muvattasın da şu hadisi rivayet etmektedir: “Ona ilişme, çünkü hayâ imandandır”⁵⁴⁰ yine kendisinden imanın birbirinden daha üstün olduğu da rivayet edilmiştir.⁵⁴¹

Eş’arinin bazı görüşlerinden döndüğü bilinmektedir. Nitekim bu görüş onun imanla alakalı görüşlerinden biriydi. *el-Lüma’* adlı kitabında geçenler, *İbâne* ve *ehli’s Sağra* gönderdiği risalesinde geçen rivayetinden farklıdır. Nitekim *el-Lüma’* adlı kitabında şöyle demiştir: “*Birisi derse ki; size göre Allah Teâlâ’ya iman nedir? Ona denilir ki: Allah’a iman, onu tasdik etmektir. Kur’an’ın kendilerine indirildiği dilbilimciler de bunda icma etmişlerdir.*”⁵⁴² Ancak kendisi *İbâne*’de bundan farklı bir tavırda bulunmuştur. Takip ettiği görüşünü “rabbimizin kitabı, peygamberimizin sünneti, sahabe, tabiin ve hadis imamlarının görüşlerine bizler tabiyiz”⁵⁴³ şeklinde beyan ettikten sonra sözlerinin arasında imanla ilgili şu görüşünü belirtmiştir. “*İman söz ve ameldir. Artar ve azalır.*”⁵⁴⁴ Yine ehli Sağra gönderdiği risalesinde Ehlisünnetin icmasını açıklarken imanın ibadetle arttığını günahla azaldığını, imanın azalmasının kendilerine göre kendisinin tasdik edilmesiyle emredilende şüphe demek olmadığını söyleyerek zımnen zikretmiştir.”⁵⁴⁵ Bu noktadan Eş’ari bu dönüşüyle İmam Malik ve Mâliki âlimlerine iman konusunda muvafakat etmiştir. Ancak E’şarilerin görüşü iman konusunda imamlarına muvafık mıdır değil midir?

Eş’arinin talebeleri birinci görüşü olan imanın tasdik olduğu görüşünde hocalarına tabi olmuştur. Bunlardan biri de *Temhid* adlı kitabındaki ifadesiyle Bakillanidir: “*İman, Allah Teâlâ’yı tasdiktir. Bu da ilimdir. Tasdik kalpte olur.*”⁵⁴⁶ Bu hususta delili ise Eş’arinin savunduğu “dilbilimcilerine göre Kur’an’ın nüzülü ve Hz.

⁵³⁹ Ebu Zeyd el-Kayravani, *el-Cami’*, 122.

⁵⁴⁰ Muvatta, kitabuhusnu’l Hulki, babumacae’fi’l hayaimine’l iman, rakam 10, S. 905; *Sahihî Buhari*, kitabı’l iman, babu el-hayaumine’l iman, rakam 24, S. 10.

⁵⁴¹ Bknz. *Tertibu’l-Medarik*, Kadı İyaz, 2/43; Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 8/102.

⁵⁴² Eş’ari, *el-Luma’*, 123

⁵⁴³ Eş’ari, *el-İbâne*, 8.

⁵⁴⁴ Eş’ari, *el-İbâne*, 10.

⁵⁴⁵ Eş’ari, *Risaletun ila Ehli’s-Sağr*, 272.

⁵⁴⁶ Bakilani, *et-Temhid*, 346.

Peygamber'in gönderilmesinden önce imanın tasdik anlamında olduğunda icmasıdır."⁵⁴⁷Cüveyni de imanın manasının tasdik olduğunu savunmuştur. Nitekim şöyle demiştir: “*Bize göre imanın hakikati tasdiktir. Bu onun dil ve sözlük anlamıdır... Kişi kalbiyle bildiğini diliyle itirafta bulursa o kişi zahiren veya batinen mümindir. Eğer kişi inadından diliyle itirafta bulunmazsa kalbinin ilmi ona fayda vermez.*”⁵⁴⁸ Gazali *İktisat* adlı kitabında imanın manasında detaya gitmiş ve şöyle demiştir: “*İman üç mana arasında ortaktır. Çünkü bazen açık ve yakini tasdik demek bazense kesin olduğu zaman taklidi inanç tasdiki demek bazense tasdikle beraber ameli tasdik demektir.*”⁵⁴⁹ İmanın artıp eksilmesi konusunda cereyan eden ihtilaftan kurtulmak için şöyle demiştir: “*Eğer iman kavramı kesin tasdik anlamında kullanılırsa bunda artış veya eksilme düşünülmez... Eğer taklidi tasdik anlamında kullanılırsa bunda farklılık arz etmesi hususunda münakaşaya gerek yoktur... Eğer ki üçüncü mana olan tasdikle amel anlamında kullanılırsa farklılığın arz etmesinin amele dayalı olduğu açıkça anlaşılır.*”⁵⁵⁰

Onların imanın tasdik anlamında olduğunun delili dildir. Dolayısıyla şerî mananın sözlük anlamıyla aynı olması gerekir. Bu hususta İbni Teymiyye onlara ve nas, tefsir kitaplarındaki haberlere müracaat etmeden dilbilimlerine tam itimadı reddetmektedir. Bu, inkârcıların metodudur.⁵⁵¹ Buradan anlaşılan Eş'arinin son olarak *İbâne*'de benimsediği görüşü imanın söz ve amel olduğu, artıp, eksildiğidir. İman, Eş'ari âlimlerinin büyüklerinin sözlüğe istinaden ve dilbilimcilerin ifade ve icma edip belirttiği gibi tasdik değildir. Yine başkaları imanın dini manasının sözlük manasından farklı olduğunu belirtmişlerdir.

B. İmamet

İmamet kelimesi sözlükte “أمم” kelimesinden türemiştir. Kavmin öncüsü anlamında “فلان إمام القوم” denir. İmame kelimesi yine Müslümanların imamı şeklinde reisi, başkanı anlamına da gelir. Allah buyurdu: “يَوْمَ نَدْعُو كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمْئَانِهِمْ” “Her insan

⁵⁴⁷Bakilani, *et-Temhid*, 346.

⁵⁴⁸Cüveyni, *el-Akidetu'n-Nizamiyye*, 84; *el-İrşad*, 397.

⁵⁴⁹el-Gazali, *el-İktisad fi Usuli'l-İ'tikad*, 283.

⁵⁵⁰el-Gazali, *el-İktisad fi Usuli'l-İ'tikad*, 283,284.

⁵⁵¹Bknz. *Mecmûu'l-fetava*, İbniteymiyye, 7/119.

topluluğunu önderleri ile birlikte çağıracağımız o günde”...⁵⁵² yine imam kelimesi açık yol anlamına da gelmektedir.⁵⁵³

Istılahta imamet: Tehavuni,⁵⁵⁴ bu terimin kalamcılar, müfessirler ve muhaddislere göre tarifini zikretmiştir. Buradaki gaye ise kalamcılara göre olan tanımıdır. Onlara göre imamet, Hz. Peygamber’in dinin ikamesinde ve İslam savunmasında tüm insanların takip etmesi gereken hilafetidir. Hz. Peygamber’in halifesi imam diye tanımlanır.⁵⁵⁵

İmamet akide kitaplarında çokça ele alınan önemli meselelerden biridir. Vacipliği konusunda ittifak edilmiştir. Zehebi, bu ittifakı şu şekilde zikretmektedir: “*Ehlişünnet, Mutezile, Hariciler ve Şialar imametın vücbu konusunda ittifak etmiştir. Haricilerden Necdiyye dışında herkese göre adil imama bağlılık ümmete farzdır. Necdiyyeler imametın lazım olmadığını, insanların kendi aralarında hakkı gözetmeleri gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüş makbul bir görüş değildir.*”⁵⁵⁶

Yine Bağdadi, bu görüşü Ehlişünnetin görüşleri arasında şu şekilde zikretmiştir: “*İmamın konumu ve aralarında hüküm sürmesi için imametın ümmet üzerine farz olduğunu söylemişlerdir...*”⁵⁵⁷

Ancak imametın vücbunun delili konusunda ihtilaf etmişlerdir. Razi bu hususta mezhepleri şu şekilde kapsamlı olarak ele almıştır: “*İmamet ya vaciptir ya da değildir. Vacip olduğunu savunanlar iki gruptur. Biri: Belirlenmesinin vacip olduğunu ve bu vücbiyyetin bilinmesindeki yolun vahiy olup akıl olmadığını savunanlar. İşte bu görüş çoğu Mutezilelerin ve ashabımızın görüşüdür.*”⁵⁵⁸ Onlar Eş’ari ve başka Ehlişünnetten kimselerdir. Amidi dedi ki: “*İslami hak mezhebe göre imamın belirlenmesi ve ona uymak Müslümanlara aklen değil dinen farzdır.*” Gazali de bu görüşü şu ifadeyle savunmuştur: “*İmametın vacip olmasını aklen çıkarım*

⁵⁵²İsra suresi.17/ 71.

⁵⁵³İbni Menzur, *Lisanu’l-Arap*, 12/26.

⁵⁵⁴ Muhammed b. Ali ibni’lkadi Muhammed Hamid Muhammed Sabır el-Faruki el-Hanefi et-Tehavuni, Hintli araştırmacı, iki ciltlik “*keşşafuistilahati’lfunun’un*” sahibi, yazımını 1158 senesinde tamamladı. ez-Zerkeli, *el-A’lam*, 6/295.

⁵⁵⁵ et-Tehavuni, *Keşşafu Istilahati’l-fünuni ve’l-ulumı*, Mektebetu Lübnan, 1.baskı, 1996, 1/260.

⁵⁵⁶ Ebu Abdullah Muhammed ez-Zehebi (748), *el-Mukaddimetu’zzehra fi İzahı li-imameti’l-kübra*, Daru’l Furkan, 1.baskı, 1429-2008, 12.

⁵⁵⁷ el-Bağdadi, *el-Farku Beyne’l-Firak*, 349.

⁵⁵⁸Amidi, *Ğayetu Buluĝu’l-Meram*, 309.

yapma zannı gerekmez. Nitekim biz terkinde zarar, yapılmasında fayda olan fiilin vücutiyyet tefsirinden hariç vücutiyyetin dinen olduğunu açıklamaktayız. Buna göre imam belirlenmesinin vücutiyyeti inkâr edilemez.”⁵⁵⁹ İkincisi: Bu vücutiyyetin bilinmesindeki yolun akıl olduğunu iddia edenlerdir. Gaye onun burada imametin aklen değil dini yöntemle vacip olduğunu kabul eden Ehlisünnetin görüşü içerisinde bulunan birinci fırkanın görüşüdür.

Üstünlük ve sıralamaya gelince İmam Malik sahabenin üstünlüğünü hilafetteki sıralamaya göre Hz. Ebu Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra da Hz. Ali şeklinde olduğunu öngörmektedir. İmam Malik’in bu ifadesini şu şekilde izah ettiği rivayet edilmektedir. İmamı Mâlikten rivayet edildiğine göre : “*Alevi bir kişi gelip kendisine Hz. Peygamberden sonra en üstün kimin olduğunu sorunca İmamı Mâlik ona Hz. Ebu Bekir olduğunu söyledi. Adam daha sonra kimdir deyince İmamı Mâlik, Ömer olduğunu daha sonra kimdir deyince İmamı Mâlik mazlum olarak öldürülen halife Osman’dır dedi. Adam daha sonra kimdir deyince İmamı Mâlik Hz. Ali olduğunu söyledi. Bunun üzerine Alevi bu kişi vallahi seninle ebediyen oturmam beraberlik etmem dedi.*”⁵⁶⁰ Bu konuda Ebuzeyd el-Kayravani şöyle dedi: “*Hz. peygamberden sonra ümmetin en üstünü Hz. Ebubekir, sonra Ömer, sonra da Hz. Ali’dir. Hz. Ömer’den sonra Hz. Osman ve Ali’nin beraber belirtildiği de söylenmektedir. Bu İmamı Mâlik’ten de rivayet edilmiştir.*”⁵⁶¹ İmam Mâlik ashabın tamamına muhabbetin vacip olduğunu ve herhangi birinin fazilette noksan olmadığını savunmaktadır. Nitekim bu kişinin fey (ganimet)den mahrum bırakılması da zikredilmiştir. Ebu’n Nuaym, Mâlik’ten rivayet ettiğine göre imam şöyle demiştir: “*Kim ki Hz. Peygamberin ashabından birini noksan görür, kalbinde onlara karşı nefret beslerse o kişinin Müslümanların feyinden hakkı yoktur.*”⁵⁶² Yine kalbinde onlara karşı bir nefret besleyenin şu ayeti kerime kapsamında olduğunu da belirtmiştir: “*مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيِّمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيُغَيِّظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ*” Muhammed Allah’ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında

⁵⁵⁹ Gazali, *el-İktisad Fi Usul-i’-tikad*, 280.

⁵⁶⁰Bknz. Kadı İyaz, *Tertibu’l-Medarik*, 2/45; İbni Teymiyye, *Mecmû’l-Fetava*, 4/421.

⁵⁶¹ Ebu Zeyd el-Kayravani, *el-Cami’*, 115.

⁵⁶² Ebu’n Nuaym, *el-Hilye*, 6/327.

merhametlidirler. Onları rükûya varırken, secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ekicilerin de hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir.”⁵⁶³

İmamı Eş'ari ve Eşariler de bu konuda aynı düşünmüş ve imamların imamet sıralamasında Hz. Ebu Bekir, sonra Hz. Ömer, sonra Hz. Osman, sonra da Hz. Ali olduğu yani hilafet sıralamasına göre olduğu görüşünde kendilerine muvafakat etmişlerdir. İmam Eş'ari, bu görüşünü kitabında şu şekilde kaleme almıştır: “*Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamberle beraber olmasını takdir ettiği selefe muhabbet besliyoruz ve Allah Teâlâ ne şekilde onları yücelttiyse biz de o şekilde onları tazim ederiz. Bize göre Hz. peygamberden sonraki üstün imam Hz. Ebu Bekir, sonra Ömer b. Hattab, sonra Osman b. Affan, sonra da Ali b. Ebi Taliptir.*”⁵⁶⁴ Cüveyni dedi ki: “*Hulefai raşidinin sıralaması fazilet sıralamasına göredir.*”⁵⁶⁵ Gazali de geçen hususlarda icma olduğunu şöyle savunur: “*Fazilet sıralamasına gösterilen en güzel delil onların hilafet sıralamasıdır. Ehlisünnet de fazilette sıralamaya bunu delil göstermektedir.*”⁵⁶⁶

Ehlisünnete göre imamet birçok metotla sabit olabilir. “Hz. Peygamberden nas ile veya icma ile sabit olabilir. Yine çoğu Şiaların aksine çözüm ve sağduyulu insanlara uymakla da sabit olur. Şialara göre bunun tek yolu nastır.”⁵⁶⁷ Bağdadi Ehlisünnetin görüşlerinden biri olan imametın belirlenmesinin içtihat tercihi olduğunu rivayet etmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶³Bknz. *El-Hilye*, Ebu'n Nuaym, 6/327.

⁵⁶⁴Eş'ari, *el-İbâne Fi Usuli'd-diyane*, 11.

⁵⁶⁵Cüveyni, *Lema'tu'l-edille*, 129.

⁵⁶⁶ Gazali, *el-İktisat Fi Usuli'l-i'tikad*, 301.

⁵⁶⁷ et-Tehavuni, *Keşşafu Istilahati'l-fünuni ve'l-ulumi*, 1/260; Bknz. *el-İmametü'l-uzma inde-ehli'ssünne*, Abdullah Ömer b. Süleyman, Daru Tayyibe, 125.

⁵⁶⁸ Bağdadi, *el-Farku beyne'l-Firak*, 349.

C. Bidatçılara Karşı Yaklaşımları

Bidat sözlükte: “ بدع الشيء ببدعه بدعا وابتدعه ” kökünden türetilmiş, dinin kemale ermesinden sonra din adına uydurulmuş şeyler anlamındadır.⁵⁶⁹

Şeran bidat, Allah Teâlâ’ya meşru kılmadığı bir şeyle ibadette bulunmaktır. Dilersen buna Hz. Peygamber’in ve Hulefairaşidinin de meşru kılmadığı şekilde ibadette bulunmak da diyebilirsin.⁵⁷⁰ Cürcani bu terimi şöyle tanımlamıştır: “*Sünnete muhalif yapılan şey bidat diye isimlendirilmiştir. Çünkü bunu savunan kişi imamın görüşü olmadan o şeyi icat etmiştir.*”⁵⁷¹ Şatıbiye⁵⁷² göre bidat, gerçeği kendisiyle Allah Tealaya kullukta ileri gitmek muradıyla, meşru sayılan dine benzer, dinde uydurulmuş metottur.⁵⁷³ Her bidat kötülenmiş değildir. Bunlardan makbul ve övgüye mazhar olanlar da vardır. Nitekim İmam Şafii şöyle demiştir: “*Kitaba veya Sünnete veya icmaya muhalif ihdas edilen şey delalet bidatidir. Hayırdan yana ihdas edilip bunlardan birine muhalefet etmeyen şey ise övülen bidattir.*”⁵⁷⁴ Kadı İyaz da bu doğrultuda şöyle demiştir: “*Bidat daha önce mevcut olmayan şeydir. Bidat eğer sünnetten bir asla muvafakat ederse ona kıyas yapılır ve bu övülen bir şeydir. Sünnetin aslına muhalif ise bu dalalettir. Hz. Peygamberin her bidat dalalettir sözü de bu kabildendir.*”⁵⁷⁵ Makbul bidate şu ayeti kerime işaret etmektedir: “ وَرَهْبَانِيَّةً ”⁵⁷⁶ “Uydurdıkları ruhbanlığa gelince, onu biz yazmadık.”⁵⁷⁶ Nitekim Kurtubî bu ayetin tefsirinde her icat edilen şeyin bidat olduğuna işaret ettiğini dolayısıyla hayırda çığır açan kimsenin o işe devam etmesi ve geri dönmemesi neticede de bu ayete dâhil olacağını söylemiştir.⁵⁷⁷

⁵⁶⁹İbni Manzur, *Lisanu'l-Arap*, 8/6.

⁵⁷⁰ Amir Falih, *Mu'cemu Elfuzi'l-Akide*, 63,64.

⁵⁷¹Cürcani, *et-Ta'rifat*, 44.

⁵⁷²Şatıbi diye meşhur, Maliki imamlarından Ebu İshak İbrahim bin Musa el-ğurnati, ibni'lfehhar ve ebu'l kasım es-subti gibi maliki imamlarından ders almış, faydalı ve değerli birçok harika bilgi ihtiva eden birçok eseri vardır. Bunlardan bazıları: dört ciltlik şerhu'l hulasa, el-muvafakat, hurafe ve bidatlarla ilgili el-i'tisam adındaki değerli bir eser. *Şeceretu'n-Nuri'z-Zekiyye*, 1/231; Zerkeli, *el-A'lam*, 1/75.

⁵⁷³ eş-Şatıbi Ebu İshak İbrahim (v. 790) *el-İ'tisam*, mektebetu'ttevhid, 1/43.

⁵⁷⁴ Et-tehavuni, *keşşafu Istilahati'l-fünuni ve'l-ulum*, 1/313.

⁵⁷⁵ Kadı İyaz, *Meşariku'l-envar*, 1/81.

⁵⁷⁶ Hadid suresi. 57/27.

⁵⁷⁷Kurtubi, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, 17/264.

Hız. Peygamber, kitap ve sünnete bağıllık, dinde yenilik ve bidatlerin terki konusunda ikazda bulunmuştur. Hız. Aişe'den rivayet edildiğine göre: Hız. Peygamber buyurdu ki: "Her kim bizim şu din işimizin içinde ondan olmayan bir bidat icat ederse, o reddedilmiştir, bâtıldır"⁵⁷⁸ Daha önce de belirtildiği gibi bidatler çeşitlidir. Hadisi şerifte kast edilen yasak ve haram olan bidattir. Ehlisünnet ve'l Cemaatin itikadına muhalefet eden diğer mezhepler buna birer örnektir.

Maliki ve Eş'ariler'in bidatçılara yaklaşımları: Dini savunma ve bidatlerle mücadelede Allah Teâlâ eşsiz şahsiyetler bahşetmiştir. Abdullah b. Mesud'un şöyle dediği rivayet edildi: "*İslam'a zarar verecek her bidatin karşısında bunu giderecek ve alametlerini ifşa edecek Allah Teâlâ'ya ait velilerinden bir veli vardır. Bu kimselerle beraber olmaya çalışın ve Allah'a tevekkül edin.*"⁵⁷⁹ İmamı Malik de bu zatlardan biriydi. Nitekim o, sünnete sıkı sıkıya bağlı, bidatlerden sakınan, bidatçilere karışmaktan sakınan biriydi. Onunla alakalı bu husus tevatür derecesindedir. İbni Rüşd dedi ki: "*İmam Mâlik'in mezhebi tüm bu bidatlerden sakınmaktadır.*"⁵⁸⁰ Herevi, İbni'l Mehdi'nin Mâlik b. Enes'ten şöyle dediğini işittiğini rivayet etmektedir: "*Bu hurafelerin hiçbiri ne Hız. Peygamber ne de Hız. Ebu Bekir, Hız. Ömer ve Hız. Osman'ın zamanında vardı.*"⁵⁸¹ Yine İbni Mehdi'den rivayetle İmam Mâlik'in bidatçılara lanet ettiği de söylenmektedir. İbni Mehdi dedi ki: "*İmam Malik'i ziyaret ettim o esnada yanındaki bir adam ona Kur'an'dan bir şey sordu. O da sanırım sen Amr bin Ubeyd'in arkadaşlarındansın. Allah Teâlâ ona lanet etsin. O bu bidat söylemleri ortaya çıkarmıştır.*"⁵⁸² Hilyenin yazarı da İmam Şafi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Mâlik b. Enes'e bidat ehlinden biri geldiğinde ona şöyle derdi: Ben, Rabbim ve dinimde eminim ancak sen şüphecisin. Git de şüphecilerle tartış.*"⁵⁸³

Yine Mâlik'in Esed b. Furat gibi arkadaşları da onun gibidir. Nitekim Esed b. Furat sünnete bağıllığı ve bidat ehline karşı mücadelesi ve reddiyeleriyle meşhurdur. İbni Vaddah dedi ki : "Birden fazlası bana haber verdi ki: Esed b. Musa, Esed İbni Furata

⁵⁷⁸ *Sahihi buhari*, kitabı's sulh, babu keyfe tuktebuhezamasalehefulan bin fulan, rakam 2697,360.

⁵⁷⁹ Muhammed b. Veddah el-Kurtubi (286) *el-Bid'au ve'n Nehyu Anha*, Daru's Safa, 1.baskı, 1411-1990,33.

⁵⁸⁰ İbni Rüşd, *el-Beyan ve't Tahsil*, 17/121.

⁵⁸¹ Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensari el-Herevi (481) *Zemmu'l-kelami Ve Ehlihi*, 5/75.

⁵⁸² el-Herevi, *Zemmu'l-Kelam* 5/72,73.

⁵⁸³ Ebu'n Nuaym, *el-Hilye*, 6/324.

şöyle yazdı: “İyi bil ki ey kardeşim! Bu kitabeyi yazmamın sebebi beldenden insaf sahibi, senin davetine itaat eden salihlerin hakkında verdikleri haberlerdir. Sünneti izhar etmen ne güzel bir ameldir. Bidat ehlinin ayıplarını ortaya çıkarman ve onların ayıplarını zikretmen, onları kötölemen ile Allah sana yardım etmiş, seninle sünneti izhar etmiş ve seni onlara karşı güçlendirmiştir.”⁵⁸⁴ Muhammed b. Abdullah dedi ki: “Ehlisünnet her daim bidat ehlini ayıplar, onlarla bulunmaktan nehyeder, fitne ve muhalefetlerini zikreder. Bunu kendilerinden yana gıybet ve noksanlık olaraktan görmezler.”⁵⁸⁵ Şatıbi, sahabe ve tabiinden selefi salihin icmasını bidat ve ehlinin kötülenmesine delalet eden delillerden zikretmiş ve bidat ehliyle ilgili şöyle demiştir:⁵⁸⁶ “Bidatin zemmi sabitse sahibinin zemmi de sabittir. Çünkü bidat sade düşünce olması bakımından zemmedilmiş değil bilakis bununla vasıflanan kişi açısından zemmedilmiştir. Dolayısıyla gerçekte kötülünen o kişinin ta kendisidir. Zem tek başına günah, bidat ehli kimsede günahkârdır.”⁵⁸⁷

Eş’ari, Ehlisünnetin Rafizi, Harici ve Mürcie gibi diğer bidat ehlinin de zemmine icma ettiklerini rivayet etmiştir.⁵⁸⁸ Eş’arilerin ehli bidat özellikle de Mutezilelere karşı duruşları malumdur. Dolayısıyla onların görüşlerini çürütmek için delilleri peş peşe dizerler. Akidetu’t Tahaviyye’nin şerhinin yazarı bidat ehlinin tekfir edilmesiyle ilgili şöyle demiştir: “Kişi içi ve dışıyla Mümin olur. Ancak bir tevil yapar ve onda hata işler. Bu kimse ya müçtehitir ya da ifratçıdır. İmanı şeri bir delil olmadığı sürece sırf böyle yaptığı için gitmiştir de denemez.”⁵⁸⁹ Âlimler bidat ehlinin tekfir edilmesiyle ilgili ihtilaf etmiştir. Kadı İyaz, İmamı Malik’ten farklı rivayetlerde bulunmuştur. Ferevi’nin dediği şu söz bu rivayetlerden biridir: “Ebu Hanife’nin oğlunun İmam Malik’e şöyle dediğini duydum: “ Sana sunacağımız bir görüşümüz var. Eğer doğru bulursan ona devam eder, yanlış bulur isen de onu terk ederiz. Sonra dedi ki: Kimseyi günahından ötürü tekfir etmeyiz. Günah işleyenler Müslümandır. Sonra Mâlik’in görüşünü rivayet etti. “Bidat ehli herkes kâfirdir. En beteri ise Rafizilerdir. Kendisine Nasibiler peki diye sorulunca şöyle dedi. “ Onlar

⁵⁸⁴İbni Veddah, *el-Bid’au ve’n Nehyu anha*, 34,35.

⁵⁸⁵Ebu Zemmin, *Usulu’s-sünne*, 293.

⁵⁸⁶Bknz. *el-İ’tisam*, şatıbi, 1/241.

⁵⁸⁷eş-Şatıbi, *el-İ’tisam*, 1/243.

⁵⁸⁸Eş’ari, *Risale ila Ehli’s-Sağr*, 308,309.

⁵⁸⁹*Şerhu’l-Akideti’t-Tahaviyye*, 435.

Rafizi'dirler. Hakkı terk etmişler ve ona karşı düşmanlık ve nefret beslemişlerdir."⁵⁹⁰ Ebu Zeyd el-Kayrevani de şöyle dedi: "Büyük de olsa ehli kıbleden kimse tekfir edilmez. İman Allah'a şirk koşmanın dışında iptal olmaz. Nitekim Allah Teâlâ buyurdu ki: "لَنْ أَشْرَكَتَ لِيَخْبَطَنَّ عَمَلُكَ" "Allah'a ortak koşarsan, işlerin mutlaka boşa gider!"⁵⁹¹ İbni Teymiyye bu hususta selefin görüşünü şöyle nakletti: "Selef ve imamlar Mürcie ve Şia'nın tekfir edilmesiyle ilgili münakaşa etmemiştir." Sonra şöyle dedi: "Selef ve imamlardan sıfatları inkâr eden Cehmiyyenin de kayıtsız tekfir edildiği duyulmuştur."⁵⁹² Ehlisünnetin bidat ehli kimselerin tekfiriyle ilgili görüşleri fırkadan fırkaya farklılık arz etmektedir.

D. Tasavvufa Karşı Yaklaşımları

"الصوفية" kavramının türetildiği mana ile ilgili ihtilaf edilmektedir. *el-Hilye* kitabının yazarı ve başkaları bu türevleri zikretmişlerdir. "Tasavvuf kelimesi erbabına göre "الصف والوفاء" kelimelerinden türemiştir. Dilbilimcilerinin öngörüsüne göre ise dört şeyden birinden türemiştir. Ya akli kıt ve eksik zekâ anlamındaki "الصوفانة" den ya eski zamanda bir kabile olan "صوفة" den ya arkada biten kıllar anlamında olan "صوفة القفا" ya da yün anlamına gelen

"الصوف"dan türemiştir."⁵⁹³ İbni Teymiyye ister "الصوفة, الصف, الصفة" veya "الصوفة" kelimelerinden türemiş olsun hepsinin sıhhatini açıklamış⁵⁹⁴ ve şöyle dendiğini zikretmiştir: "Bilinen şudur ki bu kelime yün giymek anlamına gelen

"لبس الصوف" ifadesine nispettir."⁵⁹⁵ Başkaları da bu görüşü savunmuş ve "eğer bu terim "الصوف" kelimesinden türetilmiş ise lafız ve ibare dilbilimine göre doğrudur"

⁵⁹⁰Kadı İyaz, *Tertibu'l-medarik*, 2/48,49.

⁵⁹¹Ebu Zeyd el-Kayrevani, *el-Cami'* 111. ⁵⁹¹Zümer suresi. 39/65.

⁵⁹²İbni Teymiyye, *Mecmuu'l-fetava*, 3/351,353.

⁵⁹³Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya*, 1/17.

⁵⁹⁴Bu terimin Ehli Suffaya nispet olduğu iddia edilmiştir. Ancak bu hatadır. Çünkü böyle olsa Safiyyun denirdi. Yine AllahTeâlâ huzurunda ilk Saffa nispet olduğu da iddia edilmiştir. Buda hatadır. Çünkü böyle olsa Saffiyyun denirdi. Yine AllahTeâlâ'nın yarattıklarının özü anlamına nispet olduğu da iddia edilmiştir. Buda hatadır. Çünkü öyle olsa safeviyyun denirdi. Sufeye nispet olduğu da denmiştir. Bu ise zayıftır. Çünkü bu kimseler çoğu abidlerin nazarında böyle bilinmemiş ve tanınmamışlardır. İbniteymiyye, *es-sufiyyeve'l-fukerau*, 14. Abdulkadir b. Habibullah es-Senedi'de bu kaynağa müracaat etmiştir. *Et-Tasavvuf fi Mizani'l-bahsi ve't-tahkik*, Mektebetu'ibni'l-kayyim, birinci baskı, 1410-1990, 1/32.

⁵⁹⁵Takiyyuddin Ahmet b. Abdulhalim (728) *es-Sufiyye ve'l-fukerau*, Daru'l Medeni, 14.

demıştır.⁵⁹⁶ Ancak Kuşeyri: “*Bunlar sadece yün giymemiştir*”⁵⁹⁷ diyerek bu türevi şöyle reddetmiştir: Ona göre Tasavvuf terimi kıyas veya türeve bağımlı olmayan bir lakaptır.⁵⁹⁸ Bazılarına göre ise bu terimin “ الصوف ” kelimesinden türetilmesi ve fıkha nispeten fukahalar kavramı gibi sufilerin bir ilme nispet edilmemesinin nedeni tasavvufun belli bir ilim çeşidi olmayışıdır. Çünkü sufiler tüm ilimlerin kaynağıdır. Böylelikle Hz. İsa'nın ashabından bir grubun elbiseye nispet edilmesi gibi sufiler de elbiseye nispet edilmiştir.⁵⁹⁹

Tasavvuf kavramının tanımına gelecek olursak tasavvuf kitaplarında geçen tüm tarifleri zikretmemiz kolay olmayacaktır. Kuşeyri yirmiden fazla tanım zikretmiş.⁶⁰⁰ Nicholson da tasavvuf ve sufi terimleri için birçok tanım zikretmiştir.⁶⁰¹ Yine Tusi de⁶⁰² birçok tanım zikretmiş ancak bazıları nakledilmiştir. Nitekim *et-Tarifât* kitabının yazarı da bu doğrultuda şöyle demiştir: “*Tasavvuf: Zahiren şeri edeplerle beraber durmaktır ki bunların zahirden olan hükmü batında görülür. Batinen de şeri edeplerle beraber durmaktır ki bunların batından olan hükmü zahirde görülürde bu iki hükümle edeplenen kişi için kemal hâsıl olur.*”⁶⁰³ Keşşafu'l Istilahatın yazarı da tasavvufun ilahi ahlakla ahlaklanmak olduğunu savunmaktadır.⁶⁰⁴

Bu kelimenin ortaya çıkma evresinde tanımıyla alakalı birçok görüş zikredilmiştir. En eski İslami Sufi kaynağının sahibi⁶⁰⁵ Sirac et-Tusi Tasavvufun İslam'dan önce var olduğunu savunmuş ve şöyle demiştir: “Uzak bir beldeden sufi bir adam gelir. Beytullah'ı tavaf eder ve geri giderdi. Eğer bu rivayet doğruysa bu durum tasavvufun İslam'dan önce varlığını ve bu ismin bilindiğine delalet eder. Bu adam salah ve fazilet erbabı biri idi.”⁶⁰⁶ Kuşeyri ve başkaları bu ismin hicretin ikinci yüzyılından

⁵⁹⁶İhsan Zahir, *et-Tasavvuf Menşeuhi ve'l-masadir*, Daru Tercümani's Sünne, 1.baskı, 1406-1986,24.

⁵⁹⁷ Ebu'l Kasım Abdulkerim b. Hevzan el-Kuşeyri (465) *er-Risaletu'l-Kuşeyri*, 312.

⁵⁹⁸el-kuşeyri, *er-Risaletu'l-Kuşeyri*, 312.

⁵⁹⁹ Ebu Nasrussirac et-Tusi, (378) *el-Luma'*, Daru'lkutubi'l Hadise, Mısır 1380-1960,41.

⁶⁰⁰Bknz. *er-Risaletu'l-Kuşeyri*, 311-315.

⁶⁰¹Bknz. Nicholas, *Es-Sufiyye fi'l-İslam*, Mektebetu'lhanci, Kahire, 2. baskı 1422-2002, 35.

⁶⁰²Bknz. *el-Luma'*, tusi, 45.

⁶⁰³ Cürçani, *et-Ta'rifat*, 61.

⁶⁰⁴et-Tehavuni, *Keşşafu'l-Istilahat*, 1/456.

⁶⁰⁵Kitabı el-luma' en eski sufi kaynağı sayılmaktadır. Bununla beraber en büyük, en güvenilir kaynaktır. et-Tusi, *el-Luma'*, 10.

⁶⁰⁶et-Tusi, *el-Luma'* 42,43.

önce yaygınlaştığını savunmuştur.⁶⁰⁷ İbni Teymiyye sufi kelimesinin üç asırda meşhur olmadığını daha sonra şöhret bulduğunu zikretmiştir.⁶⁰⁸ Bu, Tehavuni'nin de şu ifadesinde zikrettiği görüştür: “*Bidat ehli ve onların zühd ve takva iddiaları ortaya çıktıktan sonra Ehlisünnet kendileri aralarındaki bu kimseleri sufi diye tanımladılar. Bu durum o kadar şöhret buldu ki şöyle dediler: Bu tabirin büyük zatlar için kayıtsız kullanımı hicri ikinci asır bitmeden önce bilinmektedir.*”⁶⁰⁹ Ancak anlaşılan o ki: Kuşeyri'nin görüşü ileride de zikredileceği üzere sufilerden İmamı Mâlik'e soran kişinin deliliyle de en doğru olan görüştür. İmamı Mâlik'in de ikinci asrın sonlarında vefat ettiği bilinmektedir.

Tasavvuf, sahabe zamanında bilinen zühd üzere devam etmemiş bilakis akidevi yönden tehlikeli tahrifler başlamıştır. Tasavvuf tarikatı başlangıçta tamamen zühd üzerine idi. Sonra ise müntesipleri sema ve raksa izin vermiş böylelikle avamdan ahiret talipleri onu takvadan sanmışlardır.⁶¹⁰ Bu durum “akidevi, mezhebi, felsefi ve Allah'a ulaştırıcı yol olmaya kadar” ulaşmıştır.⁶¹¹ Tasavvuf hakkında eserler yazan oryantalistlerden biri “ilk sufilerin zahit ve muttaki olduklarını, çoğunun mutasavvıf olup yapacakları hatanın kıyamet günü cehennem azabı olarak karşılıklarına çıkacak olmasından endişe ettiklerini ve bu durumun tasavvufun öncelikli ayrıcalıklarından olduğunu savunmuştur.”⁶¹²

İlim erbabı, kitap ve İslam'da olmayan bir şeyin icat edilmediği sünnete uygun zühtle yaşanan tasavvufu zemmetmemiştir. Behlül b. Raşit (183)⁶¹³ gibi nice ilim erbabından zahit olanları görmekteyiz. Behlül b. Raşit, İmam Mâlik'ten ders almış, Zühtü ve ibadetle meşguliyetiyle tanınan Maliki âlimlerinin büyüklerindedir.⁶¹⁴ Zühd, zemmedilen bir şey değildir. Ancak İmam Mâlik ve arkadaşlarının kabul

⁶⁰⁷Kuşeyri, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye*, 21; Cemaleddin Ebi'l-Ferac Abdurrahman el-Cevzi (597), *Telbisü İblis*, Daru'l Kalem, Beyrut, 1403, 157.

⁶⁰⁸İbni Teymiyye, *es-Sufiyye ve'l-fukarau*, 13.

⁶⁰⁹et-Tehavuni, *Keşşafu Istilahati'l-fünuni ve'l-ulumi*, 1/457.

⁶¹⁰İbnu'lcevzi, *Telbisü İblis*, 156.

⁶¹¹*Akidetu Ebi Zeyd El-Kayravani*, 651.

⁶¹²Nicholsan, *es-Sufiyye fi'l-İslam*, 12.

⁶¹³Kayravan ehlinden Behlül b. Raşit Ebu Amr. 128 senesinde doğdu. Malikin ashabından birinci tabakadandır. İmamı malik, sevri ve Abdurrahman bin ziyaddan ders almıştır. Kadı İyaz, *Tertibu'l-medarik*, 3/87; İbni Mahluf, *Şeceretu'n-Nur*, 1/60,61; İbni Ferhun, *ed-Dibacu'l-Mezheb*, 1/315.

⁶¹⁴Bknz. *Tertibu'l-Medarik*, Kadı İyaz 3/87.

etmediği bidate bulaşmış tasavvuftur. İbni Cevzi zemmedilenin züht değil tasavvuf olduğunu söylemiştir.⁶¹⁵

İmam Mâlik, hayatta iken Tasavvufun geldiği evre İslam'da olmayan bir takım şeylerin sufiler tarafından tahrifinin başlangıcıydı. İmam Mâlik, Tasavvufu bu surette zemmetmiştir. İlk inkâr ettiği ise şöhret yani yün elbise giyildiğidir. Ebu İmran es-Sudfi dedi ki: “Üzerimde yün elbise varken İmam Mâlik’i ziyaret ettim. Bana onu çıkar dedi. Dedim ki: Ey Ebu Abdullah yapma! Sana geldim çünkü sen Peygamber varisisin. Sonra dedi ki bırakın onu.”⁶¹⁶ Yine İmamı Malik onların raks etmesini de doğru bulmamıştır. “İmamı Malik’in yanındaydık arkadaşları da etrafındaydı o esnada Nusaybinli⁶¹⁷ biri dedi ki: Bizim orda bir grup var kendilerine sufi denir, çok yerler sonra başlarlar kaside okumaya sonra da kalkar raks ederler... Bunun üzerine İmam Malik dedi ki: Ehli İslam’dan kimsenin böyle yaptığını duymadım.”⁶¹⁸ Bazıları İmam Mâlik’in şu ifadesiyle tasavvufu methettiğini zannetmiştir: “Fakihlik yapmadan sufilik yapan zındıklık yapmış, fakihlik yapıp sufilik yapmayan ise fasıklık yapmış olur. Bu ikisini bir araya toplayan ise hakikate ermiştir.”⁶¹⁹ Ancak bunu sözü zikreden senetsiz zikretmiştir. Ayrıca bu söz Kadı İyaz’ın İmamı Mâlik’in sufiliği zemmetmesine dair rivayetlerine ters düşmektedir. Eğer İmamı Mâlik tasavvufu bu doğrultuda inkâr etmişse elbette ki kelim ilmiyle mezc edilen tasavvufu hayli hayli inkâr etmiştir.

El-Medhalila’t Tasavvuf adlı kitabın yazarı tasavvufun evrelerini, her türlü tasavvuf çeşidini ve öncülerini açık ve veciz bir surette açıklamıştır.⁶²⁰ İmam Malik’in zamanı “Tasavvufun, züht diye adlandırıldığı tasavvufun ortaya çıkış evresi olan hicri bir ve ikinci asırlardır.”⁶²¹ Ancak sufilerin bu evrede işaret edildiği üzere bazı aşırılıkları

⁶¹⁵İbnicevzi, *Telbisu İblis*, 160.

⁶¹⁶Kadı İyaz, *Tertibu’l-Medarik*, 2/53.

⁶¹⁷Nusaybin: fetha sonra kesre sonra çoğul alameti olan ya ileidir. Musul’dan şama giden kabilelerin yolu üzerinde cezire beldelerinden bir yerleşkedir. Burada ve köylerinde ehlinin demesine göre kırk bin bostan bulunmaktadır. Burasıyla sincar arası dokuz fersahtir. Musul’la arası ise altı gündür. Etrafını Rumların inşa edip sonrasında ise orayı fetheden nuşirevanın tamamladığı surlar çevrelemektedir. El-Bağdadi, *Mu’cemu’l-Buldan*, 288.

⁶¹⁸Kadı İyaz, *Tertibu’l-Medarik*, 2/53,54.

⁶¹⁹ Ebu’l Abbasahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Zerruk el-Fasi (899) *Kavai’du’t-Tasavvuf*, Daru’lkutubu’lilmiyye, Beyrut, ikinci baskı, 1426-2005, 22.

⁶²⁰ Ebu’l Vefa el-Ganemi Et-Taftazani, *el-Medhalu ila’t-Tasavvufi’l-İslami*, Daru’ssekafe, Kahire, üçüncü baskı, 17.

⁶²¹Taftazani, *el-Medhalu ila’t-Tasavvufi’l-İslami*, 17.

vardı. Birçok Mâliki âlimi de sufilerin yapmış olduğu birçok şeyi inkâr etme hususunda İmam Malik’i takip etmiştir. Mesela *Şatibi el-İ’tisam* adlı kitabında şöyle demiştir: “Fukara diye tanımlanan bir grubun kendilerini sufi zannedip bazı geceler toplanıp sabaha kadar bir ses üzere cehri zikir yapıp sonra da ilahiler okuyup raks ettikleri soruldu. Cevap olarak şöyle dedi: Bunların tamamı uydurulan bidatlerdir. Hz. Peygamberin, ashabının ve onlara ihsanla tabi olanların yoluna zıttır.”⁶²² İmamı Mâlik ve Mâlikiler ibadetle meşguliyet ve züht üzerine kaim olan sünni tasavvufu inkâr etmemişler bilakis buna teşvikte bulunmuşlardır. Ancak İslam’da olmayan fiiliyatlar, raks etmek, şarkı söylemek gibi bidat olan tasavvufu inkâr etmişlerdir. Malikilerin tasavvufa yaklaşımları bidat itikadı temsil eden yönüyledir. “Diğer sufi, şeyh ve âlimlerin kendilerinden ayrı tuttuğu Hallac⁶²³ gibilerini maliki kadıları muharrif sufilerden saymıştır. Kötü hal ve tavırlarından dolayı kimileri onu hulula kimileri ise zındıklığa nispet ettirmiştir.”⁶²⁴ Nitekim Kadı Ömer el-Mâliki (320)⁶²⁵ öldürülmesi yönünde fetva vermiş ve şöyle demiştir: “Bu zındıklıktır, bu sebepten ötürü katli vaciptir.”⁶²⁶ Onun bu fetvasıyla da amel edilmiştir.

Buna karşılık olarak Mâlikilerin kabul ettiği sünni tasavvufta konuşulması gereken kişi de Malikilerin üçüncü sözcü olarak saydıkları Sufi Cüneyd’in (297)⁶²⁷ şahsiyetidir. Nitekim şair şöyle demektedir: Eş’ari itikadında, Mâlikin fikhında ve Cüneydin yolunda gidiyordu.⁶²⁸ Cüneyd, ikinci sufi tabakasındandır. O, kitap ve sünnete itimat eden fakihlerin tasavvufunu temsil etmekte idi.⁶²⁹ Onun desteğiyle tasavvuf medreselerinden ilki sayılan Tasavvuf Medresesi kurulmuştur.⁶³⁰ “Bu

⁶²²Şatibi, *el-İ’tisam*, 2/85.

⁶²³Hüseyn b. Mansur b. Mahamma, Ebu Abdullah. Kendisine Ebu Muğisi’İfarisi el-Beydavi es-Sufide denmektedir. Dedesi Mahammad Mecusi idi. Diğer sufi, âlim ve şeyhler kendisinden sakınır. Aralarından bazıları ise onun zındık olduğunu söylerdi. Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 14,313,314.

⁶²⁴Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 14,314.

⁶²⁵Basra âlimi Hammad b. Zeyd b. Dirhem el-Ezdinin oğlu Ebu Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakup b. İsmail, sonra Bağdadi ve Maliki, doğum yeri iki yüz kırk üç senesi Basra’dır. İnsanlar ondan fıkıh ve hadise ait birçok ilim almıştır. Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 14/555,556.

⁶²⁶Zehebi, *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 14/331.

⁶²⁷Ebu’l Kasım Cüneyd b. Muhammed el-Hazzar. Babası züccaciyeci idi. Bu nedenle kendisine el-Kavariri denirdi. Aslı Nihavendden gelme olup doğumu ve yetişmesi Irakta olmuştur. Kendisi fakih idi. Ebu Sevr’in yanında talebelik yapmış ve onun derslerinde fetva verirdi. Kendisi insanların imamlarındandır. Denildi ki: cumanın son saatinde vefat etmiş ve cumartesi günü defin edilmiştir. Ebu Abdurrahman es-Selemi, *Tabakatu’s-Sufiyye*, kitabı’şşa’b, ikinci baskı, 1419-1998, 49.

⁶²⁸Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mübarek el-Merakişi el-Mâliki, *el-Hablu’l-Metin ala Nazmi’l-Mürşidi’l-Muin*, Mağrip’te basıldı, 3.

⁶²⁹Taftazani, *el-Medhalu ila’t-Tasavvufi’l-İslami*, 113.

⁶³⁰Et-Tusi, *el-Luma’*, 6.

medrese mescitleri davet için minber edinmiş, ilim halkalarını adam yetiştirmek için birer mektep edinmiş olan medresedir.”⁶³¹ Onun sözlerindedir: “*Tasavvufu dedikodudan edinmedik ancak açlık, dünyayı terk, nefsin arzu ve isteklerinden kesilmekle edindik. Çünkü tasavvuf Allah Teâlâ ile yapılan muamelenin sıfatıdır.*” Yine dedi ki: “*Tüm kapılar Hz. Peygamberin peşinden giden, sünnetine uyan ve onun yolundan ayrılmayan kişilerin dışındaki insanlara kapanmıştır.*”⁶³² O’nu ve sünnet takipçilerini birçok âlim övmüştür. İbni Teymiyye onların hakkında şöyle demiştir: “*Bu sebeple Cüneyd (r.a.) taifenin efendisi ve hidayet imamıdır. O bazı salıklar için arızı olan şeyleri bilmekte idi.*”⁶³³ Yine dedi ki: “*Cüneyd ve benzerleri hidayet imamlarıdır. Bu hususta ona muhalefet eden kimse sapmıştır.*”⁶³⁴

Bu gibi kitap ve sünnete itimadı öngören, zühdü raks ve şarkıyla değil; ibadetle meşguliyet olarak kabul eden sufileri Malikiler ve başkaları kabul etmiştir. Eş’ariler zamanında tasavvuf farklı bir anlam almıştır. Nitekim “üçüncü ve dördüncü asırdaki İslam tasavvufunu inceleyen kişi tasavvufun ibadet metodundan marifet metoduna dönüştüğünü anlar.”⁶³⁵ Şöyle ki sufiler “önceleri bilinmeyen bir takım manalardan söz etmiştir. Ahlak, nefis, süluktan söz etmiş salikin Allah Teâlâ’ya giden yolda bir takım makam ve hallerin bilinmesinde bunları tayin etmişlerdir.”⁶³⁶ Eş’ariler, İmamı Eş’arinin yetiştiği birinci tabakadan olup tasavvufla meşgul olan Ebu Abdullah b. Hafif’in (371)⁶³⁷ emsalleri gibi birinci tabakadan tasavvufa bağlanmışlardır. Ona göre Tasavvuf: “*Kalbi, beşeri ilişkilerden, doğal ahlaktan ve katı beşeri sıfatlardan arındırmaktır. Tüm ümmete nasihatte bulunmak, Allah Teâlâ’ya hakkıyla vefada bulunmak, şeriatta Hz. peygambere ittiba etmektir.*”⁶³⁸ Bu tasavvufî anlayışıyla beraber ahir ömründe insanları bundan sakındırmış ve şöyle demiştir: “*Bir şey öğrenmekle meşgul olun, sufilerin sözleri sizi aldatmasın.*”⁶³⁹ Yine Bendar eş-Şirazi de Sufî ve ilk Eş’arilerden idi. Tasavvuf ve Eş’arilik arasındaki bu bağlantı Kuşeyri

⁶³¹et-Tusi, *el-Luma’*, 6.

⁶³²es-Selemi, *Tabakatu’s-Sufiyye*, 50.

⁶³³İbniteymiyye, *Mecmuu’l-fetava*, 5/491.

⁶³⁴İbniteymiyye, *Mecmuu’l-fetava*, 5/491.

⁶³⁵Taftazani, *el-Medhalu ila’t-Tasavvufi’l-İslami*, 99.

⁶³⁶Taftazani, *el-Medhalu İla’t-Tasavvufi’l-İslami*, 95.

⁶³⁷Ebu Abdullah Muhammed b. Hafif b. Esfekşar el-Farisi eş-Şirazi, iki yüz yetmiş altı senesinde doğdu. Hammad b. Müdrikin son talebesi olup ondan hadis dersi almış, Ebu’l Abbas b. Sureyden de fıkıh öğrenmiştir. Kendisinden de kadı Ebu Bekir el-Bakilani hadis dersi almıştır. *Siyeru A’lami’n-Nubela*, 16/141-347; *Tebyinu Kizbi’l-Müfteri*, 190; Es-Selemi, *Tabakatu’s-Sufiyye*, 158.

⁶³⁸Es-Selemi, *Tabakatu’s-Sufiyye*, 159.

⁶³⁹İbniasakir, *Tebyinu Kizbi’l-Müfteri*, 191.

ve Gazali ile başlamadı. Bilakis onlardan öncede ibni Asakir'in zikrettiği birçok Eş'ari mutasavvıf vardı. Ancak beşinci asırda bununla yetinmemişlerdir. Hicri üçüncü ve dördüncü asırda sufiler ikiye ayrılmıştır. Birincisi yukarıda zikredilenler gibi görüşlerinde mutedil olanlardır. Diğeri ise tasavvufa garip terimler dahil edenleri temsil eder.⁶⁴⁰ Eş'ariler, bidat ehli olan Sufilere yönelik reddiyelere başlamıştır. Bu nedenle tasavvuf beşinci asırda kitap ve sünnete dönüş esasıyla açık bir ıslaha gitmiştir. Kuşeyri ve Herevi tasavvufu bu Sünni yönelişe tevcih eden sufilerin başında gelenlerden sayılmaktadır.⁶⁴¹ Kuşeyri *er-Risaletu'l Kuşeyriyye* gibi yazdığı eseriyle tasavvuf anlayışında itimat edilen kişiydi. Kitabında sufi tabakalarını ve sözlerini zikretmiştir. Onu bu kitabı yazmaya sevk eden nedense “sufi olduğunu iddia eden bir takım grupların ne dine ne de tasavvufa yakışmayan tutumlarını görmesidir.”⁶⁴² Yine sünni tasavvufun etkilediği Gazali de şöyle demiştir: “*Kesin olarak bilmekteyim ki sufiler Allah tealanın yolunda giden halleri en güzel hal olan, yolları en doğru olan ve ahlakları en temiz olan kişilerdir.*”⁶⁴³ Tasavvuf, Gazali'nin eğitimini verdiği ve bu konuda ayrıcalıklı olduğu hakkında *el-Munkiz mine'ddalal* ve *Mizanu'l Amel* gibi kitaplar yazdığı ilimlerden bir ilimdir.⁶⁴⁴

Razi'nin sufiliğe yaklaşımına gelecek olursak o da sufiliği bir takım fırkalara ayırmıştır.⁶⁴⁵ Bunlardan iki tanesini kabul etmemiştir. “Birincisi el-Hululiyye: Bunlar saydığımız –sufi- kimselerden bir fırkadır. Kendilerinde garip haller görürler. Akli ilimlerden nasipleri yoktur. Kendileri için hulul ve ittihadın meydana geldiğini vehmederler. İkincisi el-Mübahiyye: Bunlar asılsız felaketlerden korunan bir fırkadır.”⁶⁴⁶ Bu yaklaşımlardan ötürü zamanında yayılan bidat tasavvufuna karşı İmam Malik, İmam Eş'ari ve Eş'ariler mücadele vermişti. Buna karşılık olarak Maliki ve Eş'ari zahit sufiler de vardır.

⁶⁴⁰Bknz. *El-Medhalu ila't-Tasavvufi'l-İslami*, Teftazani, 95.

⁶⁴¹Taftazani, *El-Medhalu ila't-Tasavvufi'l-İslami*, 148.

⁶⁴²Kuşeyri, *er-Risaletu'l-Kuşeyriyye*, 3.

⁶⁴³El-Gazali, *el-Munkiz Mine'd-dalal*, ikinci baskı, 1992, 68,69.

⁶⁴⁴ Bkz., İsa Çelik ve Diğeri, Medrese Müderrisliğinden Süfiliğe: İmam Gazzâlî Örneği”, *AL-FARABI 1. International Congress on Social Sciences*, May 11-14, 2017, *Gaziantep / TURKEY*, ss., 101-129.

⁶⁴⁵Bknz. er-Razi, *İ'tikadatu Firaki'l-müslimin ve'l-müşrikin*, Daru'lkutubi'lilmiyye, Beyrut, 1402-1982, 73,74.

⁶⁴⁶Er-Razi, *İ'tikadatu Firaki'l-müslimin ve'l-müşrikin*, 72,73.

SONUÇ

Bu çalışmanın sonuçlanmasında, nimetiyle Salih amellerin tamama erdiği Allah Teâlâ'ya hamd ediyor. Noksan sıfatlardan münezze olan, tamamlama hususunda beni muvaffak kılan Rabbime şükrediyorum. Sonuç bölümü bu çalışmada ulaşılan netice ve tavsiyeleri içermektedir. Bunlar:

- Bu çalışma bizi, Mâliki ve Eş'ari mezheplerinin geniş dağılımlarının sebebinin her mezhebin öğrencileri tarafından yapılan çalışmalar olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Bunun yanı sıra insanlara yönelik devlet işlerinde kolaylık sağlanması hususunda İbni Derbâs'ın Mâliki mezhebini, İbni Tûmert'in de Eş'ari mezhebini desteklemesi gibi mezheplerin insanlara zorunlu kılınması da siyasi yönden büyük bir rol oynamıştır.
- Mâliki âlimlerinin, Eş'ari itikadının doğruluğunu ve âlimlerinin haklılığını gösteren fetvalara erişmek için bu akideye yönelik yazdıkları eserlerle gerçekleştirdikleri destek de bu noktada önemlidir.
- *Muvatta*, sahibinin ilmine delil teşkil ettiği gibi *İbâne* de bazıları kabul etmese de Eş'arinin Ehlisünnete döndüğünün ve diğer itikatlardan beri olduğunun alametidir. Âlimlerin büyükleri, *İbâne'nin* İmam Eş'ariye nispetinin doğruluğuna şahitlik etmişlerdir.
- Bakıllani, talebesi Ebu Zer el-Herevi ve başkaları Eş'ari ve Mâliki mezhepleri arasında ortak noktayı oluşturma konusunda önemli rol oynamışlardır.
- Kelam ilminin mefhumunun akideden farklı olduğudur. Kelam ilminin ortaya çıkışı bidat ehlinin zuhuru ile ilgilidir. Kelam ilmi akideyi savunmak için bir silahtır. Dolayısıyla kelam ilmi akidenin sonlandığı yerden başlar.
- İmamı Eş'arinin Allah Teâlâ'nın nefsi için ispat ettiklerini teşbih ve temsil olmaksızın ispatı ve Allah Teâlâ'nın kendinden nefy ettiği şeyleri eksiksiz nefy etmesi konularında ki görüşlerinde İmamı Mâlik ve Ehlisünnet imamlarına muvafakatı. Bu muvafakatını *İbâne* ve içerisinde Ehlisünnetin icma ettiği akidevi meseleleri topladığı, ehli Sağra gönderdiği mektubu gibi birçok yazdığı eserde belgelemesi.

- İlahiyat babında iki mezhep arasındaki görüşlerde birlik ve sağlam bağlantı bulunmamaktaydı. Sıfatlarda Eş'ariler çoğunlukla tevil yaparken her ne kadar Mâlikilerden tevil yapanlar olsa da onlardan çoğu zahiri üzere hamletmişlerdir. Ruyetullah konusunda, lafzen ispatında ittifak etseler de keyfiyetinde ihtilaf etmişlerdir. Eşarilere göre ruyetullah ne müteallik ne cihet ne de mahal konusunda olur. Mâlikilere göre durum tam aksinedir.
- İmamı Mâlik, sıfatlarla alakalı avamın gerekli sonuca ulaşamaması endişesinden ötürü konuşulmasını yasakladı. Yoksa İmam Malik, bizatihi bunları inkâr etmemiştir.
- Nübüvvet konusu islam milleti arasında ittifak edilen bir mesele olduğundan bazı âlimler bu konuda konuşmaktan geri durmuşlardı. Çünkü mesele küfür ve dalalet ehli dışında kimseyle tartışılacak bir konu değildir.
- İki mezhep arasında muvafakat bağlantısını destekleyecek birçok şey vardır. İmamet bunlardan biridir.
- Mâliki ve Eş'arilerin bidati engelleme, ehlini zemmetme ve onlarla beraber bulunmayı nehyetme konusundaki yaklaşımlarının bir olması.
- Tasavvufun sünni ve bidi' olanı vardır. Sünni olanı züht ve ibadetle meşgul olmayı temsil eder ki bunu ne Malikiler ne de Eş'ariler inkâr etmiştir. Bilakis bunu teşvik etmişlerdir ve onlardan zahit sufiler de vardı. Buna karşılık olarak bidi' tasavvufu zamanlarında yayılan bidatler ölçüsünde reddetmişlerdir.
- Âlime yazdıkları çerçevesinde hüküm vermektir. Eser sahiplerinin görüşlerinde isabetli tercih yapabilmek için Eş'ariye ait *İbâne* ve Cuveyniye ait *Akidetu'n Nizamiyye* gibi bu eserlerin tarihi olarak tasnifi gereklidir.
- Eş'ari âlimlerinin büyüklerinin mesafe ve görüşlerinin birlik ve yakınlığında kendileri, Mâliki ve diğer Ehlisünnet âlimleri arasında itidale dönmeleri. Eş'arilerin döndüklerini kabul eden kimse onları Ehlisünneti temsil eden fırka olarak sayar. Bunu kabul etmeyen ise onları sapık fırkalardan sayar.
- Gaybi esaslarda Eş'ariler'in Mâlikiler'e muvafakatı. Hatta Eş'arilerin gaybi şeylerin aklen vaki olması görüşünde Malikilerden daha ileri gitmesi.

ÖNERİLER

1. Bu çalışma Mâliki ve Eş'ari mezheplerine yönelik ilmi ve akademik ehemmiyet gösterilmesini önermektedir. Şöyle ki bu çalışma eğitim evresinde Eş'ari ve Mâliki eserlerin çalışılmasını ve Eş'ari ve Mâliki kültürünün incelenmesinde mevcut olan mahtut eserlerin doktora ve mastır öğrencileri tarafından takrir edilmesini önermektedir.
2. Yine bu çalışma internet ortamındaki sayfalardan âlimlerin tarif ve önemli görüşlerinin incelenmesini böylelikle âlimlerin görüşlerinin karıştırılmamasını önermektedir.
3. Bu çalışma cami hocalarına, Ku'ran ve sünnete dayalı akidevi hüküm ve emirleri içeren metinlerin ezberlemesini önermektedir. Çünkü metinler ilimlerin akılda kalmasında, özellikle de çocuklar için, en kolay metottur. Nitekim onların akılları kavramaya daha elverişlidir.
4. Bu çalışma Hz. Peygamber'in zamanına yakınlıktan ötürü ilk dönem âlimlerinin görüşlerini özellikle de onların din usulleriyle ilgili metotlarını açıklamayı öngörmektedir. Nitekim Hz. Peygamberin de ifade ettiği gibi o asırlar en hayırlı asırlardır.

KAYNAKÇA

- Abdulkadir b. Habibullah es-Senedi, *et-Tasavvuf fi Mizani'l Bahsi Ve't Tahkik*, Mektebetu İbni'l-kayyim, 1. baskı, 1410-1990.
- Abdullah b. Muhammed el-Mâliki, *Riyazun-Nufus*, thk. Beşir el-Bekkuş, Darul-Garbil,İslami, 2. Baskı 1414-1994.
- Abdullah Ömer b. Süleyman, *el-İmametü'luzm Ainde Ehli'ssünne*, Daru Tayyibe 2. Baskı 1408.
- Abdulmunim Mecid , *ed-Devletul-Eyyubiyye fi-Tarihi Mısır el-İslamiyye*, Darul Fikir el-Arabi, 1418-1997.
- Abdurrahman Salih b. Salih el-Mahmudi, *Mevkifu İbni Teymiye Minel-Eşaira*, Mektebetur-Rüşd, Riyad, 1. Baskı 1415-1995.
- Ali b. Ali b. Muhammed ed-Dımeşki (729) , *Şerhul-Akidetit-Tahaviyye*, Müessesetur-Risale.
- İbni Hazm Ali b. Said (456) *el-Fislufi'l Mileli Ve'lehvai*, Daru'lail.
- Ali Sami en-Neşşar, *Neşetul-Fikril-Felsefi Fil-İslam*, Darul-Mearif, 9. Baskı.
- İmam Ebu Bekir Muhammed b. Tayyip b. Bakillani, *et-Temhid*, el-Mektebetuş-Şarkiyye, Beyrut, 1957.
- Brockelman Carl, *Tarihul-Edebil-Arabi*, Darul-Mearif, 5. Baskı.
- Darekutni Ali b. Ömer (385), *es-Sıfat*, 1. Baskı 1402.
- Ebu Abdullah amir Abdullah Falih, *Mucemu el-Fazil-Akide*, Mektebetu Ubeykan, 1. Baskı, 1417-1997.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Yusuf es-Senusi et-Tilmisani (895) *Metnu Ümmül-Berahir*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 2. Baskı 2009.
- Ebu Abdurrahman es-Selemi, *Tabakatu'ssufiyye*, Kitabu'sşa'b, 2.baskı, 1419-1998.
- Ebu Bekir bin furak (406) *Müşkilul-Hadis Ve Beyanuhu*, alimul-kitab, 2. Baskı 1405-1985.
- Ebu hamid el-Gazali, *Faysalut-Tefrika Beynel-İslam Vez-Zındika*, 1. Baskı 1413-1993.
- İbni Faris Ebu Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriya (395) *Mucemu Mekayisi Lüğat*, Darul-Fikir, 1399.

- Ebu Hasan Ali b. Ömer b. Kasar el-Mâliki (397), *el-Mukaddime fil-Usul*, Darul-Garbil-İslami 1. Baskı 1996.
- Ebu Hasan el-Eşari (330) *el-Luma' Fir-Rddi Ala Ehliz-Zeyği vel-Bıda'*, Matbaatu Mısır, 1955.
- Ebu İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizi (279) *el-Cami'u'l Kebir*, Daru'lğarb el-İslami, 1. baskı 1996.
- Ebu İsmail Abdullah b. Muhammed el-Ensari el-Herevi (481) *Zemmu'lkelami ve Ehlihi*, thk. Abdurehman b. Abdulaziz Mektebetu el-Ulum, el-Medine el-münevvere.
- Ebu kasım Hibetullah b. Hasan (418) *Şerhu Usulu İtikad Ehlisünne*, 2. Baskı 1411.
- Ebu Muhammed b. el-Hüseyn el-Acuri (360), *el-Şeria*, müassetu kurtuba, 1. Baskı 1417-1996.
- Ebu Zeyd Abdurrahman b. Muhammed el-Ensari-Dabbağ (696) *Meâlimu'l İman fi Marifeti Ehli'lkayravan*, Elmektebetu'latika, Tunus.
- Ebul-Fazl Cemaleddin Muhammed b. Mukrim b. Menzur el-Afriki el-Mısri, *Lisanul-Arap*, Darul-İsdar, Beyrut.
- Ebul-Feda Hafız İbni Kesir ed-Dımeşki (774), *el-Bidayetu ven-Nihaye*, Beyrut Mektebetul-Mearif 8. Baskı 1410.
- Ebul-Kasım Abdulmelik b. İsa b. Derbas, *Risaletun Fiz-Zebbi Anil-Eşari*, 1. Baskı 1404-1984.
- El-cüveyni Ebul-meali, Abdulmelik, imamulharemeyn, *lemu'l-edille fi-kavaidi akaidi ehli-sünne*, alimul-kitap, 2. Baskı 1407-1987.
- Ebul-Velid Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *Fetava İbni Rüşd*, Darul-Garbil-İslami, 1.Baskı 1407-1987.
- Cemaleddin Ebul-Mehasin Yusuf b. Tağri El-Atabeki (874-814) *En-Nucumuz-Zahira fi-Muluki Mısır vel-Kahire*, Darul-Kütübül-İlmiyye, Beyrut,Lübnan, 1. Baskı 1413-1992.
- Çelik, İsa ve Diğerleri, Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufi Düşünceleri (II. Uluslararası Hacı Bayram-ı Veli Sempozyumu, 3-4 Mayıs Ankara 2017).
- , "Az Tanınmış Bir Çeçen Lider: Kunta Hacı ve Onun Barışçıl Zikirizim Hareketi", *IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu*, 26-28 Nisan 2017/Niğde, ss. 467-480.
- , Medrese Müderrisliğinden Sûfliğe: İmam Gazzâli Örneği", *AL-FARABI I. International Congress on Social Sciences*, May 11-14, 2017, *Gaziantep / TURKEY*, ss., 101-129.

-----,“Mesnevî Şârihi Bir Ankara Valisi: Âbidin Paşa (1259/1843-1324/1906)’nin Tasavvufî Düşünceleri” *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi* 2017, Yıl:5, Sayı:11, ss, 26-67.

Şihabeddin Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah el-Bağdadi *Mu’cemul-Bildan* Li-, Daru Sadır,Beyrut, 1397-1977.

Kadı Ebu Muhammed Abdulvehhab b. Ali b. Nasr el-Bağdadi, (422) *Şerhu Akideti Malik es-Sağir Ebu Zeyd el-Kırvani*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 1. Baskı, 1423-2002.

Ebu Bekir Muhammed Bin Tayyib El-Bakilani, *el-Beyanne’lfrakbeyne’lmucizative’lkeramat*, el-Mektebetu’sşarkiyye-Beyrut, 1958.

Ebu Bekir b. et-Tayyib el-Bakilani el-Basri (403) *el-İnsaf Fimayecibui’tikaduhu*, el-Mektebetu’lezheriyyeli’tturas, 2. Baskı, 1421-2000.

Ebul-Hasan Ali b. İsmail el-Basri, *el-İbane An Usulüü-Diyane*, Meclisu Dairetil-Mearifin-Nizamiyye, Hindistan, 1. Baskı.

Ebu Bekir Ahmet b. el-Hüseyn el-Beyhaki (457) *el-Esma ve es-Sifat* Mektebetü Es-Südeni.

el-Biladi, *Mu’lemu Mearifi’l-Coğrafiyye Fi-Siretin-Nebeviyye*, Daru Mekke, 1. Baskı 1403-1082.

Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. Muğire el-Ca’fi el-Buhari (194) *el-Camiu Sahih*, Mektebetu Rüşd, 2. Baskı 2006.

Cemaleddin Ebi’lferac Abdurrahman el-Cevzi (597), *Telbisü İblis*, Daru’l Kalem, Beyrut, 1403.

Cemaleddin Ebi’lferac Abdurrahman el-Cevzi (V.597), *Menakibu’l İmam Ahmed b. Hanbel*, Daru İbni Haldun.

Ali Bin Muhammed eş-Şerif el-Cürcani, *et-Ta’rifat*, Mektebetu Lübnan, 1985.

İmamul-Haremeyn el-Cüveyni, (478) *El-İrşad İla Kavatiil-Edilleti Fil-Usul Vel-İtikad*, thk. Muhammed yusuf musa ve ali abdulmnn’im Mektebetul-Hanci, 1369-1950.

Ebul-Meali Abdullh el-Cüveyni, (487) *El-Akidetun-Nizamiyye Fil-Erkanl-İslamiyye*, El-Mektebetul-Ezheriyye Lit-Turas, 1412-1992.

Ebu’l Kasım el-Hüseyn b. Muhammed er-Rağıb el-Esfehani,(506) *el-Müfredatu fi Ğaribi’lkur’an*, Daru’lmarife, Beyrut.

Ebu Hasan Ali b. İsmail el-Eşari, *Makalatul-İslamiyyin ve İhtilaful-Musallin*, el-Mektebetul-Asriyye, Beyrut, 1411-1990.

- Ebu Hasan Ali b. İsmail el-Eşari, *Risaletun İla Ehli Sağr*, Mektebetul-Ulum Vel-Hikem, 3. Baskı, 1422-2002.
- Ömer Süleyman el-Eşkar, *el-Kadauve'l Kader*, en-Nefais Yayınevi, 13. Baskı 1425-2005.
- Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri el-Farabi (393) *es-Sahhah Tacul-Luga Ve Sihahul-Arabiyye*, Darul-İlim Lil-Melayin, Beyrut, 4. Baskı 1407, 1987.
- Ebu'labbas Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. Zerruk el-Fasi (899) *Kavai'du't Tasavvuf*, Daru'lkutubu'lilmiyye, Beyrut, İkinci Baskı, 1426-2005.
- Ebu Yusuf Yakub b. Sufyan el-Fesevi (277), *el-Marife vet-Tarih*, Mektebetud-Dar, Medinei Münevvere, 1. Baskı, 1410.
- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali et-Tusi (505), *El-Munkizmine'ddalal*, İkinci Baskı, 1992.
- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali et-Tusi (505), *el-İktisad Fi-Usulil-İtikad*, Darul-Minhac.
- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali et-Tusi (505), *El-Munkizu Mined-Delale*, Darul-Kütüp el-Hadise, Mısır
- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali et-Tusi (505), *Mizanul-Amel*, Muhammed Ali Sabih Kütüphanesi, Mısır 1382-1963.
- Süleyman b. Salih b. Abdülaziz el-Ğusn, *Akidetu'l İmam İbniabdulberfi't Tevhidi Ve'l İman*, Daru'l Asime, 1. Baskı, 1416-1996.
- Ebu Abdullah Muhammed Abdullah el-Hammadi, *Mesailul-Akide Elleti Karrereha El-Eimmetul-Malikiyye*, Darul-Eseriyye, 1. Baskı 1429-2008.
- Adududdin Abdurrahman b. Ahmed El-İci *Kitabul-Mevkif*, Darul-Cil,Beyrut, 1. Baskı, 1997.
- el-İmam Malik, *el-Muvatta Bi-Rivayeti Yahya b. Yahya el-Leysi*, Darul-Garbil-İslami, 2. Baskı 1417-1997.
- el-Kadı İyaz b. Musa b. İyaz es-Sebti (544), *Tertibul-Medarik ve Tezyinul-Mesalik*, 3. Baskı(1403-1983).
- Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kırvani (386), *Metnu'r Risale*, el-Mektebetu'ssekafe, Beyrut.
- Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kırvani (386), *el-Camiu Fis-Sünen vel-Adab vel-Megazi*, Müesetur-Risale, Beyrut 2. Baskı 1403-1983.
- Ebu Muhammed Abdullah b. Ebi Zeyd el-Kırvani (386), *En-Nevadir Vez-Ziyadat*, Darul-Garbil-İslami, 1. Baskı 1999.

- Muhammed b. Ebul-Fazl Kasım el-Bekki el-Kumi (916), *Tahrirul-Metalib Lima Tedammenehu Akidetu İbni Hacip*, Müessesetul-Mearif.
- İsmail b. Ömer b. Kesir el-Kureşi (774), *Tefisrul-Kranıl-Azim*, Daru Taybe, 3. Baskı 1420-1999.
- Abu Abdullah Muhammed b. Ahmet b. Ebi Bekr el-Kurtubi, (671) *Et-Tezkiratubiehvali'l Mevta Ve Umuri'lahira*, Mektebetudari'İminhac, 1. Baskı 1425.
- Muhammed b. Veddah El-Kurtubi (286) *El-Bideu' Ve'n Nehyu Anha*, Daru's Safa, 1.Baskı, 1411-1990.
- Ebu Velid Bin Rüşd El-Kurtubi, (520) *el-Beyan Vet-Tahsil*, Darul-Garbil-İslami, 2. Baskı 1408-1988.
- Muhammed b. Ahmed el-Ensari el-Kurtubi, *el-Camiu Li-Ahkamil-Kuran*, Daru Alimil-Kütüp.
- Ebu'l Kasım Abdulkerim b. Hevzan El-Kuşeyri (465) *er-Risaletu'lkuşeyriyye* Darul Elkütübü Elimiyye Beyrut, 1422- 2001.
- El-Maliki İbrahim El-Lekkani (1041), *Menari Usulil-Fetva Ve Kavaidil-İfta Bil-Ekva*, Mağrib Vakıflar Ve Din İşleri Bakanlığı.
- el-İmam *Malik, Muvatta, Bi-Rivayetis-Semeniye*, Tahk. Selim b. İdul-Hilali, Mecmuatul-Furkan, 1424-2003.
- Cemaleddin Ebu Haccac Yusuf el-Mezzi (746), *Tehzibul-Kemal fi-Esmai Rical*, Müessesetur-Risale, 1. Baskı, 1413-1992.
- Ebu'lfadlıyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsebi (544) *eş-Şifa Bita'rifihukuki'lmustafa*, Daru'lkuttabi'larabi, Beyrut 1404-1984.
- Ahmed b. Ganim b. Salim b. Mehna en-Nefravi el-Ezheri el-Mâliki (1126), *El-Fevakihu'd-Devani Ala Risaleti İbni Ebi Zeyd El-Kirvani*, Darul-Kütübüilmiyye, Beyrut, Lübnan, 1. Baskı 1418-1997.
- Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdulber en-Nemeri (463), *el-İstizkâr*, Daru Kuteybe Dimeşk, Darul-Va'y Halep, 1. Baskı 1414-1993.
- Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdulber en-Nemeri (463), *et-Temhid Li-Ma Fil-Muvatta Minel-Meani Vel-Esanid*,1401-1981.
- Ahmed Bin Şuayb en-Nisai, (303), *Süneni Kübra* Müessestur-Risale,1. Baskı 1421-2001.
- Fahrud-din er-Razi (606), *el-Erbein Fi-Usuluddin*, Mektebetul-Külliyeye El-Ezheriyye, 1. Baskı 1406.

- Fahrudin er-Razi (606), *İ'tikadatufiraki'lmüsliminve'l Müşrikin*, Daru'lkutubi'lilmiyye, Beyrut, 1402-1982.
- Fahrudin er-Razi (606), *Esasut-Takdis*, Mektebetul-Külliyatil-Ezheriyye, Kahire, 1406-1986.
- Ebu Abdurrahman es-Selemi, *Tabakatu'ssufiyye*, Kitabu'şşa'b, 2.Baskı, 1419-1998.
- Celeleddin Abdurrahman eş-Şafii es-Suyuti, *Tenvirul-Hevalik*, Daru İhyai Kütübül-Arabiyye.
- Tacuddin Abdul-Vehhab es-Sübki, (771), *Tabakatu Şafiiyye, El-Kübra*, Daru İhyai Kütübül-Arabiyye.
- Ebu İshak İbrahim eş-Şatibi (790) *el-İ'tisam*, Mektebetu'ttevhid.
- Ebul-Feth Muhammed b. Abdulkerim eş-Şehristani, (548) *el-Milel Ven-Nihel*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 2. Baskı 1413-1992.
- Ebu İshak eş-Şirazi eş-Şafii. (476), *Tabakatu Fukaha*, Daru Raid El-Arabi,Beyrut, 1970.
- Sadedin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Taftazani, *Şerhul-Mekasid fi-İlmi'l-Kelam*, Darul-Mearifil-Numaniyye, Pakistan, 1401-1981.
- Ebu'l Vefa el-Ğanemi et-Teftazani, *El-Medhalila'ttasavvuflislami*, Daru'ssekafe, Kahire, 3. Baskı.
- Muhammed Ali et-Tehavuni, *Keşşafustilahati'lfununive'lulumi*, Mektebetu Lübnan, 1.Baskı, 1996.
- et-Tenuhi Şerhu Ahmed b. Muhammed el-Fasi Me Şerhi Allame Kasım b. İsa b. Naci et-Tenuhi el-Garevi Ala *Metnir-Risal Lil-İmam Ebi Muhammed b. Abdullah b. Ebi Zeyd El-Kirvani*, Darul-Fikir 1402-1982.
- Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer İbrahim el-Melali et-Tilmisani,(879) *Şerhu Ümmül-Berahin*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 2. Baskı 2009.
- Ebu Nasrussirac et-Tusi, (378) *El-Luma'*, Daru'lkutubi'l Hadise, Mısır 1380-1960.
- Muhammed b. Muhammed el-Huseyni ez-Zebidi, *İthafu'ssadeti'lmuttakin*, Müessesetu'ttarihi'larabi, 1414-1994.
- Ebu Abdullah Muhammed ez-Zehebi (748), *El-Mukaddimetu'zzehra Fi İzahil'imameti'lkübra*, Daru'l Furkan, 1.Baskı, 1429-2008.
- Mahmut b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşeri (538), *Esasul-Belağa*, Darul-Küütübül-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1. Baskı, 1419-1998.

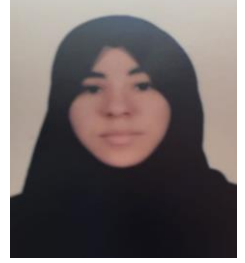
- Muhammed Bin Muhammed Bin Abdurrezzak El-Hüseyni, Ebul-Feyz, El-Mülekkab Bi-Mürteza, , Ez-Zübeydi (1205), *Tacul-Arus Min Cevahiril-Kamus*, Darul-Hidaye.
- Muhammed b. Sa'd b. Muni' ez-Zühri,(230) *Kitabu Tabakatil-Kebir*, Mektebetu Hancı, Kahire.
- Fuat Sezgin, *Tarihut-Turasil-Arabi*, 1411-1991.
- Hasan Eyyub, *Tebsidu'lakaidi'lislamiyye*, Daru'nnedve'l Cedide, 1.Baskı, 1403-1983.
- Hatembay, *El-Usul El-İçtihadıyye Elleti Bena Aleyha Mezhebel-Maliki*, El-İsadrul-İşrin, El-Va'yul-İslami.
- Hayrettin Zerakli, *El-Alam Darul-İlim Li-Lmelayin* 15. Baskı 2002.
- Ebulkasım Ali b. Hasan b. Asakir,(571), *Tebyinu Kezibil-Müfteri Fima Nusibe İlal-İmam el-Eş'ari*, Matbaatu Tevfik, Şam, 1347.
- Muhammed b. Abdullah el-Endülüsü eş-Şehir, ibni Ebi Zemeneyn(V.399) *Riyazul-Cenne Bi-Tahrıcı Usulis-Sünne*, Mektebetul-Gureba el-Eseriyye, 1. Baskı 1415.
- Muhyiddin Yusuf b. Abdurrahman b. el-Cevzi, *El-İzahu Li-Kavaninil-İstilah*, Kahire, 1995.
- İbni Ferhun el-Mâliki(799), *ed-Dibacul-Mezhep fi-Marifeti Ayanil-Mezhep*, tak. Muhammed rl-Ahmedi Ebun-Nur, Darut-Turas Kahire.
- İbni Halkan Ebu Abbas Şemseddin Ahmed b. Ebu Bekir b. Halkan (681-608) *Vefeyatul-Ayan*, Daru Sadir Beyrut, 1398-1978.
- İmaduddin İsmail b. Ömer b. Kesir, (776), *Tabakatu Şafıyye*, Darul-Medaril-İslami, 1. Baskı 2004.
- Tekiyyuddin Ebi'labbas Ahmed İbni Teymiyye, (728) *en-Nübüvvat, Usulu's Selef*, 1. Baskı, 1420.
- Cemaleddin ebul-Ferec İbnil-Cevzi, (510-597) *Sıfatus-Safve*, Darul-Kitap el-Arabi, Beyrut.
- İbnul-Kayyim El-Cevzi, *İctimaul-Cuyuşil-İslamiyye*, Darul-Kütübil-İlmiyye, 1. Baskı 1404-1984.
- İhsan Zahir, *Et-Tasavvuf Menşeuhuve'lmasadir*, Darutercümani'ssünne, 1.Baskı, 1406-1986.
- İmam Ebu Ömer Yusuf b. Abdul-Ber el-Endülüsü, (463-268), *El-İntikau fi-Fedailil-Eimmeti-Selasetil-Fukaha*, Darul-Beşair El-İslamiyye.

- Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed El-Gazali et-Tusi (505), *Tehafutul-Felasife*, Darul-Mearif, Mısır, 4. Baskı
- Kadı Abdulcabbar, *Şerhu'lusuli'l Hamse*, Mektebetuevhebe, 3. Baskı, 1416-1996.
- Kadı Iyaz b. Musa b. Iyaz El-Yahsebi (544) *Meşariku'lenvar Ala Sihahi'lâsar*, el-Mektebetu'latika, Tunus, Daru'tturas, Kahire.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Amir el-Esbehi el-Medeni (179) *El-Müdevvene*, Darul-Kütübül-İlmiyye, 1. Baskı, 1415-1994.
- Mecmuu Fetava Şeyhuislam*, Cem Ve Tertib Abdurrahman Muhammed Kasım, Mecmeu Melik Fehd Li-T-Tabaa, 1425-2004.
- Muhammed b. İbrahim el-Hamd , *Mustalahatun fi- Kütübil Akide, Dirase ve Tahlil*, Daru İbni Huzeyme, 1. Baskı 1427-2006.
- Muhammed b. Muhammed b. Abdulkерim b. Abdul-Vahid el-Marufu Bi-İbnil-Esir, *El-Kamilu Fi-Tarih*, Beyrut, Darul-Kütübil-İlmiyye 1. Baskı 1407-1987.
- Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. Mübarek el-Merakişi el-Maliki, *El-Hablu'l Metin Ala Nazmi'lmürşidi'l Muin*, Mağripte Basıldı.
- Muhammed Ebu Bekir İbnil-Kayyim El-Cevziyye (751) *el-Kafıyyeş-Şafıyye fil-İntisari Lil-Fırkatina-Ciye*, Darul-Alim el-Fevaid, 1. Baskı 1428.
- Muhammed İbrahim Ali, *Istılahul-Mezheb İndel-Malikiyye*, Darul-Buhus Lid-Dirasetil-İslamiyye ve İhyaut-Turasi, 1. Baskı 1421
- Muhammed Mahluf Muhammed, *Şeceretu Nuriz-Zekiyye fi-Tabakatil-Malikiyye*, el-Matbaatus-Selefiyye, Kahire 1349.
- Muhyiddin Ebu Muhammed Abdulkadir b. Ebil-Vefa Muhammed b. Muhammed b. Nasrullah b. Salim b. Ebil-Vefa el-Hanefi el-Mısri, (775), *el-Cevahirul-Mudie Fi-Tabakatil-Hanefiyye*, Dairetul-Mearif en-Nizamiyye, 1. Baskı.
- Muvatta El-İmam Mâlik b. Enes. Bi-Rivayeti Ebi Musab ez-Zuhri*, Müessesetur-Risale, 1. Baskı 1412-1992.
- Müslim Ebu Hüseyin Müslim b. Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi (261-206), *Sahih Müslim* Daru İhya el-Kütüb el-Arabi, 1. Baskı 1991-1412.
- Nebil Ahmed Belhi el-Cezairi, *et-Takibat Ala Ma Evredehu El-Musteşrik Şaht Fi-Tercümeti İmam Malik*, Dairetul-Mearifil-İslamiyye El-İstısrakiyye, El-Hadis *Mecelletun Ameliyyetun Muhkeme Nisfu Seneviye*, Senetus-Saniye, Aded 4 Safer, 1434-2012.
- Nicholas, *Es-Sufiyyefi'lislam*, Mektebetu'lhanci, Kahire, 2. Baskı 1422-2002.
- Sa'd b. Musa, *Mevkiiful-İmam Zehebi Mined-Devletil-Ubeydiyye Neseben ve Mutekiden*, Darul-Kasım, 1. Baskı. 1427-2006

- Ahmed Zeki Safvet, *Cemheretu Resailil-Arap fi-Usuril-Arap Ez-Zahire*, El-Mektebetul-İlmiyye, Beyrut, Lübnan.
- Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi Mezhebi Üzerineydi. (374-748) *Siyeri Alamı Nübela*, 11. Baskı 1996-1417, Müessesetu Risale, Beyrut.
- Zeyneddin Muhammed Rauf b. Tacul-Arifin b. Ali b. Zeynel-Abidin El-Haddadi el-Menavi el-Kahiri (1031,) *Et-Tevkif Ala Muhimmat't-Tearif Alemu'l-Kütüp*, Kahire 1. Baskı 1410-1990.
- Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhalim b. Abdus-Selam (728) *et-Tedmeri*, Mektebetul-Ubeykan, 6. Baskı 1421-2006.
- Takiyyuddin Ahmet b. Abdulhalim b. Abdus-Selam (728) *es-Sufiyyeve'lfukarau*, Daru'l Medeni.
- Takiyyuddin Ebul-Abbas Ahmed b. Ali el-Makrizi,(845), *el-Mevaiz vel-İtibar bi-Zikril-Hutati vel-Asar*, Daru Sadir, Beyrut.
- Takiyyuddinahmed b. Abdulhalim, *Dur'uteârudu'l Akli Ve'n Nakli*, İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye Üniversitesi, 2. Baskı 1411-1991.
- Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Hadis) Anabilim Dalı, Ankara-2005.
- Yıldırım, Birol, *Alvarlı Muhammed Lutfi Hayatı ve Hulasatu'l-Hakayık Adlı Eserindeki Ahlâkî Unsurlar*, 2. bsk. Ertual Yayıncılık, Erzurum 2016.
- , Eğin/Kemaliyeli Tanınmamış Bir Velî “Fütûhî Baba ve Tuhfetü'l-Mecâlis Adlı Eseri”, *Uluslararası Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 6/ 14, ss. 151-182.
- , “Erzincan’ın Kemaliye İlçesi’nin Aslan Oba/Vangük Köyü’nde Yaşamış Tanınmamış Bir Velî: “Fütûhî Baba ve Tuhfetü'l-Mecâlis Adlı Eseri”*Uluslararası Erzincan Sempozyumu* (28 Eylül-1 Ekim 2016) Cilt 1, ss. 1107-1123.
- , *Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ertual Akademi, Erzurum, 2016.
- Zekeriya b. Muhammed b. Zekeriya el-Ensari, Zeyneddin Ebu Yahya es-Seniki (926), *el-Hududul-Enyuka Vet-Tarifatu'd-Dakika*, Darul-Fikir el-Muasır-Beyrut, 1. Baskı 1411.

ÖZGEÇMİŞ

Ad, Soyad : Aisha. Abulqasem. Khalifa. AJJOUAT.
Doğum Tarihi ve Doğum Yeri : 03.10.1988 Bani Walid-Libya
Medeni Hali : Evli
Yabancı Dil : İngilizce, Arapça
E-mail : jo.et19@yahoo.com

Eğitim

Lise : Al Fajer Al Jaded
Lisans : Bani Walid Üniversitesi